

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav světových dějin

Diplomová práce

Bc. Jana Rolfová

Britské ženy ve válce: na „domácí frontě“.

Příspěvek ke studiu britské společnosti za druhé světové války.

British Women in the War: On the „Home Front“.

A Contribution to the Study of British Society during World War II.

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucímu mé práce PhDr. Jaromíru Soukupovi, Ph.D. za odborné vedení diplomové práce a také za jeho ochotu a vstřícnost. Dále bych chtěla vyjádřit vděčnost paní Vaňoučkové, mé rodině a především mé mamince a babičce Marii, bez kterých by tato práce nemohla vzniknout.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Ve Vrchlabí dne 5. srpna 2018

.....
Jana Rolfová

Klíčová slova (česky)

Velká Británie, druhá světová válka, britská žena, civilní sektor, domácí fronta.

Keywords (english)

Great Britain, World War II, British Woman, Civilian Sector, Home Front.

Abstrakt (česky)

Práce se zabývá tématem vlivu druhé světové války na osud žen ve Velké Británii. Před druhou světovou válkou se od ženy očekávalo, že buď bude ženou v domácnosti, nebo bude pracovat v zaměstnáních určených výhradně ženské populaci. Válka však změnila pravidla, podle kterých se společnost dosud řídila. Když byli muži povoláni do boje, vyvolalo to celonárodní nedostatek pracovních sil. Ženy byly vyzvány, aby zaujaly jejich místa, a to zahrnovalo mnoho pozic, které pro ně byly dříve považovány za nevhodné. Cílem této diplomové práce bylo zjistit, jak dalece byly ženy a společnost ovlivněny touto situací, kterou nastolila válka. V práci jsem analyzovala úlohu britských žen pouze v civilním sektoru na tzv. *Home Front* neboli na domácí frontě. V první kapitole jsem rozebírala proces, který vedl k povinné konskripci žen, a problémy, jež tento proces doprovázely. Následující kapitola se zabývá zaměstnáním žen v průmyslu, což se ukázalo být jako nejvíce problematické ve vztahu k mužům a domácím povinnostem žen. Třetí kapitola se věnuje civilní obraně a především službám, které v rámci této instituce fungovaly. Předposlední kapitola se zabývá Ženskou dobrovolnickou organizací, která byla vytvořena k podpoře civilní obrany a k poskytování služeb veřejnosti. Poslední kapitola se zaměřuje na ženy zaměstnané v zemědělství a lesnictví. Tato práce se zakládá na pramenech čerpaných v *The National Archives*, Kew v Londýně a na poznacích získaných z anglosaské literatury.

Abstract (english)

The thesis deals with the influence of the Second World War on the fate of women in Great Britain. Before the Second World War, the woman was expected to either be a domestic woman or to work in jobs exclusively for the female population. The war, however, changed the rules according to which the society was still managed. When men were called into combat, it caused a nationwide shortage of labor. Women were invited to take their places, and they included many positions that were previously considered inappropriate for them. The aim of this diploma thesis was to find out how far women and society were affected by this situation, which was brought by the war. In my thesis I analyzed the role of British women in the civilian sector on the so-called Home Front. In the first chapter I analyzed the process that led to the forced conscription of women and the problems that accompanied the process. The following chapter deals with the employment of women in industry, which proved to be the most problematic in relation to men and domestic duties of women. The third chapter deals with civilian defense and, above all, services that function within this institution. The

penultimate chapter deals with the Women's Voluntary Service, which was created to support civilian defense and to provide services to the public. The last chapter focuses on women employed in agriculture and forestry. This work is based on the sources from The National Archives, Kew in London, and on the findings learned from Anglo-Saxon literature.

Obsah

Seznam zkratk

Úvod.....	10
1. Britské ženy v záloze.....	16
2. Ženy v průmyslu.....	28
3. Civil Defence.....	53
3.1 Služba dohledu při náletech.....	54
3.2 Zpravodajská a komunikační centra.....	58
3.3 Protipožární složky.....	59
3.4 Pomocný ženský policejní sbor.....	64
4. Ženská dobrovolnická organizace.....	66
5. Land Girls a Lumber Jills.....	79
Závěr.....	89
Seznam použitých pramenů a literatury.....	93

Seznam zkratk

ARP - Výbor pro obranu proti leteckým útokům (*Air Raid Preautions*)

AEU - Spojené unie inženýrů (*Amalgamated Engineering Union*)

AFS - Pomocná hasičská služba (*Auxiliary Fire Service*)

CWACs - Komise pro válečné zemědělství v hrabstvích (*County War Agricultural Committees*)

FPD - Oddělení pro produkci potravin (*Food Production Department*)

HTPD - Oddělení pro produkci dřeva (*Home Timber Production Department*)

IIP - informační stanoviště (*Incident Inquiry Points*)

LCC - Londýnská rada hrabství (*London County Council*)

NFS - Národní hasičská služba (*National Fire Service*)

NUGMW - Národní svaz všeobecných a komunálních pracovníků (*National Union of General and Municipal Workers*)

ROF - Královské zbrojní továrny (*Royal Ordnance Factories*)

TGWU - Dopravní a všeobecné svaz pracovníků (*Transport and General Workers' Union*)

TUC - Kongres obchodní unie (*Trades Union Congress*)

WAPC - Pomocný ženský policejní sbor (*Women's Auxiliary Police Corps*)

War Ags - Výkonné výbory pro válečné zemědělství v hrabstvích (*County War Agricultural Executive Committees*)

WFGA - Ženská zemědělská a zahradní asociace (*Women's Farm and Garden Association*)

WFGU - Ženská zemědělská a zahradní unie (*Women's Farm and Garden Union*)

WFS - Ženské lesnické sbory (*Women's Forestry Corps*)

WNLSC - Ženský národní zemědělský sbor (*Women's National Land Service Corps*)

WVS - Ženská dobrovolnická organizace pro civilní obranu (*Women's Voluntary Service for Civil Defence*)

WLA - Ženská síla v zemědělství (*Women's Land Army*)

WTC - Ženský dřevařský sbor (*Women's Timber Corps*)

Úvod

Jak již název této diplomové práce naznačuje, zabývala jsem se vlivem druhé světové války na život žen ve Velké Británii. Před druhou světovou válkou se od ženy očekávalo, že buď bude ženou v domácnosti, nebo bude pracovat v zaměstnáních určených výhradně ženské populaci. Válka však změnila pravidla, podle kterých se společnost dosud řídila, a když byli muži povoláni do boje, vyvolalo to celonárodní nedostatek pracovních sil. Ženy byly vyzvány, aby zaplnily jejich pracovní místa, a to zahrnovalo mnoho pozic, které pro ně byly dříve považovány za nevhodné. Uplatnění žen v době válečné krize se však neudálo v Británii poprvé. Již za první světové války bylo několik milionů žen zaměstnáno jako opora svého národa. Opakované využití ženského potenciálu tedy nebylo výjimečné za daných okolností, a jak spisovatel Priestley hrdě poukazoval: „*Žádná země, zapojená do této války, nemobilizovala své ženy pro válečné úsilí důkladněji a účinněji než Británie a naše využití ženské kapacity je jednou z jedinečných rysů našeho válečného záznamu.*“¹

Cílem této diplomové práce tak bylo zjistit, jak dalece byly ženy a společnost ovlivněny touto situací, kterou nastolila válka, a také kde všude byly ženy zapojeny. Ve své diplomové práci se nicméně zabývám pouze využitím ženského potenciálu v civilním sektoru na tzv. *Home Front* tedy domácí frontě, kdy do tohoto termínu lze shrnout úsilí britské společnosti včetně žen přežít a napomoci tak vítězství své zemi za druhé světové války. Nevěnuji se institucím, které sdružovaly ženy v meziválečných letech, tedy v době míru, ale analyzuji vznik a fungování organizací či služeb, jež byly vytvořeny jako důsledek krizového stavu, ve kterém se Velká Británie nacházela.

V první kapitole analyzuji postupný proces, jenž vedl ke konskripci žen. Ač začal několik let před válkou, k povinnému nastoupení žen došlo až v třetím roce válečné krize. Důležitou součástí analýzy tohoto procesu je rozbor předválečných pracovních pozic žen, které v návaznosti naznačují, že vládu mohla zastihnout řada obecných problémů při mobilizování žen. Vyskytlo se tak několik otázek, zda například budou ženy ochotné přistoupit na pracovní pozice, které budou vytvořené válečnou poptávkou. Dále, jak tato situace ovlivní vdané ženy, které musely vést domácnost a starat se o děti. A zatřetí, jak bude reagovat samotná společnost, zda přijmou zaměstnavatelé a muži obecně ženy do svých řad. Tato kapitola je podle mého mínění stěžejní, jelikož nejenže ukazuje postupný proces mobilizace, ale také přístup společnosti a samotné vlády. Mobilizace se nedala uskutečnit bez zohlednění zapojení žen v domácnosti, proto bylo nutné, aby ministerstva a zainteresované

¹ PRIESTLEY, J. B., *British Women Go To War*. Londýn 1943, s. 7.

skupiny spolupracovaly při vývoji politických koncepcí, což v důsledku zahrnovalo oblast života, která byla soukromá a stala se tak veřejnou. Součástí této kapitoly je také analýza státní politiky, tedy nařízení a zákonů, kterými bylo využití ženského potenciálu ošetřeno.

Druhá kapitola se zabývá prací žen v průmyslu, kde jich bylo zaměstnáno několik milionů. Stejně jako mobilizace ohrozila genderové rozdělení ztělesněné v domácí práci, vytvořila tak potenciál pro změnu v genderové dělbě práce v rámci průmyslu. Tato kapitola zkoumá politiku uvolňování restriktivních praktik ženské práce, která byla organizována ministerstvem práce, ačkoli byla provedena zaměstnavateli a odboráři. Účelem této politiky bylo podpoření vstřebávání žen do průmyslové struktury a uvolňování mužů do ozbrojených sil. Důsledkem tak mohlo být rozbití stanoveného rozlišení mužské a ženské práce a rozdíly v odměňování a postavení obou pohlaví. Implementace této politiky tak položila svízelnou otázku žádoucího pracovního postavení žen z pohledu zaměstnavatelů a mužů. Konflikt, který následně vznikl, demonstroval houževnatost, s jakou se průmysloví zaměstnavatelé uchýlili k myšlence podřadnosti žen jako prostředku, který mohl být použit jak proti mužům, tak vůči ženám za účelem levné práce. Dalším aspektem ženské práce v průmyslu byla tzv. dvojitá zátěž, tedy konflikt mezi zaměstnáním a péčí o domácnost a děti. V této práci jsem se zabývala koordinací tohoto aspektu v případě domácí práce a potřebou mobilizovat ženy a udržet jejich produktivitu v práci. V poslední části této kapitoly se věnuji pracovním podmínkám průmyslových zaměstnanců, které ač byly zaštitěné legislativou v podobě *Factories Acts*, bylo nutné je přizpůsobit válečnému stavu země. Taktéž se v krátkosti věnuji odreagování zaměstnanců v průmyslu a dovolila jsem si i uvést píseň věnovanou jako poctu ženám pracujícím v muničním průmyslu.

Třetí kapitola analyzuje zapojení žen v rámci Výboru pro obranu proti leteckým útokům neboli ARP, který vznikl ve 20. letech 20. století a později byl přejmenován na Službu civilní obrany, proto jsem použila zkratku ARP, tak i označení civilní obrana. Cílem této služby byla nejenom ochrana britských obyvatel před leteckým bombardováním a zabránění paniky, chaosu a poklesu morálky, ale také poskytování pomoci při řešení problémů, které mohly nastat. V první části této kapitoly v krátkosti shrnuji vznik a průběh formování této služby. Žen v rámci této služby bylo několik set tisíc a dokonce sehrály značnou roli i na vládní úrovni. V rámci ARP bylo vytvořeno několik služeb, jejichž členkami byly ženy: Služba dohledu při náletech, zpravodajská a komunikační centra, protipožární složky a Pomocný ženský policejní sbor. Každé této součásti ARP je věnován zbytek kapitoly, kdy analyzuji vznik, důvod vzniku, organizaci a funkci.

Čtvrtá kapitola se věnuje Ženské dobrovolnické organizace. Ač byla součástí Služby civilní obrany, rozhodla jsem se jí věnovat samostatnou kapitolu. Důvodem byla zčásti inspirace publikací zkoumajících činnost žen za druhé světové války, ale také proto, že byla největší ženskou organizací za druhé světové války a velmi důležitou součástí civilní obrany. V úvodu kapitoly analyzuji vznik a důvod vzniku organizace, jež byla vytvořena na přímý popud ministra vnitra. Dále rozebírám organizaci a na jakých principech tato služba fungovala a taktéž popisuji uniformu, která byla významným znakem této organizace. Nejvýznamnějším symbolem však byla její nanejvýš rozsáhlá činnost. Ačkoli založená proto, aby pomáhala ostatním složkám ARP, vyvinula se Ženská dobrovolnická organizace ve službu, která významně zasáhla do života britské společnosti a dosáhla počtu přes jeden milion členek. Organizace hrála klíčovou roli při evakuaci civilistů, zejména dětí, po celou dobu války. Spolupracovala s agenturami i jednotlivci v zámoří, kdy samotné odnože organizace byly zakládány po celém světě. Dále provozovala informační místa, na kterých se lidé postižení bombardováním dozvěděli o svých příbuzných a následně mohli najít útočiště v opěrných centrech, která byla řízená také Ženskou dobrovolnickou organizací. Také vedly komunální jídelny, mobilní jídelny, potravinové konvoje, pořádaly sbírky a vzdělávaly britskou společnost. Významnou součástí organizace byla Služba žen v domácnosti, která byla určena ženám, které nemohly v době bombardování opustit místo svého bydliště.

Poslední kapitola analyzuje využití ženského potenciálu v zemědělství a lesnictví. Na rozdíl od ostatních organizací a služeb nebyly Ženská síla v zemědělství a Ženský dřevařský sbor za druhé světové války nováčky, ale jejich historie sahala do první světové války. Tak jako v případě první světové války tak i ve druhé byly vyzvány, aby nahradily muže povolane do armádních sil a zajistily přísun potravin britskému obyvatelstvu a dřevo pro válečné účely. V počátku kapitoly se krátce zabývám vznikem a fungováním Ženské síly v zemědělství za první světové války. Následně analyzuji proces znovuoobnovení této organizace, její strukturu a požadavky k přijetí. Zajímavým aspektem tohoto sdružení bylo, že nezaměstnávalo své členky, ale bylo pouze zprostředkovatelem zaměstnání. Dále jsem se věnovala dalším hlediskům, jako byla uniforma, školení, ubytování a rozptýlení žen. Tak jako v průmyslu i zde se našly hlasy, které zaměstnání dívek v zemědělství nepřály. Poslední část kapitoly se zabývá Ženským dřevařským sborem, který byl původně součástí Ženské síly v zemědělství a v průběhu války se oddělil. I zde je podobná probíraná struktura jako u předešlé organizace.

Rozbor pramenů a literatury

Jelikož téma diplomová práce je čistě britské a v České republice nezpracované, pracovala jsem pouze s anglosaskou literaturou a prameny z britských archivů. Možnost studia podkladů pro mou práci jsem využila díky dvousemestrálnímu pobytu na *University of Essex* ve Velké Británii. Samozřejmostí byl výzkum v *The National Archives* v londýnském Kew pro získání základních a důležitých pramenů. Na zahraniční univerzitě jsem využila meziuniverzitních výpůjček odborných publikací, které byly pro studenty zdarma. Nicméně některé publikace nebyly touto cestou dostupné, proto jsem navštívila *Cambridge University Library* a *Imperial War Museum* v Londýně.

Základní a klíčové dokumenty pro sepsání práce tedy pocházejí z *The National Archives*, Kew v Londýně. Jsou to především *The Cabinet Papers*, kdy se jedná o memoranda, zprávy, protokoly a návrhy meziválečných a válečných kabinetů. Dále jsem studovala spisy, memoranda, zprávy, smlouvy, korespondence a návrhy následujících institucí: ministerstva vnitra (*Home Office*), ministerstva domácí bezpečnosti (*Ministry of Home Security*), ministerstva práce (*Ministry of Labour*), ministerstva práce a národní služby (*Ministry of Labour and National Service*), ministerstva zemědělství a rybolovu (*Ministry of Agriculture and Fisheries*), ministerstva zemědělství, rybolovu a potravin (*Ministry of Agriculture, Fisheries and Food*), Výboru pro zemědělství (*Board of Agriculture*), Národní poradenské služby pro zemědělství (*National Agricultural Advisory Service*), ministerstva zdravotnictví (*Ministry of Health*), ministerstva pro národní pojištění (*Ministry of National Insurance*), ministerstvo pro otázku penzí (*Ministry of Pensions*), Konference železničního personálu (*Railways Staff Conference*), Vládní oddělení pro sociální průzkum (*Government Social Survey Department*), Výbor pro marketing (*Milk Marketing Board*), Výbor pro lékařské výzkumy a Rada pro lékařské výzkumy (*Medical Research Committee and Medical Research Council*), Rada školství (*Board of Education*), ministerstvo zásobování (*Ministry of supply*), Výbor pro asistenci v nezaměstnanosti a Asistenční výbor (*Unemployment Assistance Board and Assistance Board*) a Výkonný železniční výbor (*Railway Executive Committee*). Další pramen, který bych zmínila, je *Factories Act* z roku 1937 dostupný online na <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1937/67/enacted> zprostředkovaný britskou vládou a *The National Archives*. Jedná se o zákon, který s dodatky konsolidoval zákony o továrnách a dílnách z let 1901 až 1929. Jak již bylo zmíněno, navštívila jsem *Imperial War Museum* v Londýně, abych získala další podklady pro svou práci. Využila jsem pouze jednoho dokumentu z ministerstva informací, referenčního oddělení - sekce domácí fronty (*Ministry of Information, Reference Division – Home Front Section*) nazvaného *Women At War in*

Great Britain. Tento dokument shrnuje pracovní využití žen od roku 1939 do roku 1942. Píše se v něm zejména o mobilizaci žen a následuje souhrn a popis všech organizací, služeb a institucí, kde byly ženy zaměstnány.

Zbytek podkladů pro práci tvoří odborné publikace a paměti žen. Autobiografické záznamy se vyskytují zejména u žen, které sloužily v Ženské dobrovolnické organizaci a Ženské síly v zemědělství. Nicméně tyto autobiografie by se lépe daly využít v případě hlubšího výzkumu, pro mou diplomovou práci jsem využila pouze čtyři paměti žen z Ženské síly v zemědělství, a to *A Land Girl's Life: An Autobiography* od Sabiny Pennyové, *Buttercup Jill* od Peggy Grayson, *In Baggy Brown Breeches and a Cowboy Hat* od Norah Turner a *Land Girl, Her story of six years in the Women's Land Army, 1940-1946* od Anne Hall. Tyto paměti jsou relevantní, jelikož nejenže popisují postupný proces přijetí žen do této organizace, ale také se zabývají prací a životem na farmách a líčí venkovskou společnost za války.

Práce je dále založená na literatuře vztahující se obecně využití k využití potenciálu žen za války. Z obecných knih bych zmínila *We Just Got On With It* od Bette Anderson, *Daughters of Britain* od Very Douie, *Women at War 1939-1945* od Carol Harris, *Women in the Second World War* od Neil R. Storey a Molly Housego, *British Women at War* od Mary Cox a *British Women Go To War* od J. B. Priestley, kdy poslední dvě uvedené vznikly přímo v době války, čímž jejichž autoři byli přímými účastníky a tyto publikace jsou doslovnou oslavou žen. Všechny obecné publikace se zabývají procesem mobilizace žen, některé uvádějí i dobu zaměstnanosti před válkou, kromě toho se věnují všem organizacím, jejichž členkami byly ženy, průmyslu, který byl vitální pro válečné potřeby, některé se zmiňují krátce i o demobilizaci žen. Je třeba také podotknout, a to se týká téměř všech publikací, které jsou podkladem pro tuto práci, že obsahují zážitky, zkušenosti a komentáře žen, které si procesem válečné mobilizace a práce prošly, ať už citované či jen popsané. Ohledně tematiky mobilizace bych zmínila *Women and the Women's Movement in since 1914* od Martina Puga a zvláště *What of the Women. A Study of Women in Wartime* od Elaine Burton z roku 1941, která hodnotí přístup vlády k zaměstnání žen a zpětný ženský pohled. Cenným vzhledem na tematiku zaměstnání žen jsou publikace od Mass - Observation²: *An Enquiry into British War Production. People in Production a War Factory - A Report*. Další publikací, kterou jsem využila, byla *Labour in the Munitions Industries* od Peggy Inman. Dále bych uvedla knihy, které jsem použila pro výše dvě uvedené kapitoly, především *Women Workers in the Second*

² M-O byla nezávislá, vědecká a výzkumná instituce vedená Tomem Harrisonem, který vedl tým vyškolených na plný úvazek objektivních vyšetřovatelů a celostátní panel dobrovolníků - informátorů. M-O dokumentovala procesy společenských změny, politického trendu, veřejného a soukromého názoru a vydala řady knih, bulletinů a článků. MASS-OBSERVATION. *People in Production: An Enquiry Into British War Production : a Report*. Londýn 1942.

World War. Production and Patriarchy in Conflict od Penny Summerfield, která se na tematiku zaměstnání žen dívá z jiného pohledu než ostatní autoři. Sleduje ji jako genderový souboj za ponechání žen v domácnosti a soustředí se na vývoj veřejné politiky. Podobný pohled nabízí *Blood, Sweat, and Toil. Remaking the British Working Class, 1939-1945* od Geoffrey G. Field a *Women in Britain since 1900* od Sue Bruley. Jako Summerfieldová sledují ženy ne jako hrdinky své doby, ale zkoumají, jak válečné roky vytvořily napětí jak společenské a třídní, ale i měnící se identitu žen.

K podkladům posledních tří kapitol jsem využila knihy, které zkoumaly pouze již výše jmenované organizace. Zmínila bych *Women at the Ready. The Remarkable Story of the Women's Voluntary Service on the Home Front* od Patricie a Roberta Malcolmsonových, kteří do hloubky popisují nejen samotnou organizaci a její fungování, ale také uvádějí zkušenosti žen lokálních poboček Ženské dobrovolnické organizace. Co se týče lokálního zaměření, použila jsem dvě knihy týkající se Ženské síly v zemědělství *The Cinderella Army* od Iris Tillet a ohledně Ženské dobrovolnické organizace *WVS in Kent* od J. D. Lewis a *WRVS in Scotland* od Normana Watsona. Přínosné byly také publikace *Women in Green. The Story of the WVS in wartime* od Charlese Gravesa, kterého lze hodnotit jako „dvorního“ historika Ženské dobrovolnické organizace a *They Fought in the Fields* od Nicolý Tyrer, *Women on the Land. Their Story During Two World Wars* od Carol Twinch a *The Women's Land Army* od Neila R. Storey a Molly Housegové.

1. Britské ženy v záloze

Mobilizace žen za druhé světové války ve Velké Británii nebyla výjimečná a britské ženy byly povolány již za první světové války. Před první světovou válkou bylo zaměstnáno v Británii 5 966 000 žen, nejvíce žen působilo v domácích službách, oděvních a textilních službách a jako úřednice a písařky. Z důvodu povolání mužů do vojenské služby počet zaměstnaných žen stoupl o více jak jeden milion a mnoho z již zaměstnaných se muselo adaptovat na nové požadavky válečného stavu, ve kterém se Británie nacházela. Poptávka po pracovní síle stoupla především v muničním průmyslu a s ním spojených odvětvích, ale také v obchodu a na úradech. V lednu 1918 bylo odhadováno, že 704 tisíc mužů bylo nahrazeno ženami. V červenci 1918 počet zaměstnaných žen dosáhl svého vrcholu a to v počtu 7 311 000.³

Podle memoranda o zaměstnání žen v budoucí národní krizi zpracovaném v říjnu 1933, ale znovu vydaném Podvýborem pro ženy v záloze (*Women's Reserve Subcommittee*)⁴ v listopadu 1935, byly ženy shledány za první světové války nejvíce užitečnými v muničním průmyslu, lehkém chemickém průmyslu, v zemědělství a v leteckém průmyslu. Dále také v monotónně se opakujících pracích, neboť k nim neměly takovou averzi jako muži. Komise doporučila, aby v případě budoucího konfliktu byla všechna monotónní práce přidělována ženám, zatímco muži získali kvalifikovanější práci. Nicméně ne všem ženám byl ke kvalifikovanější práci vstup zakázán, ale byl doporučen pečlivý výběr. Například během první světové války pracovalo 35 tisíc žen v leteckém průmyslu. Výsledky jejich práce dosahovaly výborné úrovně a s vývojem aviatiky a jejím využitím v možné budoucí válce bylo doporučeno, aby ženy, které by se prokázaly jako schopné nahradit muže, by dohlížely a zaučovaly nově příchozí. Pro vdané ženy měla být do budoucna doporučena větší flexibilita ve výběru pracovního místa. Za války bylo zapojeno do pracovního procesu také mnoho děvčat, která nedovršila věk osmnácti let, proto podvýbor doporučil po dosažení této věkové hranice zvažovat možnost jejich znovuzачlenění. Obecně byly také ženy vhodné k práci, kde bylo třeba jemné manipulace. Nicméně obecně v porovnání s muži jejich produktivní hodnota odpovídala dvěma třetinám, proto na 5 mužů připadalo 8 žen.⁵

Podle sčítání lidu, které proběhlo v roce 1931, byl počet žen 23 325 774, z toho zaměstnaných zhruba 27 %. S ohledem na léta 1914 a 1918, kdy zaměstnanost žen stoupla o 5

³ The National Archives, Londýn – Kew (dále jen TNA), CAB 57/18, *The Employment of Women in a Future National Emergency*, 25. 11. 1935.

⁴ Spadal pod Výbor imperiální obrany (*Committee of Imperial Defence*). Ustanoven byl v říjnu 1935 se souhlasem předsedy vlády. TNA, CAB 57/18, *Report of the Women's Reserve Sub-committee*, 12. 5. 1936.

⁵ Ale například v bavlnářském průmyslu byly oceněny za lepší výkon a kvalitu než muži. TNA, CAB 57/18, *The Employment of Women in a Future National Emergency*, 25. 11. 1935.

% (v červenci 1914 činila 25 % a v červenci 1918 30 %), podvýbor počítal s podobným nárůstem i u možného budoucího konfliktu, tedy že v období války by mohla zaměstnanost činit 32 %. Pokud by tomu tak bylo, podvýbor odhadoval, že nezaměstnaných žen v záloze by zůstalo 48 % (zbylých 20 % činily ženy pod 12 let).⁶

Ačkoli podvýbor pro ženy v záloze byl zformován, aby uvážil, zda vytvořit ženské armádní složky, jeho práce také spočívala v projednávání využití ženského potenciálu i v civilní sféře. V říjnu 1935 se odehrálo první setkání tohoto podvýboru.⁷ Bylo rozhodnuto, že zapojení žen by se mělo odehrát pod taktovkou vlády nebo ministerstva práce. Zástupce ministerstva vnitra požadoval asistenci žen při řešení následků leteckých útoků, v pomocných centrech jako úřednice, v mobilních jídelnách, pomoc při evakuaci, u policejních a hasičských sborů pomoc při administraci. Ženy zaměstnané v továrnách by na svých pozicích měly setrvat. Školení a přípravu žen pro pracovní pozice žádané válečným stavem by měla řídit vláda. Ministerstvo války chtělo registrovat ženy již v době míru, aby v případě mobilizace byly hned k dispozici. Předseda podvýboru navrhl, aby ministerstva války, vnitra, námořnictví a letectví vypracovaly seznamy, v nichž podle jejich uvážení budou kategorie pracovních pozic, které budou v prvních třech měsících války potřeba. Soupisy byly následně zaslány ministerstvu práce, které spolu s Úřadem práce přezkoumalo, zda jejich požadavky mohou být splněny.⁸

V únoru 1936 proběhlo druhé zasedání podvýboru, na kterém byla projednávána zpráva všech čtyř ministerstev z 24. ledna o tom, kolik žen bude třeba na počátku války a taktéž memorandum ministerstva práce. Ministerstvo vnitra požadovalo 233 tisíc žen, které by měly být k dispozici ohledně leteckých náletů. Pro schéma evakuace nebylo nicméně schopné vyjádřit přesný počet žen, které budou třeba. Ministerstvo války požádalo o 15 tisíc žen, které by nahradily muže. V červenci 1935 bylo na úřadu práce zaregistrováno 179 490 žen, které by v případě krize mohly z velké části tyto požadavky splnit. Otázkou bylo, zda by zapojení žen měla řídit tato instituce ve spolupráci s ministerstvem práce či to nechat na dobrovolnosti ve spolupráci s dobrovolnickými organizacemi. Zástupce ministerstva práce argumentoval tím, že za předešlé války bylo zapojení žen dobrovolné, což mělo téměř katastrofální dopady. Proto v případě krize by úřad práce měl zajistit přísun ženské síly. Vyslovil domněnku, že si uvědomuje, že pokud budou ženy jakožto dobrovolnice odmítnuty,

⁶ Srov. SUMMERFIELD, P., *Women Workers in the Second World War. Production and Patriarchy in Conflict*. Beckenham 1984, s. 8; TNA CAB 57/18, *The Employment of Women in a Future National Emergency*, 25. 11. 1935.

⁷ Tvořen byl 12 zástupci z ministerstva vnitra, letectví, námořnictva, práce a války. TNA, CAB 57/18, *Minutes of the First Meeting of the Sub-committee*, 10. 10. 1935.

⁸ Tamtéž.

může to oslabit jejich zápal a nadšení. Nicméně v zájmu všech bylo vyhnout se jakýmkoli nepříjemnostem a problémům. Dále se podvýbor usnesl, že budou povolány ženy z britských univerzit na místa, která budou potřebovat specialisty.⁹

Na čtvrtém jednání v květnu 1936 bylo projednáváno memorandum, které dále zkoumalo počet žen v záloze. Členové podvýboru vyjádřili předpoklad, že úřednic, písarek a domácích pracovnic je dostatečné množství a tyto ženy budou tedy v době krize dostupné. Opět zdůraznili, „že koordinace zaměstnanosti žen v zemi se může stát důležitou záležitostí a může být zajištěna jedině pod kontrolou jediné instituce, a tou musí být samozřejmě ministerstvo práce.“¹⁰ Počet žen, které budou potřeba pro manuální činnosti a jsou již takto zaměstnané v době míru, byl považován za nedostatečný. Jejich využití mělo nicméně být postupné. Pokud tedy bude ženám poskytnuto školení, ministerstvo se postará o jejich vhodné umístění, a taktéž pokud bude poptávka na jiném manuálním místě. V době míru může být ženám poskytnut výcvik dobrovolnickou organizací, avšak v době krize, jak již bylo zmíněno, tento výcvik zajistí ministerstvo práce. Nebylo bráněno vzniku dobrovolnických organizací, ale měly fungovat v součinnosti s ministerstvem práce a vláda těmto organizacím neposkytne finance.¹¹

Příležitost pracovat v předválečných letech byla pro ženy dosti omezená. Více než třetina britských žen pracovala v domácích službách, tedy jako služebné nebo v kuchyni. Zbytek zaměstnaných žen pracoval v textilním průmyslu, na montážních linkách vyrábějících auta, elektrospotřebiče a cigarety, ve službách a obchodu, či jako písárky nebo úřednice.¹² Umět těsnopis a psát na stroji byla cenná kvalifikace na omezeném trhu práce. Ve třicátých letech bylo mužů-písarů pouze velice malé procento, jelikož pro muže bylo toto zaměstnání podřadné. Ve městech měly ženy možnost uplatnit se jako prodavačky, a to buď v malých rodinných obchodech, nebo velkém obchodním domě. Pozice asistentek byla velice často znovu obsazována, tuto práci zastávaly mladé neprovdané ženy, které při vstupu do manželství podávaly výpověď. Podobná situace se naskýkala v lehkém průmyslu, kde svobodných a žen mladších 35 let bylo 90 procent. Tato práce byla vhodná pro mladé ženy a dívky a velice často nebylo třeba žádného školení. Ženy byly vyloučeny z ocelářského průmyslu, strojírenství a lodního průmyslu, a to z legislativního důvodu, aby neutrpěly zdravotní újmy. Většina žen byla platově ohodnocena velice málo a často pracovaly za

⁹ TNA, CAB 57/18, *Estimate of the Number of Women Required During the First Three Months of a National Emergency*, 24. 1. 1936. TNA, CAB 57/18, *Minutes of the Second Meeting of the Sub-committee*, 6. 2. 1936.

¹⁰ TNA, CAB 57/18, *Minutes of the Fourth Meeting of the Sub-committee*, 12. 5. 1936.

¹¹ Tamtéž.

¹² Velice malé procento žen pracovalo strojírenství, plynárenství, vodárenství, dopravě, s kovy a elektřinou. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 9.

polovinu mužského platu, dívky pod 18 let dostávaly polovinu ženského platu. V roce 1935 v průměru žena obdržela 30 šilinků za odpracovaných 48 hodin týdně. Avšak ve službách a obchodu zaměstnavatelé požadovali od svých zaměstnankyň odpracovat až 60 hodin týdně. Podle zákona z roku 1937 ženy nesměly mít noční směny, zaměstnavatelé se však často žádali o výjimky. Pro zaměstnavatele bylo tak výhodné mladé ženy zaměstnat, protože fungovaly jako levná pracovní síla. Ačkoli zaměstnanosti žen technicky nic nebránilo, v praxi byla situace jiná. Ženy musely čelit předsudkům samotných mužů, jejich posměchu a obavám, že jim berou práci. Jen velice malé procento žen se dostalo na pracovní místa příslušející mužům. Ženám byla přidělena zaměstnání, která příslušela jejich pohlaví nebo nekvalifikovaná a jednoduchá opakující se práce. Byl rozšířen také názor, aby vdané ženy nepracovaly, manželství a práce byly neslučitelné. Pokud tedy svobodná žena či dívka pracovala, bylo to se souhlasem její rodiny a její výdělek zpravidla putoval k její matce. Pravidlem také bylo, aby ženin plat nepřesahoval výši mužského platu, důvodem byla společenská norma, že žena má být závislá na svém otci a poté na svém manželovi.¹³ Nicméně na počátku 30. let byl vyvíjen tlak na ženy, aby pomohly rodinnému rozpočtu. Velká Británie tak jako jiné země byly zasaženy velkou hospodářskou krizí a v roce 1933 bylo nezaměstnaných mužů přes 3 miliony. Dcery a matky byly nuceny buď přispět či nahradit otce v role živitele rodiny.¹⁴

Kupříkladu Národní unie společností za rovnost občanství (*National Union of Societies for Equal Citizenship*) vedla svou kampaň za rozšíření pracovních možností žen. Jejím cílem bylo odstranění praktik, kdy některé pozice byly považovány za čistě mužskou záležitost. Cílem taktéž bylo, aby pro obě pohlaví byly stanoveny stejné podmínky a tomu příslušející plat. Avšak unie byla kritizována nejen muži za tento postoj, ale také odborářkami ze Stálé společné komise pracovních ženských organizací (*Standing Joint Committee of Working Women's Organisations*). Členky této komise viděly zapojení žen do průmyslu poněkud jinak, ne jako ženy rovné mužům, ale aby bylo přihlédnuto k ženské tělesné konstituci a ženské sociální roli, což znamená například kratší směny a zákaz těžké práce.

¹³ Jak je vidno, tyto práce, které ženy zastávaly, nepotřebovaly pro ně žádnou kvalifikaci ani pro ně neznamenal kariéerní postup. Výjimkou byl zčásti textilní průmysl, kde v roce 1931 bylo zaměstnáno 1,2 milionů žen, 36 procent bylo vdaných a 1/3 bylo nad 35 let. V některých částech zpracování textilu byly ženy považovány za kvalifikované a plat měly nadprůměrný. Srov. CROALL, J., *Don't You Know There's a War On? The People's Voice 1939-45*. Londýn 1988, s. 59. BRAYBON, G. SUMMERFIELD, P., *Out of Cage. Women's Experience in Two World Wars*. Londýn 1987, s. 138-41, 146-147. DOUIE, V., *Daughters of Britain. An Account of the Work of British Women during the Second World War*. Oxford 1950, s. 8. LANG, C., *Keep Smiling Through. Women in the Second World War*. Cambridge 1989, s. 38. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 9-16, 23.

¹⁴ BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 141. HARRIS, C., *Women at War 1939-1945. The Home Front*. Stroud 2000, s. 2. SUMMERFIELD, P., *Reconstructing Women's Wartime Lives*. New York 1998, s. 80.

Feministky mající za cíl rovnocennost se ale naopak obávaly, že tento přístup povede k zabránění ženám ucházet se o lépe placené pracovní příležitosti a usilovat o stejný plat jako muži. Ženské zástupkyně odborů podpořily požadavek mužů na zavedení takzvané rodinné mzdy, kdy nebyla upřednostňována stejná mzda z toho důvodu, aby matky a manželky nemusely jít do práce.¹⁵

V rámci co nejvyšší produkce továrny mezi válkami zavedly výrobní linky a dílčí systematizaci práce. Práce tak probíhala v intenzivním tempu, což mohlo mít za následek nehody. Ženy, které byly málo placené a zároveň nebyly součástí odborů, byly zranitelné. Bezpečnostní opatření v továrnách byla proto minimální. Avšak co se týče ochrany a spokojenosti, nejhůře na tom byly ženy v domácích službách. Dojem zaměstnavatelů, že své zaměstnankyně vlastní, mohl vést až k vykořisťování. Plat byl menší než v továrnách, pohyboval se v rozmezí 5 až 20 šilinků za týden. Ubytování často nestálo za mnoho, pracovní doba dlouhá a šance na osobní život nulové. Většina žen byla svobodná a zhruba 2/3 nedosahovaly věku 35 let. Proto jakkoli to bylo možné, ženy se snažily najít jiné zaměstnání. Toto zaměstnání bylo nicméně viděno jako přirozené pro ženy a dokonce opakovaně doporučované vládou.¹⁶

Tato analýza předválečných pracovních pozic žen naznačuje, že vládu mohla zastihnout řada obecných problémů při mobilizování žen. Zaprvé, naskytla se otázka, zda ženy již zaměstnané budou ochotné přistoupit na pracovní pozice, které budou vytvořené válečnou poptávkou. Zadruhé, budou vdané ženy ochotné pracovat a podřídit se, když musí vést domácnost a starat se o děti. A zatřetí, přijmou zaměstnavatelé a muži obecně ženy do svých řad?

Na počátku válku v poslední čtvrtině roku 1939 počet nezaměstnaných žen zaregistrovaných na úřadu práce stoupl.¹⁷ Důvodem pro zvýšení nezaměstnanosti byly ženy, které jako dobrovolnice nebyly zaregistrovány jako zaměstnané a ženy, které již zaměstnané byly a musely svá zaměstnání opustit z důvodu válečné poptávky. Také to svědčilo o zdrženlivosti zaměstnat ženy mimo rozsah toho, co bylo tehdy obecně považováno za ženskou práci. Ženy se hlásily pomoci své zemi, nicméně i když si podaly přihlášku na místa jim určená a podstoupily instruktáž, mnoho z nich se nakonec vrátilo na úřad zajišťující výměnu zaměstnání. Kromě tohoto úřadu zde byly další tři úřady pod vedením vlády:

¹⁵ V roce 1938 bylo v odborech 14,7% žen v porovnání s 37,8% mužů. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 138-9. LANG, c. d., s. 38.

¹⁶ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 142-3. BURTON, E., *What of the Women. A Study of Women in Wartime*. Londýn 1941, s. 194-5. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 8-9.

¹⁷ Přes 400 tisíc zaregistrovaných žen na úřadu práce bylo nezaměstnaných. DOUIE, c. d., s. 10. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 32; TNA, LAB 26/59, *Note of Women Power and the War Effort*.

Centrální registr (*the Central Register*), jehož funkcí bylo zaplnit klíčové posty a místa, která byla administrativního typu, dále Registr ženské pracovní federace pro mimořádné situace (*the Emergency Register of the Women's Employment Federation*) - tento úřad pracoval na základě požadavků vlády a Doplňkový registr (*the Supplementary Register*) navržený tak, aby fungoval jako prostředník mezi zaměstnancem obecně a specialisty najatými Centrálním registrem. Navzdory velké skupině žen ochotných zapojit se nebyl Centrální registr zmocněn dosadit ženy na jakékoli místo, pro které dotyčné pracoviště chtělo muže.¹⁸

Elaine Burton vzpomíná takto: „*Je strašně těžké popsat pocity těch z nás, kteří byli nešťastní, protože byli nezaměstnaní během prvních osmi měsíců války. Musím prohlásit, že je nemožné, aby člověk, jež má práci, pochopil. Žádná slova nemohou popsat pocit frustrace, naprostého bezmocného hněvu, někoho, kdo strávil den hledáním práce všude a byl konfrontován pouze s plakáty novin: Velký nárůst válečného úsilí, mobilizace zrychlena, 1 250 000 nezaměstnaných, Anglie utrácí 6 milionů denně, nárůst nezaměstnanosti žen.*“¹⁹

V květnu 1940 došlo ke změně v křesle premiéra a došlo také k dohodě mezi Federací strojních a spřízněných zaměstnavatelů (*the Engineering and Allied Employers' Federation*), Spojené unie inženýrů (*the Amalgamated Engineering Union*, dále jen AEU), Dopravního a všeobecného svazu pracovníků (*the Transport and General Workers' Union* neboli TGWU) a Národního svazu všeobecných a komunálních pracovníků (*the National Union of General and Municipal Workers* - NUGMW) o uvolnění stávajících pravidel zaměstnání žen ve strojírenství a dalších oblastech, které byly ženám předtím uzavřené. V listopadu 1940 vláda rozhodla o otevření školicích středisek na různých technických univerzitách, čímž bylo možné nejen se hlásit na místa pro ně otevřená, ale taktéž se mohly přímo školit. Předpoklad byl ten, že pokud nepodstatná odvětví průmyslu budou koncentrována pouze v několika firmách, dojde tak k uvolnění prostorů a pracovních sil, které jsou nezbytné k válečnému nasazení. Nicméně tento proces nefungoval hladce, jak měl. Dvacet tisíc žen bylo kupříkladu odvoláno z bavlnářského průmyslu během let 1940-1, ale pouze polovina z nich našla uplatnění.²⁰

¹⁸ Srov. ANDERSON, B., *We Just Got On With It. British Women In World War II*. Chippenham 1994, s. 8. ANDERSON, J., *Women of the War Years. Women in Britain During 1939 to 1945*. Londýn 2009, s. 26, 29. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 155-6. BRULEY, S., *Women in Britain Since 1900*. Londýn 1999, s. 93. BURTON, c. d., s. 11, 15-37. DOUIE, c. d., s. 9. FIELD, G. G., *Blood, Sweat, and Toil. Remaking the British Working Class, 1939-1945*. Oxford 2011, s. 129. HARRIS, c. d., s. 4. MINNS, R., *Bombers and Mash. The Domestic Front 1939-45*. Londýn 1980, s. 10-1. PRIESTLEY, c. d., s. 9-10. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 155-6. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 32; TNA, LAB 26/59, *Note of Women Power and the War Effort*.

¹⁹ BURTON, c. d., s. 9.

²⁰ Viz. kapitola druhá. Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 8. DOUIE, c. d., s. 10. HARRIS, c. d., s. 6. PRIESTLEY, c. d., s. 9. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 155-6. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 32-33; TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between Engineering and Allied Employers' National Federation and TGWU and NUGMW*, 22. 5. 1940.

Pozice, pro které bylo třeba najmout pracovníky, byly považovány za čistě mužskou záležitost, a jak již bylo řečeno, mnoho zaměstnavatelů bylo přesvědčeno, že ženy nejsou kompetentní být zaměstnány pro kvalifikovanou práci. Pokud ženy byly najaty, tak pouze svobodné a pod 35 let věku. Starší vdané ženy si stěžovaly, že zaměstnavatelé je nechtějí přijmout, jelikož představovaly „*neznámý a nevítaný přírůstek pracovní síly*“²¹, což byla vskutku paradoxní situace. Ženám, které tak chtěly přispět své zemi, bylo řečeno, že nejsou potřeba.

Vláda se v prvních letech války spoléhala pouze na dobrovolníky. Ernest Bevin, ministr práce a národní služby, a většina vlády preferovala taktiku přemlouvání. Bevin byl znám jako zdatný politik a lze předpokládat, že vyčkával na vhodnou chvíli zavést povinnost účastnit se válečného úsilí. Bevinův přístup byl směsí liberalismu a opatrného přístupu k odborům. Taktéž jako zastánce rodinné mzdy se nechtěl spoléhat na ženy, pokud to nebylo absolutně nutné. A ačkoli podle Směrnice 58A vláda mohla přiřadit pracovní pozici každé ženě či muži, stále ale preferoval dobrovolnost před nátlakem. Podobného názoru byl také například Lord strážce tajné pečeti sir John Anderson.²² Na počátku roku 1939 ještě před vypuknutím války vláda publikovala brožuru Národní služba (*National Service*), která sloužila jako průvodce pro občany, kteří chtěli přispět své zemi ve válečném stavu. Tato brožura zahrnovala vzkaz předsedy Nevilla Chamberlaina a úvodní slovo ochránce panovníkovy osobní pečeti Sira Johna Andersona: „*Muži a ženy po celé zemi dnes doufají, že se dobrovolně zapojí do Národní služby. Někteří se již rozhodli, jakou službou nejlépe prospějí a výcvikem, který se jim hodí. Jiní se ptají, jak mohou být nejužitečnější, a doufám, že v této příručce najdou odpověď.*“²³ Brožura dále obsahovala seznam organizací vhodných pro ženy a nabízela školení na částečný úvazek nebo povolání, která školení nepotřebovala. Mezi organizacemi vhodnými pro ženy byly například Ženská dobrovolnická organizace (*Women's Voluntary Service*), Pomocná hasičská služba (*Auxiliary Fire Service*), Ženská síla v zemědělství (*Women's Land Army*) atd.²⁴

V červenci 1940 se zaregistrovalo 320 tisíc žen a Výbor pro pracovní sílu (*the Manpower Requirements Committee*) odhadoval, že průmyslových pracovníků (zvláště pro

²¹ BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 157. BURTON, c. d., s. 25-29.

²² Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 9. GARDINER, J., *Wartime Britain 1939-1945*. Londýn 2004, s. 427-8. LANG, c. d., s. 29. NICHOLSON, V., *Millions Like Us. Women's Lives in War and Peace 1939-1949*. Londýn 2011, s. 112. PUGH, M., *Women and the Women's Movement in Britain since 1914*. Londýn 2015, s. 225-26. SHERIDAN, D., *Wartime Women. A Mass-Observation Anthology 1937-1945*. Londýn 2000, s. 125. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 34.

²³ TNA, CAB 24/280, *National Service. A Guide To The Ways In Which The People Of This Country May Give Service*, leden 1939.

²⁴ HARRIS, c. d., s. 4, 7-8; TNA CAB 24/280, *National Service. A Guide To The Ways In Which The People Of This Country May Give Service*, leden 1939.

muniční průmysl) bude třeba 2 miliony. Jedním z důvodů nedostatku pracovníků v muničních továrnách byla neochota žen, a to především vdaných žen. Ty byly především zaměstnané péčí o děti a domácnost, ale také proti byli jejich manželé. Dalším důvodem byli sami zaměstnavatelé, kteří se zdráhali ženy zaměstnat. Bylo jasné, že ženy dobrovolně nedoplní prázdná místa. Jedním z prvních kroků bylo „zmražení“ dobrovolnických postů, které nebyly důležité, aby se ženy a muži dobrovolně přihlásili na pracovní posty, které byly třeba. Důsledkem bylo, že čerství dobrovolníci, kteří se rozhodli přihlásit, nemohli již z této mašinerie vystoupit. A ti, jež se přihlásili na počátku války, měli čtrnáctidenní lhůtu na to, aby rezignovali. Na začátku roku 1941 si průmyslníci a vládní útvary stěžovali na nedostatek pracovní síly. Vláda nakonec došla k názoru, že určitý nátlak bude třeba.²⁵

Prvním krokem, který směřoval k povinné národní službě, bylo v březnu 1941 vydané nařízení k registraci (*Registration for Employment Order*). Byl také vytvořen Ženský poradní výbor (*Women's Consultative Committee*), který byl ku pomoci ministru práce a zabýval se otázkami vyvstávajícími z registrace a mobilizace žen.²⁶ Všechny ženy, s výjimkou těch s dětmi pod 14 let (ty ale mohly být dobrovolnicemi) a žen, které již vykonávaly důležitou práci, obdržely pozvánku zaregistrovat se na místním úřadě zajišťujícím výměnu zaměstnání. Na základě určitých kritérií (domácí a finanční situace) pak byla ženám přidělena (nebo si mohly vybrat dobrovolně) pracovní místa. Tazatelům, kteří měli ženám přidělit jejich místa, byla dána instrukce v duchu Bevinových názorů, a to možno být co nejvíce benevolentní. Ženy, které byly zprvu volány k registraci, byly ve věkové skupině 19 až 40 let. Registrace také vylučovala ženy, které pracovaly v průmyslu, z toho důvodu, že jejich přemístění bude probíhat rychleji. To se však nestalo a ženy nakonec musely k registraci také. Na podzim 1942 se také zvýšil věk na 45 let a nakonec v roce 1943 až na 50 let. Ženám bylo předloženo široké spektrum pozic: v Ženských pomocných službách (*Women's Auxiliary Services*), civilní obraně, námořních, armádních a leteckých institutech, ošetrovatelství, muničním průmyslu a příbuzných odvětvích, dopravních a poštovních službách atd. Některé práce byly ale například rezervovány pro ženy, které z nějakého důvodu nemohly opustit své bydliště nebo pro dívky.²⁷

²⁵ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 9. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 157. BRULEY, c. d., s. 94. FIELD, c. d., s. 129. GARDINER, c. d., s. 428. HARRIS, c. d., s. 5. PUGH, c. d., s. 226.

²⁶ Jádrem této komise tvořily dvě členky parlamentu Edith Summerskill a Irene Ward. Dalšími členkami byly oborářky, pracující ženy a zástupkyně dobrovolnických organizací. Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 9. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 158. BRULEY, c. d., s. 95. DOUIE, c. d., s. 11. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 44.

²⁷ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 9. ANDERSON, J., c. d., s. 29-30. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 158, 163. BRULEY, c. d., s. 94. DOUIE, c. d., s. 11, 13-4. FIELD, c. d., s. 129. HARRIS, c. d., s. 6. *Imperial War Museum*, Londýn. *Women at War in Great Britain*. LBY K. 10317. MINNS, c. d., s. 9. NICHOLSON, V.,

Dalším nařízením na jaře 1941 byla Směrnice o důležitých povoláních (*Essential Work Order*), která se vztahovala jak na ženy, tak i na muže. Tato směrnice obsahovala seznam důležitých firem, v nichž byla omezena zaměstnavatelova pravomoc propustit zaměstnance, a také pracovník nemohl svobodně podat výpověď. Každá strana, ať už zaměstnavatel či zaměstnanec, musela podat s týdenním předstihem oznámení a získat povolení vedoucího pracovníka pro národní službu. Co se týče samotných podniků, každý musel platit svému zaměstnanci minimální týdenní mzdu, a pokud zaměstnanec často chodil pozdě do práce či často chyběl, následovaly pokuty. Firmy nebyly na seznamu, pokud nesplnily určité podmínky a dokud ministerstvo práce nebylo spokojeno. Zaprvé, podmínky a pravidla nebyly méně výhodné než před válkou. Zadruhé, musela být nastavena přijatelná opatření pro sociální podmínky pracovníků a v neposlední řadě, se pracovníkům dostalo příslušného zaškolení.²⁸

Problémem bylo, že se stále ne zcela využil ženský pracovní potenciál. Ačkoli byla registrace nařízena, velice často musely být ženy přesvědčovány. Rodiče byli často proti, aby se jejich dcery přihlásily a proti práci v průmyslu měla většina žen předsudky. U vdaných žen registrace také vyvolala malou odezvu, jelikož uváděly důvod, že jsou naplno zaměstnány v domácnosti. Průzkum u zhruba 600 žen v domácnosti ukázal, že 46 % z nich má negativní názor na práci v továrnách a 43 % uvádělo jako důvod problémy, které se týkaly předsudků manželů, špatných dopravních spojení, úklidu, nakupování a atd. Také zaměstnavatelé nebyli zrovna nadšení vidinou zaměstnávat ženy. Ti sdělili důvody, které souvisely se sociálními podmínkami (museli by upravit sociální zařízení, což by vyžadovalo nemalé náklady). Také dále poukazovali na to, že ženy postrádají disciplínu a jsou náchylné k častým absencím.²⁹ Panoval strach, zda budou zachovány rodinné hodnoty. „*Domácí život zmizí a po válce jej bude těžké oživit. Muži, kteří se vrátí domů na dovolenou, zjistí, že mohou vidět své ženy pouze hodinu či dvě denně. Muži ve vyhrazených zaměstnáních se vrátí do chladných a neuklizených domovů, aniž by bylo připraveno jídlo. Neshody v domácnosti se výrazně zvýší a díky evakuaci dětí nezbude nic, co by drželo rodinu pohromadě.*“³⁰ Jakmile tedy vláda uznala, že jistý element nátlaku bude třeba, bylo vytvořeno napětí mezi konfliktními názory ohledně role žen ve společnosti, ženou jakou matkou a vychovatelkou, ale i jako zaměstnancem, tedy

c. d., s. 112. PRIESTLEY, c. d., s. 12-3. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 34-5; TNA, MAF 47/92, *Registration for Employment Order, březen 1941*.

²⁸ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 158. BRULEY, c. d., s. 94. DOUIE, c. d., s. 15. GARDINER, c. d., s. 429. M-O, s. 102-11. MINNS, c. d., s. 31. PRIESTLEY, c. d., s. 15.

²⁹ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 9. ANDERSON, J., c. d., s. 29-30. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 158, 163. DOUIE, c. d., str. 11, 13-4. FIELD, c. d., s. 129. HARRIS, c. d., s. 7. MINNS, c. d., s. 9. NICHOLSON, V., c. d., s. 112. PRIESTLEY, c. d., str. 12-3. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 34-5.

³⁰ HARRIS, c. d., s. 7.

mezi patriarchálním typem rodiny a kapitalismem. Jelikož velké množství vdaných žen bylo rekrutováno, bylo nutno udělat opatření, která by roli ženy jako matky alespoň zčásti nahradila, což však mohlo vyvolat radikální transformaci společnosti. Později byla prosazena legislativa, která byla nastavena tak, aby zachovala především roli žen v domácnosti.³¹

Dalším krokem se stal Zákon o národní službě číslo 2 (*the National Service No. 2 Act*) přijatý v prosinci 1941. Původně byl navržen proto, aby rozšířil počty žen v ženských armádních službách. Ernest Bevin však trval na tom, aby si ženy mohly vybrat mezi armádou, civilní obranou, Ženskou pomocnou silou v zemědělství a muničním průmyslem.³² Jeho argumentem bylo: „*Je velká výhoda pro lidi, kteří mají slovo při rozhodování o pracovních místech, pro která se nejlépe hodí.*“³³ Tento zákon byl také zpřísněním dosavadní politiky, kdy v předchozích měsících selhal benevolentní přístup k práci. Bylo rozhodnuto, že budou povolány ženy ve věku 19-30 let, jejichž mobilizace začala v lednu 1942. Častým případem bylo, že zaměstnavatel mohl pro svou zaměstnankyni požádat o odklad na základě prohlášení, že je cenným zaměstnancem v podnikání nějakého národního významu. Tento požadavek pak přezkoumala okresní Komise pro záležitosti pracovních sil, v níž zasedal vždy alespoň jeden ženský zástupce. Od února započala mobilizace žen ve věku od 31 let³⁴, vdaných či svobodných, s dětmi či bez dětí (ženy, které měly v té době děti pod 14 let, byly vyjmuty). Nepovolány byly ženy, které již zastávaly práci klasifikovanou jako důležitou a národního významu, jako zemědělství, lékařství a ošetrovatelství atd.³⁵

V únoru 1942 bylo přijato v platnost nařízení Kontrola zapojení v rámci zaměstnanosti žen (*Employment of Women - Control of Engagement Order*), které kontrolovalo, zda ženy vykonávají práci důležitou pro válečný stav země. Důvodem tohoto nařízení byly situace, kdy ženám byly přiděleny práce v době pohovoru, nicméně se později stávalo, že proběhla změna a ženy byly zaměstnány na pozici, která nebyla považována za důležitou. Tímto nařízením byl proto vytvořen nanejvýš důležitý úřad, který se staral o výměnu zaměstnání a který pomáhal zaměstnavatelům najít pracovní sílu a naopak ženám najít to správné pracovní uplatnění.

³¹ BRULEY, c. d., s. 94. NICHOLSON, V., c. d., s. 114-5. SUMMERFIELD, c. d., s. 23.

³² ANDERSON, J., c. d., s. 30. BRULEY, c. d., s. 94. CROALL, c. d., s. 59. MINNS, c. d., s. 13. PRIESTLEY, c. d., s. 10. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 35.

³³TNA, CAB 65/20, *121st Cabinet conclusions*, 28. 11. 1941.

³⁴ Věkové kategorie se pak shodují s těmi vypsány u registrace.

³⁵ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 159. BRULEY, c. d., s. 94. COURCY, de A., *Debs at War*. Londýn 2005, s. 60. DOUIE, c. d., s. 12. FIELD, c. d., s. 129. HARRIS, c. d., s. 7. *Imperial War Museum, Londýn. Women at War in Great Britain*. LBY K. 10317. GARDINER, c. d., s. 433. LANG, c. d., s. 29-30. MACKAY, R., *Half the Battle, Civilian Morale in Britain during the Second World War*. New York 2002, s. 129. NICHOLSON, V., c. d., s. 114. PRIESTLEY, c. d., s. 10-11. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 35; TNA, MAF 47/92, *National Service Acts. Summary of Ministry of Labour*. TNA, LAB 6/200, *Further Withdrawals of Women*. TNA, RAIL 1172/2018, *Calling-up Women under the National Service Acts*, 19. 12. 1941.

Cílem tohoto nařízení bylo ujistit se, že ženskou pracovní silou není bezúčelně plýtváno. Obecně všechna tato nařízení sice omezovala svobodu zaměstnavatelů a zaměstnanců, nicméně pro úspěšnost válečné ekonomiky, vyvarování se plýtvání pracovní síly, garanci mezd a poskytnutí sociálních zařízení byla nezbytná.³⁶

Ženy byly rozděleny ministerstvem práce do dvou kategorií, a to „mobilní“ a „nemobilní“. Označení mobilní získala žena, která mohla opustit místo svého bydliště a být poslána do jiné části země za prací. V nemobilní kategorii byly ženy, které z důvodů domácích povinností mohly pracovat pouze v místě svého bydliště, ale také ženy, které měly své muže v armádě či námořnictvu. Tyto ženy byly také často označovány jako Domácnost R (*Household R*). Toto rozlišení bylo jedním z důležitých prvků v mobilizování žen a dalo tomuto procesu pružnost. Registrace žen, zvláště těch nad 25 let, ukázala, že 78 % z nich byla vdaných a zaměstnaných chodem domácnosti. Z celého počtu zaregistrovaných žen jich vdaných a v domácnosti bylo 65 %. Pokud tedy tyto ženy mohly pracovat, tak pouze v místě bydliště a většina z nich pouze na částečný úvazek. Z tohoto důvodu bylo třeba stanovit, které ženy mohou za prací cestovat do částí země, kde byl pracovních sil nedostatek. Ministerstvo práce proto rozdělila zemi do 11 oblastí, k nimž byly přiřazeny barvy ukazující výši poptávky po pracovní síle a označeny buď „poptávka“ nebo „zásoba“. Šarlatová barva byla pro oblasti, kde poptávka po pracovní síle byla akutní. Červená barva značila, kde je poptávka a zásoba pracovní síly vyrovnaná. Žlutá barva představovala, tak jako červená, vyrovnanost, ale bylo možno odtud poslat pracovníky do šarlatové oblasti. A nakonec zelená barva označovala zóny, kde zásoba převyšovala místní poptávku. Do března 1942 bylo tak přesunuto za prací až 5 milionů osob. Ministerstvo práce se tak snažilo vyřešit složitou otázku, a to najít co nejvíce nemobilních žen, které by mohly nahradit ženy mobilní, jež mohly být přesunuty. V polovině roku 1943 vláda vytvořila pracovní systém na základě nařízení pro kontrolu zaměstnanosti (*Control of Engagement – Directed Persons*) vyhovující jak potřebám ekonomiky, tak i potřebám žen v domácnosti. Ženy mohly pracovat na částečný úvazek, obvykle 30 hodin týdně, a byly organizovány ve spárovaných nebo také rozdělených směnách (*paired and split shifts*), kdy tak dvě ženy naplnily předepsanou normu práce. Dokonce se našlo i využití pro ženy, které nemohly pracovat ani na částečný úvazek. Ty mohly pracovat ve svých domovech

³⁶ *Imperial War Museum, Londýn. Women at War in Great Britain. LBY K. 10317. DOUIE, c. d., s. 14-5. PRIESTLEY, c. d., s. 14-5. TNA, RAIL 1172/2018, Employment of Women (Control of Engagement) Order, 1942, 22. 1. 1942.*

či místních centrech při montování částí motorů, přístrojových desek nebo třídění malých komponentů.³⁷

Pohovorů za týden se uskutečnilo 50 tisíc a přes 20 tisíc žen bylo každý týden posláno buď do pomocných sborů armády, nebo do továren. Ačkoli oficiální propaganda líčila mobilizaci žen jako slepou k sociálním rozdílům mezi ženami, bylo zde určité rozdělení. Ženy pracující v továrnách pocházely z dělnické třídy a většina z nich již takto pracovala před válkou. Většina žen ze střední třídy vykonávala kancelářské a administrativní práce nebo se přidala k armádním jednotkám. Ačkoli Ženský poradní výbor tlačil na ministra práce, aby se s ženami zacházelo stejně a ženy z nižších vrstev se nemusely přizpůsobovat těm z vyšších, vzdělané a zajištěné ženy však měly více možností, jak přispět své zemi, zatímco ty méně zajištěné měly méně možností. V roce 1943 zaměstnanost žen dosáhla svého vrcholu, zhruba 90 % svobodných žen a 80 % vdaných žen bylo zapojeno v nějaké válečné práci. Mezi léty 1939 a 1943 se 1,5 milionů žen zaměstnalo v průmyslu důležitém pro válku. Kupříkladu počet žen ve strojírenství byl v roce 1939 97 tisíc, zatímco v roce 1943 jich bylo až 602 tisíc. Obrovský nárůst zaměstnanosti žen byl také v chemickém průmyslu, dopravě, vodárenství, plynárenství atd. Další nárůst o 29 % proběhl také v kancelářských profesích, zatímco počet žen v textilním průmyslu a oděvnictví klesl. Průzkum uskutečněný v roce 1943 mezi ženami ve věku 18-59 let pracujícími v průmyslu ukázal, že 71 % žen bylo již před válkou zaměstnáno v placeném zaměstnání. Z toho 45 % žen pracovalo se stroji a u pásů a polovina z nich takto pracovala již před válkou. Zbývající počet žen pracoval jako úřednice či v domácí službě. V placených zaměstnáních nebylo před válkou 22 % žen a 6 % bylo absolventek škol. Co se týče věkových kategorií, 27 % žen bylo ve věku mezi 18 a 24 let a 26% žen bylo ve věku 35-44 let. Došlo tak k velice významnému posunu v distribuci žen ve struktuře zaměstnanosti, ve věkových kategoriích a rodinném stavu. V druhé polovině války tak bylo málo žen, které by nepřispívaly nějakým způsobem své zemi ve válečném stavu.³⁸

³⁷ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 9-10. ANDERSON, J., c. d., s. 30-1, 34. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 159-60,62-3. BRULEY, c. d., s. 94-6. BURTON, c. d., s. 16. DOUIE, c. d., s. 12-5. FIELD, c. d., s. 129-30. GARDINER, c. d., str. 443. HARRIS, c. d., s. 8-10. LANG, c. d., s. 30. MINNS, c. d., s. 9, 31. PRIESTLEY, c. d., s. 13-4. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 47-53. SUMMERFIELD, *Reconstructing...*, s. 78; TNA, PIN 7/236, *Part-time Employment Planning. A broadsheet issued by PEP (Political and Economic Planning)*, 10. 2. 1942.

³⁸ Srov. CROALL, c. d., s. 59. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 167-8. BRULEY, c. d., s. 95. DOUIE, c. d., s. 18-9. FIELD, c. d., s. 130. HARRIS, c. d., s. 11. PRIESTLEY, c. d., s. 15-6. PUGH, c. d., s. 225. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, str. 30-1; TNA, RG 23/50, *The Social Survey. Women at Work*, červen 1944.

2. Ženy v průmyslu

Největší přínos, který ženská práce poskytla, byl v průmyslu. V roce 1939 bylo málo žen zaměstnáno v průmyslu a to většinou v lehké či nekvalifikované práci. Ve vrcholném čase války ženy tvořily významný podíl pracovní síly v průmyslových odvětvích, a to 52 % v chemickém průmyslu, 46 % v hutnictví a 34 % ve strojírenství s porovnáním 27 %, 32 % a 10% v roce 1939. Ženy byly zaměstnány ve strojírenství a příbuzných průmyslových odvětvích, v široké řadě profesí pohybujících se od těžké náročné práce až po jednoduché opakující se procesy, od částečně kvalifikované až po vysoce kvalifikovanou práci vyžadující značný výcvik a zkušenosti, tedy v profesích, ve kterých ženy nebyly obvykle zaměstnány v době míru. Práce žen se lišila od ovládání 50 tunového lisu až po nejjemnější operace, například optické broušení a leštění, které musely být velice přesné. Ženy byly kupříkladu zaměstnány u soustruhů, u frézovacích a vrtacích strojů, svařovaly ocel a hliník, vyráběly granáty a pojistky, pracovaly na výrobě radiových vysílačů a přijímačů, montovaly letadla a prováděly další nezbytné práce válečné výroby.³⁹

Neexistovala tedy žádná oblast průmyslu, v níž by nebylo genderové složení ovlivněno válečnou mobilizací žen vzhledem k tomu, že vstup žen byl do hlavních průmyslových odvětví před válkou charakterizován segregací zahrnující omezení žen zapojit se do práce, jelikož by byla považována za méně kvalifikovanou a cennější než práce mužů. Integrace žen však byla v době války nutná, proto bylo třeba zavést politiku, která bude mírnější, co se zaměstnání žen týče (*the dilution policy*). Mezi odborovými svazy a zaměstnavateli byly tedy podepsány dohody o uvolnění dosavadních restriktivních praktik zaměstnanosti žen s cílem znásobit pracovní síly a uvolnit muže do armádní služby.⁴⁰

V době války ohledně této politiky panovaly dva názory. Na jednu stranu byl podporován vstup žen do mužské sféry s cílem rozbít tak tuto segregaci, ale na druhou stranu se část populace snažila udržet rozdíly mezi pohlavími, která podle nich fungovala. Optimistická interpretace s cílem podpořit integraci měla deprimující důsledek vzhledem k

³⁹ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 62. COX, M., *British Women at War*. Londýn 1941, s. 63-7. *Imperial War Museum*, Londýn. *Women at War in Great Britain*. LBY K. 10317. INMAN, P., *Labour in the Munition Industries*. Londýn 1957, s. 80. LANG, c. d., s. 40. STOREY, N. R. a HOUSEGO, M., *Women in the Second World War*. Oxford 2011, s. 20-1. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 151; TNA, AVIA 22/1065, *Provincial Royal Ordnance Factories – Explosives*, 29. 3. 1943. TNA, AVIA 22/3301, *Utilisation of Female Labour*, 27. 8. 1941.

⁴⁰ BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 170. *Imperial War Museum*, Londýn. *Women at War in Great Britain*. LBY K. 10317. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 151; TNA, AVIA 22/1085, *Agreement between the Ministry of Supply and the National Federation of Building Trades Operatives*, 8. 5. 1943. TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between the Ministry of Supply and the NUGMW and TGWU*, 27. 9. 1940. TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between Engineering and Allied Employers' National Federation and TGWU and NUGMW*, 22. 5. 1940. TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum on the Extension of Employment of Women in Royal Ordnance Factories*, 8. 6. 1941.

tomu, že postavení žen v meziválečné době bylo charakterizováno vysokým stupněm segregace uvnitř a mezi průmyslovými odvětvími. Bylo tak nasnadě, že ženy musejí po válce ztratit to, co nabyly. Je třeba vysvětlit, že ačkoli byly podepsány dohody o uvolnění pravidel zaměstnanosti žen, jejich pozice zůstávala stále poněkud odlišná od těch mužských.⁴¹

Ačkoli politika uvolnění měla směřovat tak, aby práce žen byla hodnocena podle dovedností a kvality výsledků jejich práce, ve skutečnosti účinky této politiky probíhaly prostřednictvím pracovních potíží ohledně postavení žen a platového ohodnocení, které prováděli hlavně muži a které pokračovaly po celou dobu války. Pod záštitou ministerstva práce byly uzavřeny smlouvy o uvolnění mezi organizacemi zaměstnavatelů a svazy v řadě průmyslových odvětví.⁴² Některé z těchto dohod byly uzavřeny na národní úrovni mezi všemi odborovými organizacemi v průmyslu a organizacemi zaměstnavatelů. Jiné byly více specifické a týkaly se pouze určitých pracovníků v konkrétních oblastech, jako například dohoda mezi Skotskou asociací mistrů pekařů a Dopravního a všeobecného svazu pracovníků ohledně řidičů dodávek v Dundee. Seznam dohod byl sám o sobě ukazatelem rozšířené povahy profesní segregace, neboť jejich účelem bylo umožnit zaměstnavatelům, aby používali ženy na práci, kterou dříve vykonávali pouze muži. Současně dohody měly ochránit pracovníky před nebezpečím podhodnocování: pokud by ženy dostávaly nižší sazbu za stejné pracovní místo, mohli být muži z této práce trvale propuštěni. Základní formulace dohod byla taková, že ženy, které dělaly práci mužů, začaly pracovat v platových sazbách určených ženám, postupem času se přesunuly na část mužské platové sazby a postupovaly směrem k plné mužské sazbě během několika týdnů, případně dosáhly toho, že pracovaly bez zvláštní pomoci, vedení nebo dozoru. Vzhledem k tomu, že ženy již v některých těchto odvětvích průmyslu pracovaly před válkou, tak pod tyto dohody nespadaly.⁴³

Jelikož práce v muničních továrnách v sobě zahrnovala práci ve strojírenství a jeho odvětvích, jak již dříve zmíněno, byly sjednány dohody ohledně zaměstnání žen s Federací

⁴¹ SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 152-3. SUMMERFIELD, *Reconstructing...*, s. 80

⁴² Počínaje rokem 1944 byly uzavřeny dohody ve strojírenství, lodním stavitelství, chemickém průmyslu, automobilovém průmyslu, elektrikářství, hutnictví, ocelářství, dopravě, plynařství, stavebnictví, oděvnictví a textilním průmyslu, potravinářství, tabákovém průmyslu a mýdlářství. Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 170-1. FIELD, c. d., s. 147. LANG, c. d., s. 40. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 153; TNA, AVIA 22/1085, *Agreement between the Ministry of Supply and the National Federation of Building Trades Operatives*, 8. 5. 1943. TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between the Ministry of Supply and the NUGMW and TGWU*, 27. 9. 1940. TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between Engineering and Allied Employers' National Federation and TGWU and NUGMW*, 22. 5. 1940.; TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum on the Extension of Employment of Women in Royal Ordnance Factories*, 8. 6. 1941.

⁴³ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 171. DOUIE, c. d., s. 117. FIELD, c. d., s. 147. INMAN, c. d., s. 441-2. LANG, c. d., s. 40-1. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 153-4; TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between the Ministry of Supply and the NUGMW and TGWU*, 27. 9. 1940. TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between Engineering and Allied Employers' National Federation and TGWU and NUGMW*, 22. 5. 1940.

strojních a spřízněných zaměstnavatelů a také AEU, TGWU a NUGMW. AEU byla řemeslné sdružení kvalifikovaných mužů, kde bylo ženám vyloučeno členství až do roku 1943 a její vůdci vnímali dohodu zcela jednoznačně jako dohodu pro muže a stavěli se negativně k představě uvedení žen do průmyslu vhodného pro muže. Většina mužů se k ženám pracujícím v továrnách stavěla s nechutí. Přes jejich zjevnou touhu chránit ženy před špinavou a těžkou prací byla jejich tradiční snaha chránit svou práci před tím, co považovali za konkurenci na pracovním poli. Někteří muži byli dokonce rozhodnutí sabotovat jejich práci či stávkovat, přestože bylo v některých dohodách, zvláště těch týkajících se strojírenství, klauzule požadující, aby byl zapsán každý muž, který byl nahrazen a také, že po válce bude vše navráceno do původního stavu. Přesto muži mohli zaujmout pasivní postoj tím, že odmítli nově příchozí ženy zaučit či se k nim chovali povýšeně nebo v horším případě mohli ženy i obtěžovat. Co se týče žen, ty nemohly udělat nic správně, pokud jde o muže, kteří věřili, že ženy se na práci v průmyslu nehodí. Na jednu stranu byly obviňovány za neefektivitu, na druhou stranu byly haněny za vysokou výkonnost či snižování platu mužů. Výdělek byl jedním z aspektů nepřátelství mužů vůči ženám. Zvláště tzv. úkolová sazba byla jablkem sváru mezi mužskými a ženskými pracovníky. Pro muže bylo nepředstavitelné, aby žena vydělávala stejně či dokonce více a také aby se jí dostalo označení kvalifikovaného pracovníka. Toto mohlo vést k iracionálnímu chování mužů, nezanedbatelnému dokonce ani na takovém stupni ochrany, kterou nabízela dohoda o uvolnění, což přispívalo k vykořisťování jak mužů, tak žen.⁴⁴

Vzhledem k zde popsaným postojům nebylo překvapující, že v prvních třech letech války bylo poměrně málo žádostí AEU o plnou mužskou sazbu pro ženy v rámci dohody o rozšířeném zaměstnávání žen. Rok 1943 znamenal zlomový bod, AEU se rozhodla rozšířit členství i na ženy. Toto rozhodnutí spočívalo ve skutečnosti, kdy technické změny, které probíhaly velmi rychle během války, přinesly tak nové typy prací a umožnily zaměstnavatelům najmout ženy bez odvolání na dohody o uvolnění. Jelikož odborové svazy TGWU a NUGMW, které tradičně rekrutovaly nekvalifikované a částečně kvalifikované pracovníky ve strojírenství, se rychle rozšiřovaly, příliv žen (a nekvalifikovaných mužů) se zvýšil. Pokud by AEU tvrdila, že je jedinou legitimní strojírenskou unií a proces přijímání do ostatních odborových organizací probíhal bez kontroly, její kontrola tohoto průmyslu by byla podkopána a její kontrola v odvětví by byla vážně oslabena. Aby bylo zdůrazněno, že přijetí

⁴⁴ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 62. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 169. FIELD, c. d., s. 147-9. LANG, c. d., s. 40. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 154-6; TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between the Ministry of Supply and the NUGMW and TGWU*, 27. 9. 1940. TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between Engineering and Allied Employers' National Federation and TGWU and NUGMW*, 22. 5 1940.

žen bylo krokem zaměřeným k ochraně mužů, byla stanovena omezení žen v rámci odborů. Ženy disponovaly zvláštními bílými členskými kartami označenými Sekce V a také AEU nesvolila, aby ji reprezentovaly ženy na celostátní úrovni. Delegátky každoročních konferencí žen AEU na setkáních Národního výboru AEU mohly pouze odpovídat na otázky žen a neměly žádná hlasovací práva. Ženy mohly být zvoleny zástupci zaměstnanců, ale ani tento ústupek nebyl bez patriarchálního omezení. Muži se rozhodli, že za účelem zachování důstojnosti vyjednávání v rámci tohoto odvětví by ženy jako zástupci měly být ve věku nad 21 let.⁴⁵

Po roce 1943 vzrostl počet žádostí poskytovaných AEU o plnou mužskou platovou sazbu pro ženy v rámci dohody o rozšířeném zaměstnávání žen. Během roku 1944 se odboru podařilo uzavřít dohody s některými zaměstnavateli, jako je ministerstvo zásobování, a zavést postup pravidelného přezkumu za účelem zjištění, zda některá ze zaměstnaných žen dosáhla takového stupně zkušeností a všestrannosti, které by zdůvodnily její zvýšení jejího platu na úroveň mužského. Nicméně zaměstnavatelé se vzpírali přiznat ženám plat ve stejné výši jako ten mužský. Průzkum v 58 strojírenských závodech v roce 1945 zjistil, že 6 010 žen nahradilo muže a 6 475 mělo stejné povolání jako muži, ale pouze 2 050 skutečně dostávalo plat v plné výši. Obhajoba zaměstnavatelů spočívala v tom, že bylo jen málo žen, které pracovaly stejným způsobem jako muži, prováděly tuto práci stejným způsobem a bez dozoru a pomoci, tudíž jen malá část žen byla schopna získat kvalifikaci na plnou výši platu. AEU zareagovala, že zaměstnavatelé lehce modifikovali stroj, aby tvrdili, že se metody změnila a zavedli, tak nechtěný dohled.⁴⁶

Ve strojírenství TGWU rekrutovala ženy a vyjednávala jejich plat a pracovní status v rámci Dohody o rozšířeném zaměstnávání žen, kterou podepsala ve spojení s NUGMW. Obecný pohled těchto odborových svazů na tuto dohodu byl takový, že musí fungovat tak, aby uklidnila muže a ženy se necítily jako protivníci mužů. Dohoda byla také podepsána s cílem, aby ženy nenahradily muže do budoucna, ale pouze po dobu trvání války. Jinými slovy, všechny odborové svazy sjednaly dohodu s cílem chránit muže před snížením platů a trvalým nahrazením ženami. TGWU ale čelila jinému problému než AEU. AEU na začátku války obhajovala práci definovanou jako kvalifikovanou z hlediska požadavků na učení a byla všeobecně uznána jako práce mužů. Rozdělovací čára mezi mužskou a ženskou prací v částečně kvalifikovaných a nekvalifikovaných kategoriích, kterými se zabývaly obecné

⁴⁵ Na konci roku 1943 bylo členek AEU 138 717. Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 66. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 177-80. BRULEY, c. d., s. 100. DOUIE, c. d., s. 114-5. FIELD, c. d., s. 150-1. LANG, c. d., s. 40. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 157.

⁴⁶ FIELD, c. d., s. 147, 152-3. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 159.

odborníky, byla mnohem méně jasná. Bylo však pro ně nesmírně důležité, aby ženy byly klasifikovány jako náhradnice, které dočasně zajišťují práci mužů a měly by být placeny na základě mužských platů, neboť alternativou bylo, že by tato zaměstnání „zlevnila“ a zůstaly by v nich. TGWU se však rychle postavila proti tvrzení ze strany zaměstnavatelů, že ženy na nekvalifikovaných nebo částečně kvalifikovaných pracovních místech vykonávaly práci, kterou ženy před válkou běžně prováděly před válkou. Takové ženy byly z dohody vyjmuty podle Článku 3, podle něhož odborové organizace neměly pravomoc trvat na zaplacení sazby mužského platu, jelikož tyto ženy byly na tyto pracovní místa dosazeny dočasně. Je zřejmé, že pokud by nárok zaměstnavatelů nebyl zpochybněn, mohly být práce v oblastech se zvyšující se poptávkou po pracovnících překlasifikovány jako ženské práce a platy by se tak snížily. Mužům by se snížil plat a zamezil přístup k samotným pracovním místům a ženám by byla odepřena odměna, kterou zaměstnavatelé platili mužům. Není překvapením, že s ohledem na hrozbu pro mužské pracovníky obsaženou v Článku 3 byla její interpretace od samého počátku předmětem jednání.⁴⁷

Boj o klasifikaci práce probíhal po celou válku, kdy se zaměstnavatelé velice snažili klasifikovat práci, kterou ženy vykonávaly, jako práci žen, generální svazy měly snahu zajistit, aby co nejvíce typů práce bylo placeno jako práce mužů. Odborové svazy dosáhly částečného úspěchu, avšak v září 1942 tři čtvrtiny žen ve strojírenství byly zapsány jako vykonavatelky ženských prací. Vzhledem k tomu, že bylo v zájmu zaměstnavatele ženy představovat jako pracovnice neschopné a méněcenné, panoval obecný názor ženám poskytnout pouze základní školení.⁴⁸ Ministerstvo práce vyjádřilo názor, že práce, „*které budou vykonávat ženy, budou jednorázové nebo opakovací práce a potřebná odborná příprava může být poskytnuta ve velmi krátké době. Tento druh výcviku lze nejúčinněji poskytnout pouze samotnými zaměstnavateli...*“⁴⁹ Mnoho zaměstnavatelů si stěžovalo, že je zbytečná ztráta času a peněz školit ženy, když začátkem roku 1941 se ministerstvo práce rozhodlo přijmout ženy do svých školících center v zájmu rekrutování. Nebylo však nic, co by přinutilo zaměstnavatele k tomu, aby vhodně zaměstnali vyškolené ženy a ženy si často stěžovaly, že jsou zaměstnané na místech, kde je jejich výcvik irelevantní. Jiní si stěžovali, že školení není třeba, zvláště po lednu 1942, kdy byly školící kurzy zkráceny z 16 na 8 týdnů a

⁴⁷ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 171, 174. INMAN, c. d., s. 356. LANG, c. d., s. 40-1. M-O. *People in Production*, s. 117. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 161-2; TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between the Ministry of Supply and the NUGMW and TGWU*, 27. 9. 1940. TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum of Agreement between Engineering and Allied Employers' National Federation and TGWU and NUGMW*, 22. 5. 1940.

⁴⁸ BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 171, 174. INMAN, c. d., s. 354. MASS-OBSERVATION, c. d., s. 117. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 168.

⁴⁹ TNA, LAB 26/59, *Deputation of Women M. PS. to be received by the Minister, Note on Training*, 19. 5. 1940.

počet výcvikových center byl snížen. Hlavních školicích středisek bylo 39. Mezi hlavní vyučovací obory patřilo projektování, montáž, výroba přístrojů, obsluha strojů, svařování, elektroinstalace, kontrola a obrábění plechů. Důraz byl nadále kladen na to, aby si ženy zvykly na časový rozvrh a dokázaly obsluhovat stroje. Cílem nebylo z nich vyškolit zkušené strojaře. Nicméně některým ženám se podařilo překonat předsudky a omezení a staly se kvalifikovanými řemeslníky nebo montéry, zdůraznily tak, že výjimka potvrzuje pravidlo.⁵⁰

Co se týče platu, mzda žen byla dohodnuta mezi Federací strojních a spřízněných zaměstnavatelů a generálními odborovými svazy na minimální časové platové sazbě, která byla po celou válku výrazně nižší než sazba mužského dělníka. V květnu 1940 to bylo 35 šilinků ve srovnání s mužskou minimální sazbou 57 šilinků, a ačkoli sazba žen vzrostla během války na 56 šilinků v roce 1944, byla stále o 75 šilinků 6 pencí nižší, než co se platilo mužům. Nízká minimální sazba žen tedy narostla za války pouze o 53 % s porovnáním mužské minimální sazby. Jak již bylo naznačeno, pro zaměstnavatele bylo ekonomicky výhodné, když popisovali ženy jako nezkušené a nekvalifikované, jelikož výsledkem byl obecný předpoklad, že ženská práce a ženy samotné postrádaly tolik žádaný um. Dalším vyústěním tak utrpěly zájmy pracovníků obou pohlaví, jelikož mužům klesla kvalifikační pracovní úroveň a ženy dostávaly nízkou mzdu. Představitelé odborových svazů věnovali své úsilí tomu, aby práce s označením jako mužská mohly dělat i ženy, aby se tak tímto způsobem tyto typy zaměstnání dostaly pod dohody o uvolnění pravidel. V těchto zaměstnáních však ženy zůstaly pouze dočasně, aby tak nesklouzly do kategorií s označením ženská práce. Neznamená to však, že odbory se nezasloužily o zvýšení platu žen. Mužské práce, kterou ženy vykonávaly, vyžadovaly zvýšení mzdy a odbory byly také pod tlakem svých ženských členů zvýšit základní sazbu žen. Ačkoli unie vyjednávaly zvýšení mezd pro muže a ženy, dělaly rozdíly na základě pohlaví. Důležité však bylo, že nebyly řešeny různé typy prací vykonávané ženami a vyplácené na základě mzdového plánu žen.⁵¹ Dvojí klasifikace nejen oddělila muže od žen, ale oddělila i ženy navzájem od sebe, protože na tom stejném pracovišti některé pracovaly za menší mzdu, jelikož měly ženský typ práce, jiné za vyšší sazbu platu,

⁵⁰ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 62. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 171-2. BRULEY, c. d., s. 99. COX, c. d., s. 66. DOUIE, c. d., s. 96-7. FIELD, c. d., s. 146. *Imperial War Museum, Londýn. Women at War in Great Britain.* LBY K. 10317. M-O. *People in Production*, s. 114-6. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 168-9.

⁵¹ Čísla zde uvedené jsou obecná a průměrná, samozřejmě platy žen se lišily podle pozice, na které pracovaly a také v které továrně. Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 180. FIELD, c. d., s. 150. INMAN, c. d., s. 353-4. LANG, c. d., s. 40. M-O. *People in Production*, s. 34-5, 117. MINNS, c. d., s. 41. SUMMERFIELD, c. d., s. 169-70.; TNA, AVIA 22/1042, *Wages of Female Industrial Employees in Provincial Royal Ordnance Factories (Filling only)*, 19. 2. 1941. TNA, AVIA 22/1065, *Wages of Women in Royal Ordnance Factories*, 14. 4. 1942. TNA, AVIA 22/3301, *Female Industrial Employees Remuneration on a Women's Engineering Wages Basis*, 19. 12. 1942.

protože měly mužský typ práce. Aby se zabránilo nepokojům, které to způsobilo, vedení Královských zbrojních továren (*Royal Ordnance Factories*, dále jen ROF) se vzdalo snahy klasifikovat různé druhy prací podle pohlaví a provozovalo tzv. Skupinový systém, který ve skutečnosti znamenal, že mzdové sazby souvisely se mzdovým plánem kteréhokoli pohlaví, které bylo ve většině v továrně. Toto samo o sobě zdůraznilo umělé nastavení celého systému. Systém patriarchalismu nebyl narušen, neboť plat celé továrny byl řízen podle většinového pohlaví, a pokud byli muži v menšině, neočekávalo se, že by se řídili ženskými sazbami platů.⁵²

Někdy však došlo k tomu, že ženy kolektivně odmítly být klasifikovány jako horší pracovníci a snažily se trvat na svých právech a na stejné odměně jako muži. Stávky nebo hrozby stávek se objevily například v strojírenském závodě v Bristolu, v závodě Rolls-Royce Merlin v Hillingtonu u Glasgow v roce 1943 a v dalších továrnách na Clydeside. Všechny stávky či jejich hrozby měly společné rysy a to, že ženy nahradily muže a dostávaly nižší sazby za tutéž práci. Ženy v továrně na strojírenství v Bristolu vyhrožovaly stávkou, protože byly popuzeny odmítnutím zaměstnavatelů platit jim mužské sazby. Zaměstnavatelé se ospravedlnili tím, že v jiných částech země ženy pracovaly na stejných strojích mnoho let před válkou. TGWU vyjednala dohodu pro ženy, nicméně výsledek rovnosti s muži se nedostavil. Zaměstnavatelé by nic neudělali v písemné formě a všechno, co se odboru podařilo získat, bylo pochopení, že ženy po 1 týdnu dostanou 1 penci, pak 2 pence, a poté 3 pence za hodinu k normální ženské sazbě po několika týdnech. Ženám tedy nebyl přiznán mužský plat a princip, že tato práce byla běžně vykonávána ženami v průmyslu, nebyl porušen. Co se týká případu v závodě Rolls-Royce, ženy, které tam pracovaly, protestovaly proti svým platům, a to z důvodu, že nekvalifikovaní mužští pracovníci, kteří neměli zkušenosti a byli nově přijati do továrny, obdrželi mužskou sazbu. Následně byli mnozí z těchto mužů povoláni do armády a jejich pracovní místa byla zaplněna ženami, ty však obdržely plat v rámci ženské sazby. Během roku bezvýsledného vyjednávání ženám došla trpělivost a hrozily stávkou, která se měla uskutečnit v červenci 1943. Posléze byl zřízen vyšetřovací soud, kdy AEU vypovídala, že velká část práce žen v Hillingtonu byla prováděna muži již před válkou. Avšak zaměstnavatelé se ohradili faktem, že závod na výrobu motorů Merlin v Hillingtonu byl účelově postaven a žádný podobný zatím jinde neexistoval. Dále argumentovali, že ženy nemají právo požadovat mužskou sazbu, jelikož strojní zařízení bylo speciálně zjednodušeno pro provoz obsluhovaný ženami. To ovšem samozřejmě

⁵² BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 175-6. INMAN, c. d., s. 358-9. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 170-1.

nevysvětlovalo, proč muži na těchto strojích měli mužskou sazbu platu. Vyšetřovací soud pod vedením lorda Warka doporučil nový systém klasifikace, kdy vyšší pracovní zařazení znamenalo vyšší platů kvalifikovaných mužů a nižší ženské sazby. Ženy však nebyly s návrhem spokojeny, protože věřily, že 80 procent z nich bude stále zařazeno nízko, proto byla v říjnu 1943 na týden vyhlášena stávka. Nakonec byla uzavřena dohoda, ve které byl každý stroj uveden jménem. Mzda za práci na každém stroji byla klasifikována ve vztahu k třídám podle pohlaví. Ačkoli stávku v Hillingtonu nelze považovat za úplné vítězství, tato stávka nicméně znamenala novou fázi odborové činnosti v odměňování mužů a žen. Ženy zvýšily tlak na mužská vedení odborů a na ženských konferencích Kongresu obchodní unie (*Trades Union Congress* neboli TUC), které se konaly v letech 1944 a 1945, prošlo deset usnesení požadujících stejný plat za stejnou práci a vyšší sazbu pro ženskou práci. V průběhu roku 1945 odborové svazy prosazovaly uplatňování systému pracovního zařazení ve strojírenství a přesvědčily AEU, aby opustila opozici, kterou předtím zastupovala. Odbory však neměly jednotný názor na téma mezd a důvodem těchto neshod byl jejich zájem o ochranu mužů a omezenost v přijmutí rovnosti žen v zaměstnání.⁵³

Architektky dohod o uvolnění byly muži a ženy nebyly povzbuzovány k tomu, aby se podílely na budování systému, v rámci něhož byly zaměstnány během války. Způsob, jakým byly mzdy řešeny, zejména ve strojírenství, byl notoricky komplikovaný. Základ byl dán, nicméně plat jednotlivých pracovníků se lišil od oblasti k oblasti. Existovala složitá síť doplňků a příplatků, dohodnutá často pouze oblastně, zahrnující sazby za úkolovou práci, časové bonusy a bonusy za výkon. Některé ženy během války raději pracovaly za více peněz než by pracovaly, než být na stejné platové úrovni jako jejich mužští spolupracovníci, protože jejich muži byli povoláni do armády. Zatímco válka změnila podmínky ohledně spravedlivého platového ohodnocení žen, lze se domnívat, že poskytla zaměstnání ženám v oblastech, kde dříve existovalo jen málo příležitostí. Mnoho žen získalo větší nezávislost, osobnostně i finančně, ale také měly pocit, že přispěly svému národu v krizové době. Ženy, které dříve pracovaly například v domácích službách či jako prodavačky, byly se svým platem nadmíru spokojeny.⁵⁴ Mona Marshall, která pracovala v ocelárně v Sheffieldu, vzpomínala takto: „*Vždycky vzpomínám na svou první mzdu, kterou jsem získala ... dvě libry, dva šilinky a dvě pence. To byla moje první týdenní mzda a já si myslela, že je to výhra ... a všechno jen pro*

⁵³ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 175-7. BRULEY, c. d., s. 100. FIELD, c. d., s. 151-5. INMAN, c. d., s. 366. LANG, c. d., s. 41. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 171-3.

⁵⁴ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 175, 185, 187. FIELD, c. d., s. 155. HILTON, L., MOSS, J., SCHWEITZER, P. *What Did You Do In The War, Mum?* Londýn, 1985, s. 57. M-O. *People in Production*, s. 30-1, 119. PRIESTLEY, c. d., s. 41; TNA, FD 3/88, *A Study of Women on War Work in Four Factories*, 28. 2. 1945.

mě. *Myslela jsem, že je to úžasné.*“⁵⁵ Tyto „válečné“ platy daly ženám trochu větší nezávislost na svých rodinách a manželích, obzvláště mladým děvčatům. Jak již bylo zmíněno, dívky, které žily doma, zpravidla dávaly většinu svého platu, ne-li všechno, svým matkám. Vzhledem k tomu, že jejich mzda se za války zlepšila a byla vyšší než předtím, byla jim část ponechána pro své vlastní potřeby. Pro tato děvčata tak jejich práce v továrnách znamenala, že mohly poprvé své peníze utratit podle své vůle. Navzdory přidělovému systému, ačkoli obchody nebyly zrovna plné zboží, pocit mít své vlastní peníze, bez ohledu na to, kolik jich bylo, byl novinkou a dívky si tak mohly zlepšit náladu nakupováním či si zajít do kina nebo zatancovat. Laura Hardwick, které v roce 1940 bylo 19 let, vzpomínala takto: *„Dvě libry týdně byly bohatstvím. Dala jsem je matce a ona mi dala trochu nazpět jako kapesné.*“⁵⁶

Nejvýznamnějším podílem byla logicky tedy práce v muničním průmyslu. Velice známými muničními továrnami ve Velké Británii byly již zmíněné Královské zbrojní továrny (*Royal Ordnance Factories*, dále jen ROF), které byly vlastněné vládou. ROF nebyly za druhé světové války stavěny poprvé, první byly již budovány k produkci munice za první světové války. Ty byly zbudovány ve Woolwichi, Enfieldu a ve Waltham Abbey. Továrna ve Woolwichi byla před druhou světovou válkou hlavním výrobním místem munice, avšak svou lokací (jihovýchod Londýna) mohla být lehkým terčem pro německé Luftwaffe, proto bylo rozhodnuto postavit nové továrny na bezpečnějších místech. Muniční továrny byly často stavěny na odlehlých místech z bezpečnostních důvodů, proto byla tato místa velice pečlivě vybírána. Kritéria výběru byla velice přísná: musely být postaveny na rovinné ploše a na správném geologickém podloží, čímž některé budovy mohly být postaveny i v podzemí. Do nových továren byly mobilizovány tisíce pracovníků z okruhu 25 mil (40 km), avšak z bezpečnostních důvodů továrny nesměly být postaveny blízko velkých populačních center a také nesměly být viditelné ze vzduchu. ROF potřebovaly dobré dopravní spojení s okolním světem, a to buď silnici, nebo vlak k dopravě pracovníků, ale také ke své odlehlé poloze.⁵⁷

Další muniční továrny byly přeměněny z továren již existujících a patřících soukromým firmám jako například ICI Nobel nebo Lever Brothers (dnes známé jako Unilever). Muničních továren byly čtyři typy. Prvním typem byly strojírenské továrny vyrábějící kovové pláště pro bomby a granáty nebo v některých případech vyrábějící různé díly, pušky, zbraně a tanky. Situovány byly například v Enfieldu, Fazakerley, Leedsu,

⁵⁵ BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 185.

⁵⁶ BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 185. HYAMS, c. d., s. 43, 111.

⁵⁷ Srov. COX, c. d., s. 68. HYAMS, J. *Bomb Girls*. Londýn, 2014, s. 6-7. MINNS, c. d., s. 32. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 19; TNA, AVIA 22/1065, *Memorandum on the Extension of Employment of Women in Royal Ordnance Factories*, 8. 6. 1941.

Radcliffu atd. Dalším typem byly fabriky na ruční zbraně, které produkovaly obaly střeleckých nábojů. Tyto továrny byly často existujícími strojírenskými továrnami převedeny na válečnou výrobu a stály v Radway Green, Blackpolu, Spennymooru a Steetonu. Třetí typ fabrik produkoval různé výbušné látky. Ty se nacházely kupříkladu v Bishoptonu, Pembrey, ve Waltham Abbey a Wrexhamu. Účelem posledního typu továren bylo plnění bomb a granátů explozivním materiálem. V těchto provozech, které se nacházely po celé Británii, například ve Woolwichi (ten se řadil i mezi strojírenské podniky), Chorley, Aycliffu a Swynnertonu, byly shromážděny výbušné látky, detonátory a kovové obaly nábojnic a granátů, aby byly vytvořeny různé typy smrtících nástrojů. Práce v těchto továrnách byla nejvíce riziková.⁵⁸

Zaměstnání v továrnách bylo obecně zaštitěno legislativou týkající se práce ve fabrikách (*Factories Act*) z července 1937, samozřejmě země byla ve válečném stavu, a proto docházelo k určitým změnám.⁵⁹ Kupříkladu ve zprávě ministra vnitra sira Johna Andersona z 24. října 1939, v souladu s paragrafem 150, díky kterému mohly být změněny směrnice u továren patřících britskému veličenstvu⁶⁰, byl u ROF ve Woolwichi navýšen počet pracovních hodin v týdnu ze 48 na 57.⁶¹ Další zpráva Andersona z února 1940, opět s uplatněním paragrafu 150, se tentokrát týkala ROF v Rotherwas. Počet hodin neměl přesáhnout 55 a v době zvýšení výroby 58 hodin za týden. Zvýšil se počet pracovních hodin, ve všední den z 9 na 10 a v sobotu z 5 na 9.⁶² Obecně počet pracovních hodin žen a mládeže nad 16 let neměl překročit výši 60 za týden v době nejvyšší produkce, později změněno na 57 hodin v některých továrnách. V době průměrného výkonu neměl počet hodin překročit výši 54-55 hodin. Práce o nedělích, které nebyly zahrnuty do směnného provozu, byla povolena pouze v určitých naléhavých případech. Směnný provoz byl rozdělen do dvou směn, každá s trváním 8 hodin. První směna trvala od 6 ráno do 2 odpoledne od pondělí do soboty a druhá od 2 odpoledne do 10 večer pouze od pondělí do pátku, v případě nutnosti i v sobotu. Noční směny bývaly zpravidla v muničních továrnách a bylo nutností požádat o zavedení práce v nočních hodinách pro ženy starší 18 let, které probíhaly od 10 večer do 6 ráno. Buď byl zaveden systém tří 8 hodinových směn s intervalem alespoň půl hodiny na jídlo a odpočinek, nebo byl

⁵⁸ HYAMS, c. d., s. 7-10. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 19.

⁵⁹ Zákon, který s dodatky konsolidoval zákony o továrnách a dílnách z let 1901 až 1929. *Factories Act, 1937* [online]. Dostupné z: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1937/67/introduction/enacted> [cit. 8.5.2018].

⁶⁰ *Factories Act, 1937* [online]. Dostupné z: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1937/67/section/150/enacted> [cit. 8.5.2018].

⁶¹ *Factories Act, 1937* [online]. Dostupné z: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1937/67/section/70/enacted> [cit. 8.5.2018]; TNA, AVIA 22/1026, *Factories Act, 1937, Public Emergency*, 24. 10. 1939.

⁶² *Factories Act, 1937* [online]. Dostupné z: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1937/67/section/70/enacted> [cit. 8.5.2018]; TNA, AVIA 22/1026, *Factories Act, 1937, Public Emergency*, 13. 2. 1940.

system denních a nočních směn dovolující týdně odpracovat 54-55 hodin v denních směnách nebo 50 hodin v nočních směnách. Zde byl povolen čas na jídlo a odpočinek minimálně hodinu. Mládež mezi 14 a 16 léty mohla odpracovat týdně pouze 44 hodin, v době nárůstu produkce se zvýšil počet hodin na 48, avšak pouze po dobu maximálně 2 měsíců.⁶³

Ačkoli se může zdát, že co se týče pracovní doby žen, vše probíhalo hladce, opak je pravdou. Ve skutečnosti se tento aspekt mobilizace žen neobešel bez toho, aby se stát a zaměstnavatelé přímo nezapojili do napětí mezi konkurenčními požadavky domova a práce. Co se týče žen, čas potřebný k nakupování, vaření, mytí, péče o děti atd., nebo zaříditi si, aby tyto věci pro ně vykonávali jiní, toto vše zasáhlo do jejich placené práce a vedlo k únavě a napětí. Pokud jde o ministerstvo práce, oficiální rozhodnutí neposílat vdané ženy s dětmi mladšími pod 14 let ke konskripci a osvobodit od ní mnoho žen s povinnostmi v domácnostech výrazně zvýšilo obtíže udržet a znásobit pracovní sílu. Toto rozhodnutí tedy znamenalo, že ministerstvo se snažilo kontrolovat dobrovolnou pracovní sílu, z čehož následně vyplynuly dva hlavní problémy. Za prvé, došlo k problému, kdy v důsledku udržování domácnosti a péči o děti úsilí ministerstva o nábor žen a udržení jejich produktivity bylo marné, jelikož ženy často v práci chyběly nebo ukončily svůj pracovní poměr po krátké době. Za druhé, docházelo k problému vyrovnávání stability úrovně počtu pracovnic a náborem nových. Ministerstvo například ztrácelo ženy zaměstnané na plný úvazek, které se dobrovolně přihlásily. Pokud zaměstnavatelé nabídli lepší pracovní dobu, jako například částečný úvazek, ženy již zaměstnané zůstaly, přilákali tím nové zájemkyně o práci. Mohli však tyto dobrovolnice ztratit, pokud by se snažili z jakéhokoli důvodu prodloužit jejich pracovní dobu.⁶⁴

Soukromá oblast domácího života se tedy stala věcí veřejnou. Vláda musela zaujmout nové stanovisko a napravit negativní důsledky, které vyplynuly z ponechání dvojí zátěže žen – zaměstnání a péči o domácnost a děti. Přitom vstoupila do další sféry, kde stejně jako doma, byl rozhodovací proces zpravidla soukromý, třebaže bylo zaštitěno legislativou, který s mnoha výjimkami uvedl, kdy a jak dlouho by měla být využita pracovní síla žen. S ohledem na přístup k péči o děti a nakupování nezasáhlo ministerstvo práce přímo v otázce rozdělení ženského času mezi zaměstnáním a vedením domácnosti, spíše se snažilo identifikovat

⁶³ BRULEY, c. d., s. 96. HILTON, MOSS, SCHWEITZER, c. d., s. 61. NICHOLSON, M., *What Did You Do In The War, Mummy?* Londýn 1995, s. 202; TNA, CAB 75/7, *Industrial Welfare. Memorandum by the Home Secretary*, 15. 3. 1940. TNA, CAB 75/7, *Factories Act, 1937. Report on Hours of Employment and Young Persons in Factories*, únor, 1940.

⁶⁴ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 66-7. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 219-23. BRULEY, c. d., s. 96. DOUIE, c. d., s. 104. FIELD, c. d., s. 141. MACKAY, c. d., s. 119-21. MASS-OBSERVATION. *War Factory. A Report*. Londýn 1943, s. 114. NICHOLSON, M., s. 204-6. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 123. SUMMERFIELD, *Reconstructing...*, s. 80

klíčové problémy jako kupříkladu absentérství, špatné dodržování času, vysoká míra náhrad zaměstnanců a iniciovalo zjišťování faktů a diskusi o příčinách těchto problémů. Absence a další problémy týkající se pracovní doby se netýkala jen žen, ale i mužů. Průzkumy v posledních třech letech války ukázaly, že míra absence se u obou pohlaví například měnila v závislosti na ročním období. Výzkumy nicméně prokázaly, že dva aspekty absentérství zůstávaly konstantní - ženská absence byla dvakrát vyšší než absence mužů a také míra absencí vdaných žen byla výrazně vyšší než absence žen svobodných. Příčiny absencí žen během války se tak staly centrem pozornosti. Ministerstvo zjistilo, že nejčastěji udávaným důvodem nepřítomnosti byla nemoc, avšak bylo třeba zjistit proč. Ministerstvo logicky poukázalo na únavu, což bylo pravděpodobné vzhledem k někdy dlouhým pracovním směnám a obtížím při řešení domácích problémů, a ta mohla vést k celkovému zhoršení zdraví žen. Únava a četnost krátkých období nemoci se týkaly také špatných stravovacích návyků žen, kdy zdrojem potravy bylo mléko, sušenky, koláčky, zatímco muži dostávali více masa, a také často neměly čas se najíst. Tyto návyky byly samy o sobě výsledkem již předtím zmíněné dvojité zátěže. Některé ženy trpěly anémií a nervovými poruchami, obzvláště pokud pracovaly v noci, a lze se domnívat, že působil celkový stres z válečného stavu, ve kterém se země nacházela.⁶⁵

Na druhou stranu nemoc mohla být omluvou pro absenci původně způsobenou jinými faktory. Ministerstvo práce zvažovalo dvě příčiny - nuda a nedostatek přesvědčení o významu a naléhavosti pozice, na které absentér pracoval, anebo zodpovědnost vůči domácnosti. Co se týče první příčiny, ministerstvo doufalo, že kombinace vzdělání a tlak v okruhu spolupracovníků přesvědčí absentéra, aby se „napravil“. Vzdělávání se soustředilo na to, aby zaměstnanci byli instruováni o tom, jakou má jejich práce roli a byli jim představeny výsledné produkty. Ministerstvo se také snažilo změnit styl řízení továren, v čemž bylo podpořeno Výborem pro výzkum zdraví v průmyslu (*the Industrial Health Research Board*), který dospěl k závěru, že příčinou absencí je nedostatek „dobrého pocitu“ a spolupráce mezi vedením a pracovníky a obecně mezi zaměstnanci zároveň.⁶⁶ Ministerstvo tak nabídlo řešení v podobě svého prohlášení: „*Přizpůsobení průmyslového stroje tak, aby odpovídalo přiměřeným požadavkům lidí, kteří tento stroj provozují, je nezbytné, pokud má být zachován*

⁶⁵ BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 223, 230. M-O. *People in Production*, s. 233-7, 244-5. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 124-5; TNA, LAB 26/4, *Enquiry into Absence from Work*, leden-duben 1943-4. TNA, FD 3/88, *A Study of Women on War Work in Four Factories*, 28. 2. 1945.

⁶⁶ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 233-4. M-O. *People in Production*, s. 82-3. M-O. *War Factory*, s. 114-5. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 125-6; TNA, LAB 26/131, *The Problem of Absenteeism*, září 1942.

*optimální národní výkon a je třeba zabránit všemu, co se blíží válečné únavě.*⁶⁷ Za tímto účelem byly podniknuty dva kroky. Jedním z nich bylo naléhat na odbory a organizace zaměstnavatelů v základních průmyslových odvětvích, aby uzavřely dohody o založení společných výrobních výborů složených ze zástupců vedení a pracovníků a druhým bylo prosadit, aby zaměstnavatelé, kteří se zabývali vládní prací, jmenovali zvláštní pracovníky, kteří by dohlíželi zdraví a blahobyt svých továrních dělníků.⁶⁸

Druhým důvodem pro absence byla zodpovědnost za domácnost. Mladá žena vysvětlovala, proč si musí vzít den volna: *„Mám práci, kdy musím brzy ráno vstávat na autobus. Občas si musím tu a tam vzít den volna. Můj byt vypadá tak neuklizeně a práce se hromadí, že musím zůstat a dát věci do pořádku.*⁶⁹ Na problém pokusu o zvládnutí dvou pracovních míst na plný úvazek, a to doma a v továrně, ukázal M-O pozorovatel v případě padesátileté ženy, která se starala o svého manžela, o dvě děti školní věku a vdanou dceru s manželem. Zmíněná žena byla zastavena pozorovatelem v době oběda, jak spěchala z továrny domů. Pozorovatel vypovídal takto: *„Když jsem s ní přišel, celý dům byl v naprostém nepořádku. Dva dny neumyté nádoby se vršilo ve dřezu; na podlaze ležela hromada vypraného, ale nevyžehleného prádla. Boty a ponožky patřící dětem byly rozptýleny na židličkách a stůl byl plný drobků a špinavého nádobí. Paní B. se zdála být ztracenou a nevěděla, kde začít.“* Sama žena vyjádřila tento názor: *„Není to dobré, takhle to nejde. Myslela jsem si, že bych ráda trochu přispěla a přinesla nějaké peníze, ale takhle nemůžu vydržet. Kdybych mohla dostat pár dní, abych to dostala pod kontrolu, pak by to bylo v pořádku, šlo by to, ale takhle se mi to nedaří.“*⁷⁰ Vdané i svobodné zaměstnané ženy tak cítily ochromení dvojitým zatížením práce a domova, ale také pociťovaly ztrátu emočního spojení s domácím životem. Ženy byly znepokojeny kvůli dlouhým pracovním hodinám, které znamenaly, že nikdy neviděly své děti, kromě toho, kdy spaly, nebo že byly vyloučeny z každodenního rozhodování a každodennosti domácího života. Není překvapením, že ženy daly výpověď, pokud toto napětí vzrůstalo a práce v továrnách se stala velkou zátěží.⁷¹

Zdálo se, že snížení počtu pracovních hodin bylo užitečné jak pro pracovníky, tak i pro jejich nadřízené. Jak již bylo zmíněno, nebylo dovoleno odpracovat více jak 54 či 55 hodin

⁶⁷ TNA, LAB 26/131, *The Problem of Absenteeism*, září 1942.

⁶⁸ INMAN, c. d., s. 376-92. M-O. *War Factory*, s. 115.

⁶⁹ M-O. *People in Production*, s. 241.

⁷⁰ Tamtéž, s. 232.

⁷¹ Továrny, které zaměstnávaly převážně ženy, měly v letech 1940-41 míru frekvence náhrady téměř 100 %, ve srovnání s 36 % před válkou. Zavedení Směrnice o důležitých povoláních toto však změnilo. Nicméně i v roce 1943, kdy se předpokládalo, že se podmínky zlepšily, podíl pracovníků, kteří opouštěly muniční průmysl, byl 0,92% za týden, což znamenalo, že firma musela každý rok zaměstnávat polovinu celkového počtu žen, aby zajistila stejnou úroveň zaměstnanosti. Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 231. LANG, c. d., s. 38-9. M-O. *People in Production*, s. 98. INMAN, c. d., s. 209. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 132.

týdně, nicméně i 55 hodinový týden představoval deset hodin práce ve všední dny a pět o víkendu a často se stávalo, že ženy pracovaly přesčas. Dalším aspektem, který přidával délce pracovního dne, byla doba cestování, a často značná, když žena pracovala ve vzdálené továrně postavené na „zeleném drnu“, a vzhledem k nedostatku benzínu a dopravním obtížím se čas samozřejmě navyšoval. Zaměstnavatelé, zvláště ti s největším počtem zaměstnanců, odmítli pracovní dobu zkrátit. Jedním z nejčastějších argumentů zaměstnavatelů byl ten, že mužští pracovníci by se postavili proti, jelikož by to znamenalo pokles výdělků zvláště těch přesčasových. Je však třeba říci, že v jistém smyslu ženy, které byly vdané a staraly se o rodinu, svobodné a přispívaly k takové péči, nebo svobodné a staraly se výhradně o sebe, byly doslova živitelkami rodiny více než muži. Vzhledem k tomu, že živit sebe a rodinu vyžadovalo nejen mít peníze na nákup nezbytných věcí, ale také schopnost něco z těch věcí vytvořit, jako například uvařit, má stejný motiv, který poháněl ženy do práce, ale také je odtamtud vytlačil. Pokud pracovní doba hrozila, že nebyly schopny vykonávat domácí práci, kterou od nich společnost očekávala, pak samozřejmě nebylo možné očekávat, že budou pracovat. Pro ženy bylo lepší pracovat na třísměnný provoz než pracovat pouze na denní směnu čítající deset hodin. Ani to však nezaručilo, že práce v továrnách nebude kolidovat s domácí povinnostmi a péčí o děti. Práce na částečný úvazek vznikla jako varianta práce na směny. Na začátku války byla práce na částečný úvazek definována tak, že ženy, kterým chyběla hodina či dvě do limitu 48 hodin práce na plný úvazek, byly považovány za zaměstnance na částečný úvazek, což bylo především výhodné pro zaměstnavatele. V posledních třech letech války však byly plány pro práci na částečný úvazek vypracovány ve velkém měřítku, kdy 30 hodin týdně bylo normálním měřítkem. Práce na částečný úvazek však ministerstvem práce nebyla považována za řešení dvojího zatížení žen, ale jako řešení krize nedostatku pracovní síly. Tato snaha se projevila v již zmíněné Kontrole zapojení v rámci zaměstnanosti žen, která umožnila ženám v kategorii Domácností R, kromě těch s dětmi mladšími 14 let, práci na částečný úvazek.⁷² Přestože se někteří zaměstnavatelé zpočátku bránili, nakonec začali vyjadřovat spokojenost, například jeden řekl: „*Stroje jsou v provozu 24 hodin a každý má dostatek času na nákup a domácí povinnosti.*“⁷³

Přestože ženy s dětmi nepodléhaly konskripci, ve skutečnosti existovaly faktory, které je přiměly k práci. Z tohoto důvodu byla věnována větší pozornost péči o děti než jakémukoli

⁷² Srov. BRULEY, c. d., s. 96. DOUIE, c. d., s. 108-11. FIELD, c. d., s. 135. *Imperial War Museum*, Londýn. *Women at War in Great Britain*. LBY K. 10317. LANG, c. d., s. 38-9. MACKAY, c. d., s. 122-3. MINNS, c. d., s. 34, 40. M-O. *People in Production*, s. 172-8. PRIESTLEY, c. d., s. 40. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 132-5, 141-2; TNA, PIN 7/236, *Part-time Employment Planning. A broadsheet issued by PEP (Political and Economic Planning)*, 10. 2. 1942.

⁷³ SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 143; TNA, LAB 26/61, *FWB (42) 10*, 30. 5. 1942.

jinému aspektu domácnosti při rozmachu válečné mobilizace žen. Starost o děti bylo pravděpodobně nejtěžší svěřit někomu jinému, nicméně bylo zřejmé, že pokud se jednalo o pracující ženy, nic jiného nezbývalo. Ať už pracující či ne, mnoho matek muselo cítit obavy ohledně evakuace jejich dětí na venkov. Podle oficiálních plánů měly matky doprovázet děti pod 5 let, ale to bylo obvykle neproveditelné, když potřebovaly pracovat. V každém případě představa žít jako podnájemník v neznámém prostředí bez přátel nebyla u matek oblíbená. Později během náletů v letech 1940-41 na Londýn, na další významné přístavy a velká průmyslová města a v následných vlnách bombardování byly matky opět zděšeny poslat své děti samotné pryč, proto pokud se s nimi evakuovaly, musely při své práci o ně pečovat. Samozřejmě školky pro děti pracujících matek tam byly. Velmi malý počet firem si zřídil své vlastní tovární školky, což však neschvalovalo ministerstvo zdravotnictví odpovědné za péči o děti předškolního věku. Zdánlivým důvodem nesouhlasu bylo, že továrny byly terčem německých bombardérů, takže děti zde mohly být ohroženy, nicméně ve většině průmyslových oblastí bylo nebezpečí bombardování stejně velké jako u dětí doma. Mnohem pravděpodobnějším důvodem bylo, že školky založené nezávisle byly mimo kontrolu ministerstva zdravotnictví, což bylo něco, co ministerstvo bralo velice vážně. Před válkou byly školky něco jako záchranné agentury pro děti, jejichž matky byly nějakým způsobem shledány jako nezpůsobilé a úředníci ministerstva zdravotnictví takto nadále přemýšleli i přes změněné podmínky, které nastolila válka. Ministerstvo práce zodpovědné za mobilizaci žen tak bylo v neustálém střetu s ministerstvem zdravotnictví o zvýšení počtu školek, což bylo dále komplikováno faktem, že samo ministerstvo práce ženy s dětmi pod 14 let osvobodilo od konskripce.⁷⁴

Na počátku války byly mnohé školky uzavřeny, protože byly v evakuačním prostoru a jejich stavby byly zabaveny armádou nebo službami, jako byl Výbor pro obranu proti leteckým útokům (*Air Raid Precautions*), pro použití jako ubytovny nebo centrum odpočinku pro obyvatele zastižené bombardováním. V říjnu 1940 fungovalo denních školek pouze čtrnáct. Postupně ministerstvo zdravotnictví a místní úřady, které sdílely náklady, založily více školek, nicméně byrokracie postupovala pomalu. Na jaře roku 1941 si úřady zajišťující výměnu zaměstnání začaly uvědomovat, že nábor vdaných žen byl pozdržen z důvodu komplikovanosti najít místo, kam umístí své malé děti během dne, ale i odrostlejší děti po škole. Na podzim roku 1942 skupiny žen po celé zemi agitovaly za založení více školek. Opakované požadavky se nicméně setkaly s opozicí lékařů a místních úředníků ministerstva

⁷⁴ Dalším úřadem zapojeným do péče o děti byl vzdělávací výbor. Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 237-8. BRULEY, c. d., s. 96. FIELD, c. d., s. 186. *Imperial War Museum*, Londýn. *Women at War in Great Britain*. LBY K. 10317. LANG, c. d., s. 39. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 19-21.

zdravotnictví. Jako důvody uváděly zbytečnost školek, když ženy nenastoupily do práce nebo si samy zorganizovaly péči o děti. Podkladem pro tyto poněkud zvláštní argumenty byl názor, že matka má být doma a starat se o své děti. Potřeba peněz žen a neustálý požadavek zvyšovat počet pracovníků vedly k nárůstu denních školek. Na podzim roku 1944 bylo 1 450 školek s dlouhou otevírací dobou, které pojaly 68 181 dětí, 109 školek s částečnou otevírací dobou s 3 625 místy, 62 mateřských škol s 6 227 místy a 784 školních tříd s 28 650 dětmi. Ministerstvo financí zaplatilo hlavní náklady a provozní náklady byly rozděleny mezi ministerstvo zdravotnictví, místní úřady a matku, která zaplatila 1 šilink 6 pencí za dítě za den a za další děti pouze 1 šilink. Existovaly tři druhy veřejných školek. Mateřské školy a školky poskytovaly vzdělávací a hrací zařízení pro děti ve věku od dvou do pěti let, kde se o ně starali učitelé a dobrovolníci. Ty byly otevřené během školních hodin, což samozřejmě nebylo příliš užitečné pro ženy, které pracovaly na směnný systém, avšak několik z nich bylo otevřeno i odpoledne jako hrací centra, kam směly i děti školního věku. Denní školky pro děti do pěti let byly vedené školenými sestrami a zůstávaly otevřené po dlouhou dobu, většinou od 7:30 ráno do 8 večer, aby vyhovovaly dvanáctihodinovým továrním směnám. A jako posledním typem byly jesle pro děti od kojeneckého věku do dvou let, o které se starali opět vyškolení odborníci. Matky těchto dětí pracovaly nepřetržitě nebo kvůli nemoci, porodu nebo nehodě nemohly mít své děti doma. Některé soukromé firmy také organizovaly školky pro své vlastní pracovníky, ale většina žen se stejně musela spoléhat na rodinné nebo placené pečovatele, kteří se starali o jejich děti. Nakonec počet míst ve vládních mateřských školách vzrostl na 107 000, a to i díky velké opozici. Ve skutečnosti ministerstvo zdravotnictví upřednostňovalo domácí péči o děti než školky jako oficiální řešení tohoto problému.⁷⁵ Oběžník ministerstva zdravotnictví a vzdělávací výbor na toto téma, vydaný v prosinci 1941, uvedl, že je na ženách, aby tak nejvíce přispěly: „*Musí vykonávat dva úkoly, péči o děti a pracovat v továrnách ... tímto způsobem bude ve válečném úsilí existovat skutečné partnerství.*“⁷⁶

Hlídaní bylo prezentováno jako válečná inovace, ovšem byl to časově respektovaný způsob, kdy si ženy s dětmi organizovaly péči o děti, když potřebovaly pracovat. Jiní blízcí příbuzní či přátelé byli tradičně upřednostňováni jako „chůvy“ a mnoha ženám se tak podařilo skloubit práci a péči o děti. Ale tam, kde byly rodiny rozděleny nebo kde sami příbuzní

⁷⁵ BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 238-9, 241. BRULEY, c. d., s. 96-7. FIELD, c. d., s. 186-7. LANG, c. d., s. 39. M-O. *People in Production*, s. 184-7. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 77, 84; TNA, LAB 26/57, *Provision of Day Nurseries for munition workers*, 18. 6. 1940. TNA, LAB 12/96, *Provision for care of young children*, 3. 11. 1941. TNA, ED 102/9, *Care of School Children of Women War Workers*, 26. 12. 1941. TNA, ED 102/23, *Day Nurseries in Time of War Their Relation to the Employment Women in Industry*, 5. 3. 1940.

⁷⁶ TNA, LAB 26/58, *Joint Circular from the Ministry of Health and Board of Education*, 5. prosince 1941.

pracovali, to bylo obtížné a v každém případě hlídání bylo nouzové řešení, když matky musely pracovat, spíše než by se jednalo o dlouhodobé řešení. Také bylo běžné umístit své děti například k sousedům. Ministerstvo práce v roce 1941 zavedlo registraci pečovatelů o děti, ke kterým mohly matky své děti umístit. Za pohlídání jednoho dítěte na den zaplatily chůvě 6 pencí a 10 pencí za noc, a k tomu ještě navíc pečovatelky dostávaly příplatek od místních úřadů. Proti školám byly namířeny různé argumenty. Některé místní úřady tvrdily, že je nemožné uspokojit potřebu dostatečného počtu vyškoleného personálu, a odmítaly tvrzení, že školky uvolní velký počet pracovníků. Jiní oponenti zdůraznili rizika infekčních onemocnění a jiná nebezpečí pro zdraví dětí, přičemž ještě více upozorňovali na emocionální a psychickou újmu, které by mohly být důsledkem delšího odloučení matek a dětí. Z tohoto důvodu padala na rezidenční školky největší kritika. Mateřské školy, jejichž účelem bylo postarat se o děti zaměstnaných žen, byly považovány za naléhavou válečnou nutnost. Dokonce i úředníci ministerstva práce, kteří byli pod velkým tlakem ohledně příjmu vdaných žen, se zdráhali obhajovat školky jako dobrou věc a bránili je pouze jako nouzové opatření, čímž potvrdili již opakované tvrzení, že místo je především doma. Mezi největší zastánce zvýšení počtu mateřských škol patřily logicky ženy, a to mezi odbory, ženskou sekci labouristické strany a řadou dalších ženských organizací.⁷⁷

Nákupy, praní, vaření a zbytek domácích prací také představovaly problémy pro zaměstnané ženy. Stejně jako v případě péče o děti byly způsoby, jak vše zvládnout, a to především spoléháním na příbuzné a přátele, nicméně okolnosti byly pozměněné válkou. Nakupování bylo zvláštním problémem během války. Nebezpečí námořní blokády okolo Britských ostrovů znamenalo omezený námořní prostor, což v důsledku omezovalo obchod. Prioritou byly také věci nezbytné pro výrobu munice, takže byl nedostatek všech dovážených potravin a některé, jako pomeranče, banány a cibule prakticky zmizely z obchodů. Farmáři a Ženská pomocná síla v zemědělství se samozřejmě snažili, aby Británie byla soběstačná v produkci potravin a všichni, kteří vlastnili zahradu nebo alespoň nějaký záhonek, byli vyzváni, aby tzv. „kopali za vítězství“ (*Dig for Victory*). V letech 1940-41 byl zaveden přidělový systém na základní potraviny jako bylo máslo, slanina, cukr, maso, čaj a sýr, aby se zabránilo akutnímu nedostatku. Nevyhnutelným důsledkem však byly dlouhé hodiny strávené ve frontách. V době, kdy většina lidí chodila z práce domů, v obchodech nic nezbylo a ženy tak obětovaly obědové pauzy nebo mzdu tím, že odešly dříve z práce nebo do ní nešly vůbec,

⁷⁷ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 241. FIELD, c. d., s. 187-8. LANG, c. d., s. 39. SUMMERFIELD, P., *Reconstructing...*, s. 80; TNA, LAB 26/57, *Memorandum enclosed with letter from Ministry of Health*, 19. 9. 1940. TNA, LAB 12/96, *Arrangements for the Care of Children of Women engaged of Work of National Importance. Scheme for Registered Minders*, 27. 3. 1941. TNA, CAB 75/11, *Memorandum by Ministry of Labour and National Service*, 22. 2. 1941.

aby nakoupily. Jak již bylo zmíněno, průmyslníci se stále více zajímali o vysokou míru absencí vdaných žen v průmyslu a jedním z důvodů který zmiňovali, bylo nakupování. Během roku 1941, kdy byl nedostatek zboží velký, požádali vládu, aby zasáhla. Ačkoli byly předloženy různé plány, maloobchodníci nebo majitelé továren vznesli námitky. Bylo například navrženo, aby továrny provozovaly své vlastní obchody, ale místní obchodníci si stěžovali na možnou konkurenci. Na druhou stranu myšlenka, že by všechno zboží mělo být na přidělový systém a ženy by byly zaregistrovány jen u vybraných obchodů, byla odmítnuta z důvodu narušení volného trhu. Velice dobrým nápadem byla doručovací služba a několik obchodů ji dokonce přijalo, nicméně většina maloobchodníků tento systém viděla jako další zátěž, když trpěli nedostatkem personálu. Prioritní karty opravňující zaměstnankyně muničního průmyslu jít na začátek fronty byly v některých obchodech vyzkoušeny, avšak obchodníci tyto karty přestali brát v potaz, když viděli, jaké rozhořčení způsobily u dalších zákaznic. Téměř všechny ženy během války tvrdě pracovaly, některé měly nájemníky, jiné hlídaly cizí děti, proto byly ženy rozladěny.⁷⁸

Vláda zastávala názor, že tento problém nemůže mít oficiální řešení na celonárodní úrovni. Dospěla však k závěru, že nakupování je něco, co si ženy musí vyřešit samy, což samozřejmě evokuje skoro stejné rozhodnutí jako ohledně péče o děti. Pracovníci ministerstva potravinářství tvrdili: „*Nemělo by to být nad schopnost vdaných zaměstnaných žen zařídit si, aby pro ně nakoupili sousedé nebo přátelé.*“⁷⁹ Ministerstvo také vydalo prohlášení obhajující sdružení nakupujících sousedů. Lze se domnívat, že to všechno bylo myšleno v dobré víře, nicméně obchodníci se často zdráhali prodávat nedostatkové zboží někomu jinému než vlastníkovu přidělové knížky a také sami sousedé nebo přátelé neměli času nazbyt. Jak to vyjádřila jedna zaměstnaná žena: „*Je to problém tohle nakupování. Nemůžete nikoho nutit a trvá to dlouho.*“⁸⁰ Starší děti často chodily nakupovat, obzvláště dívky. Celia Bannister vzpomínala takto: „*Protože jsem byla jediná dívka v rodině, byla jsem zodpovědná za každodenní nakupování a každé sobotní ráno jsem nakoupila na víkend před tím, než jsem dostala svou sobotní šestipenci jako kapesné. Nenáviděla jsem všechno to čekání, tlačení a strkání, osoby se špatnou náladou a skokany, kteří mohli vklouznout do řady před dítě, aniž by se mohlo bránit. Lidé se měnili pod tím nátlakem. Normálně laskaví lidé na obou stranách*

⁷⁸ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 243-4. BRULEY, c. d., s. 97. LANG, c. d., s. 39. MINNS, c. d., s. 40. SUMMERFIELD, *Women Workers...*, s. 108; TNA, LAB 26/60, *Shopping Difficulties of the Woman Worker with Household Responsibilities*, 29. 5. 1941.

⁷⁹ LANG, c. d., s. 39-40; TNA, Londýn – Kew, LAB 26/61, *Workers' Welfare. Shopping Problems*, 14. 11. 1941.

⁸⁰ M-O. *People in Production*, s. 228.

*pultů byli hrubí, příkří a bezohlední.*⁸¹ Nejběžnějším řešením problémů, které představovalo nakupování a dvojí zátěž obecně, bylo, že zaměstnavatelé poskytli ženám neplacenou dovolenou, ve které nakupovaly. Po dohadách, co to provede s výrobou, se zaměstnavatelé rozhodli, že pro zajištění hladkého chodu továrny na tento systém přistoupí. Neplacená dovolená z větší míry normalizovala míru absencí, avšak rozhodně nezmenšila množství domácí práce. Tak jako práce na směnný provoz a na částečný úvazek snížila zběsilé tempo žen.⁸²

Dne 15. března 1940 vydal Výbor pro domácí politiku (*Home Policy Committee*) ve spolupráci s ministrem vnitra Andersonem memorandum pro potřeby vlády týkající se zajištění pracovních podmínek zaměstnanců v průmyslu. V této zprávě je zdůrazněno, že ministerstvo vnitra je odpovědné za mnoho aspektů vztahujících se k pracovním podmínkám průmyslových zaměstnanců a které taktéž zajišťují již zmíněné *Factories Acts*. Jednou z funkcí těchto zákonů byla ochrana zaměstnanců proti rizikům z průmyslových havárií nebo nemocím, ale také záruka vhodných pracovních podmínek (čistota, topení, ventilace, osvětlení, umývárny, převlékárny a první pomoc). Obecná ustanovení vztahující se na všechny továrny mohla být také doplněna o více předpisů týkajících se bezpečnosti, zdraví a pracovních podmínek zaměstnaných osob, včetně směrnic zajišťujících kantýny, poskytnutí ochranného oblečení atd. Obranné nařízení 60 kupříkladu poskytovalo ministru vnitra pravomoc vydat předpisy k zajištění bezpečí, zdraví a pracovních podmínek zaměstnanců a tato nařízení „*mohou obsahovat zejména požadavky týkající se poskytování lékařské péče, výživy, zařízení pro stravování, odpočinek nebo rekreace nebo zařízení pro dopravu*“.⁸³ Bylo zavedenou praxí, a to od poslední války, že ministerstvo vnitra a tovární inspekce vydávaly brožury, poskytovaly rady zaměstnavatelům a organizovaly přednášky s cílem rozšířit povědomí o nových směrnicích a již stávajících zákonech v oblasti bezpečnosti, zdraví a pracovních podmínek.⁸⁴ Co se týče bezpečnosti a zdraví, bylo povinností oddělení zabývajících se prací v průmyslu a továrnách asistovat a pomáhat při navrhování ochranných opatření, které by zamezily jakémukoli nebezpečí vyplývajícím z práce ve fabrikách, například při uvedení nových strojů nebo nových pracovních procesů. Ochranná zajištění byla vytvořena s pomocí lékařských a inženýrských oborů továrního oddělení. Důsledkem nařízeného zatemňování oken vznikly potíže v oblasti větrání, nicméně od počátku války došlo ke zlepšení a tovární oddělení dokonce připravilo ilustrovaný leták o způsobech zajištění

⁸¹ BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 245. BRULEY, c. d., s. 97.

⁸² BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 244-5. LANG, c. d., s. 39. BRULEY, c. d., s. 97.

⁸³ TNA, CAB 75/7, *Industrial Welfare. Memorandum by the Home Secretary*, 15. 3. 1940.

⁸⁴ Tamtéž.

dostatečné ventilace. V době vydání zprávy tovární oddělení věnovalo zvláštní pozornost osvětlení. V době vypuknutí války byla schválena nová ustanovení týkající se osvětlení, avšak nařízená zatemnění svým způsobem v některých továrnách tato nová nařízení znemožnila. Vedení v továrnách bylo nabádáno, aby ve dne bylo v provozech co nejvíce denního světla, ale aby také došlo ke zlepšení umělého osvětlení, zejména s ohledem na snížení denního světla a noční směny. Byla vytvořena komise, která se zabývala osvětlením továren. Jejími členy byly experti na toto téma, zástupci zaměstnavatelů a zaměstnanců a v čele tohoto výboru stál Sir Duncan Wilson. Komisi asistovali také tovární inspektoři, kterým byly dány instrukce, aby vedení fabrik přesvědčovali o nutnosti dobrého osvětlení.⁸⁵ „*Dobré osvětlení má velký význam, protože má vliv na energii a náladu pracovníků, na produkci a na prevenci nehod.*“⁸⁶

Kantýny nebo zařízení pro stravování nebyly v továrnách pravidlem a podle názoru ministerstva je v mnoha případech zaměstnanci ani nechtěli. Nicméně v některých odvětvích průmyslu byly požadovány, a pokud byly zaměstnány ženy a mládež nad 16 let a byly dvě denní směny či noční a denní směna, bylo zákonem podmíněno zřízení kantýn. Další důležitou věcí bylo jmenování dozorcích orgánů v oblasti sociálního zabezpečení nebo vedoucích pracovníků v oblasti práce, a jmenování lékařů na plný nebo částečný úvazek. Před válkou zaměstnával určitý počet velkých firem lékaře na celodenní úrovni a malé množství na částečný úvazek. Avšak od počátku války došlo k prodloužení lékařského dozoru v průměrně velkých továrnách. Během první světové války bylo na ministerstvu zajišťujícího municí zřízeno oddělení zabývající se celkovou péčí o zaměstnance. Výbor pro domácí politiku navrhnul, aby ministerstvo zásobování, admirality a další resorty zabývající se dodávkami jako zaměstnavatelé podnikly kroky k podpoře pracovních a sociálních podmínek svých zaměstnanců v továrnách, ze které jsou zodpovědní a v továrnách spadající pod pravomoc vlády. Zdálo se být nežádoucí, aby ministerstvo zásobování mělo jakoukoli zodpovědnost za prosazování opatření v soukromých továrnách. Proto bylo navrženo, aby tato odpovědnost spočívala na továrním oddělení, samozřejmě v úzké spolupráci ministerstva zásobování. Ohledně zajištění dobrých životních podmínek pracovníků mimo areál továren, včetně záležitostí jako je zajištění ubytovacích a rekreačních zařízení, měl tovární inspektorát v souvislosti s těmito záležitostmi spolupracovat s ministerstvem zdravotnictví a práce a také s místními úřady a dobrovolnými organizacemi, jelikož tento problém nespočíval primárně na ministerstvu vnitra. Co se týče otázky ubytování průmyslových pracovníků, dle továrního

⁸⁵ DOUIE, c. d., s. 105; TNA, CAB 75/7, *Industrial Welfare. Memorandum by the Home Secretary*. 15. 3. 1940.

⁸⁶ TNA, CAB 75/7, *Industrial Welfare. Memorandum by the Home Secretary*. 15. 3. 1940.

oddělení nepředstavovalo problém. Přesto byly určité stížnosti na dlouhou vzdálenost cesty za novými ROF.⁸⁷

Podmínky v továrnách se však někdy značně lišily. Mnoho starších továren fungovalo bez ventilace či bez dostatečných hygienických zařízení. Jak jedna žena vyjádřila o své továrně, kde pracovala: „*Je tam tisíc žen na třech směnách a tři toalety a žádná voda. Jsou tam cisterny, ale není v nich žádná voda. Dva ručníky měněny každé tři týdny. Dvě umyvadla, ale žádné mýdlo ... musíme jíst večeri špinavýma a mastnýma rukama.*“⁸⁸ Ministerstvo práce tlačilo na vedení továren, což vyústilo ve zlepšení pracovních podmínek. Nejlepší podmínky byly ve velkých továrnách na výrobu letadel a nově postavených ROF, ty byly jasně osvětlené, měly dostatek umyvadel a velkých kantýn, zdravotního personálu a také nabízely svým pracovníkům širokou škálu zábav. Nicméně muniční továrny měly obecně mnoho společného. Pravidla bezpečnosti musela být striktně vynucena, což znamenalo, že úroveň utajení byla tak vysoká, že v některých případech dokonce místní obyvatelé žijící v okolí někdy nevěděli o existenci továrny během války. Pak zde byla také velká každodenní bezpečnostní rutina, kterou musel dodržovat každý. Všechna bezpečnostní pravidla musela být zachovávaná bez výjimky, a pokud nebyla, následkem mohly být ztráty na životech či devastující zranění a výroba byla narušena. Jakmile byly továrny uvedeny do provozu, bezpečnostní pravidla byla rozdána ve formě brožur všem zaměstnancům. V jedné z největších továren na plnění ROF v Aycliffe brožura bezpečnostních pravidel měla přes 35 stran a pokrývala všechny aspekty bezpečnosti v továrně. Tato bezpečnostní pravidla byla také zveřejněna jako slogany na zdech tovární jídelny. Kromě toho byly tyto normy také čteny na začátku první směny každý týden. Většina pracovníků nebyla oprávněna pohybovat se kolem továrny například přejít do jiné části, setkat se s kamarádkou, to vše bylo přísně zakázáno. V případě nebezpečí náletu byly v areálu továrny speciálně zřízené protiletectvé kryty. Před vstupem do areálu továrny a vstupem do budovy zaměstnanci ukazovali své pracovní pasy ochrance. Bezpečnostní stanovy zakazovaly pronášení určitých předmětů každodenní potřeby do areálu. Zakázané položky byly označeny jako kontraband a musely být ponechány ve speciální budově u vchodu do továrny. Mnoho věcí bylo označeno jako kontraband, zejména kovové předměty, vždyť i ta nejmenší jiskra kdekoli v budově mohla způsobit explozi. Pravidla zakazovala zápalky, cigarety a zapalovače, ale také všechny druhy šperků, kovové spony do vlasů a dokonce i sladkosti, neboť jíst sladkosti s prsty, které se předtím dotkly výbušných chemikálií, bylo vysoce riskantní. Pracovní oděvy, do kterých se

⁸⁷ Tamtéž.

⁸⁸ FIELD, c. d., s. 142. M-O. *War Factory*, s. 53.

ženy převlékaly, byly buď kombinézy, nebo bílé košile a kalhoty. Vlasy si zakrývaly bílým turbanem nebo šátkem na hlavu. Dokonce i toto oblečení bylo navrženo tak, aby nemělo kovové zapínání a bylo vyrobeno z bavlny, aby se tak snížilo nebezpečí vzniku jisker ze statické elektřiny. Žádný kov nebyl povolen ani na obuvi a ženy často byly kárány, aby se přezuly. V některých továrnách byly ženám k dispozici krémy, které chránily jejich pokožku před jakýmkoli účinky chemikálií, s nimiž pracovaly, nicméně mnohé z nich se rozhodly používat make-up jako formu ochrany.⁸⁹

Všechna tato pravidla, ochranné oblečení a dokonce i krémy měly své logické odůvodnění, a to zabránit jakékoli újmě na zdraví zaměstnanců, ale také zabránit přerušení provozu. Manipulace s výbušnými materiály byla vysoce riziková. Některé z chemikálií používaných ve výrobě, jako byl například kordit - nízkotlaká výbušná hnací látka obsahující nitrocelulózu a nitroglycerin, vyráběný ve formě provázků nebo tyčinek a používaný jako pohonná směs u projektilů, byly považovány za bezpečné pro manipulaci. Avšak některé materiály používané v detonátorech, které bývaly naplňovány ručně, jako byl azid olova - vysoce toxický, avšak neškodně vypadající světle hnědý prášek, byly velice citlivé na manipulaci, že během plnění mohly způsobit zranění rukou, prstů a tváří. Fulminát rtuti kupříkladu, citlivý na tření, teplo a otřes a který se může prudce rozkládat na rtuť a může být absorbován kůží, plícemi a zažívacím systémem, způsobuje změny nálady a v extrémních případech i šílenství.⁹⁰ Vyrábění milionů pelet, které podpořily vznícení zbraní, byl také nebezpečný proces. Výbušná složka v peletách, označovaná jako tetryl, byl žlutý prášek, který mohl způsobit řadu kožních problémů. Kůže žen zežloutla a vlasy také, což dalo podklad pro vznik přezdivek jako „Kanárek“ či „Žluté dámy“. Tetryl jako vysoce citlivá chemická látka mohla způsobit nehody a exploze. Betty Nettle vzpomínala na práci s touto látkou takto: *„A ty jsi byla žlutá. Byla bys hloupá, kdyby sis ten turban nenasadila. V těch dnech jsme měly téměř všechny dlouhé vlasy. Stočila jsem si vlasy nahoru, ze šátku udělala turban a přes to nasadila čepici. Když to bylo možné, dala jsem si přes to další šátek, abych se ochránila před tou žlutou. Pokud se prášek dostal do vlasů, tak se barva vlasů změnila. Dokonce, i když jen trochu vlasů vypadlo zpod turbanu tak změnilo barvu. Blondáté a zrzavé vlasy se obarvily do zelena a černé vlasy do červena. Ačkoli jsem se snažila co nejvíce, byly chvíle, kdy jsem měla žlutou i na tvářích. Problém byl, že cokoli jste udělali, neztratilo se to. Zatímco jsem s tím pracovala, tak následně jsem domů přišla žlutá. Ten prášek se dostal i přes oblečení na celé*

⁸⁹ Srov. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 224-5. COX, c. d., s. 68. FIELD, c. d., s. 141-3. HARRIS, c. d., s. 76-80. HYAMS, c. d., s. 14-20.

⁹⁰ V Británii je známé rčení „šílený jako kloboučník“, které má svůj původ v 18. a 19. století, kdy byla rtuť používaná k výrobě plstěných klobouků. HYAMS, c. d., s. 11-2.

*tělo. Během noci, když jsem se zpotila, bylo žluté i povlečení. Bylo to tak špatné, že jsem si myslela, že mám žloutenku. Vždy jste poznali osobu, která pracovala s peletami. Říkali nám Kanárci.*⁹¹

Někteří lidé měli problémy s dýcháním a astma z manipulace s mnoha chemickými látkami, které se používaly k výrobě bomb a zbraní. Případy dermatitidy a dalších kožních problémů byly mnohem vyšší v továrnách, kde se plnilo explozivním materiálem. V některých případech vypadaly lidem zuby jako přímý důsledek práce s chemikáliemi. Vědci se snažili nalézt řešení těchto problémů, někdy s použitím krémů a mastí, avšak priorita ve válce, bez ohledu na všechna vážná nebezpečí, zůstala stejná: udržet fungovat výrobní linku nepřetržitě. Když kontakt s chemickou látkou způsobil takovou újmu, že snížil schopnost zaměstnance vykonávat svou práci, mohl být přesunut z výrobní linky do jiného méně nebezpečného úseku továrny. Avšak pokud se tak stalo, musel na jeho či její místo nastoupit někdo jiný. Během let války bylo vyvinuto určité úsilí ke snížení rizika pro pracovníky s municí. Byly zavedeny pravidelné kontroly pro zaměstnance pracující s určitými chemikáliemi, jako je TNT (trinitrotoluen). Otrava TNT může poškodit žaludeční výstelku a způsobit další závažné problémy, jako je anémie, žloutenka, srdeční potíže, selhání jater a rakovina plic. Tyto kontroly vedly ke snížení případů otravy, přesto pro některé pracovníky přišly příliš pozdě. Není možné říci, kolik pracovníků v továrnách munice zemřelo jako přímý důsledek práce s chemikáliemi. Neexistují žádné oficiálně zveřejněné aktualizované statistiky pro ty, kteří zemřeli na následek chemické otravy.⁹²

Ačkoli se zdá, že život pracujících žen, kterých pracovalo v průmyslu v polovině roku 1942, a byla to skoro polovina z celkové populace žen, byl jen samá dřina a žádná zábava, tak tomu tak nebylo. V rámci největších továrních komplexů, které se více podobaly velkým městům s železničními sítěmi a vlastní silniční infrastrukturou, byla zřízena široká škála rekreačních aktivit pro zaměstnance - společenské kluby, šipkové týmy, ragbyové a fotbalové kluby, divadelní skupiny, promítání filmů, všechny poskytované za účelem podpory odreagování se. V továrnách byly i již zmíněné kantýny, které nabízely různé druhy občerstvení. Hudba hrála velkou roli v životě Bomb Girls, jak se ženám pracujícím v muničním průmyslu říkalo. Ve větších továrnách hudba neustále hrála z reproduktorů a nejoblíbenějším válečným rozhlasovým pořadem byla *BBC Music While You Work* (Hudba zatímco pracuješ) vysílána dvakrát denně. Dalším důležitým rozhlasovým programem BBC, který sloužil jako morální podpora, byl *Workers' Playtime*. Práce Bomb Girls shrnutá

⁹¹ DOUIE, c. d., s. 103. HYAMS, c. d., s. 12, 60.

⁹² Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 66. BRAYBON, SUMMERFIELD, c. d., s. 226-7. DOUIE, c. d., s. 103. HARRIS, c. d., s. 77-8. HYAMS, c. d., s. 12-3.

v populární písni The Thing-Ummy-Bob napsaná Gordonem Thompsonem a Davidem Henekerem v roce 1942 a zpívaná Arthurem Askeym nebo Gracie Fieldsovou měla být poctou těmto ženám.⁹³

She's not what you would call a heroine, at all. /

Není tím, co bys nazval hrdinkou.

I don't suppose you'll even know her name, /

Nepředpokládám, že budeš znát její jméno,

And though she'll never boast of her important post /

A ačkoli se nikdy nebude chlubit svou důležitostí

She strikes a blow for Britain just the same. /

Pro Británii dá ránu.

She's the girl that makes the thing that drills the hole /

Je to dívka, která dělá věc, co provrtá díru

that holds the spring that drives the rod that turns the knob /

co drží pružinu, co pohání revolver, co točí kohoutkem

that works the thing-ummy-bob. /

že funguje ta věc.

She's the girl that makes the thing that holds the oil /

Je to dívka, která dělá věc, co drží olej

that oils the ring that takes the shank that moves the crank /

co naolejuje kruh, co drží hřídel, co pohybuje válcem

that works the thing-ummy-bob. /

že funguje ta věc.

It's a ticklish sort of job making a thing for a thing-ummy-bob, /

Je to křehká práce vytváření věci pro tu věc,

Especially when you don't know what it's for, /

Zvláště když nevíte pro co to je,

But it's the girl that makes the thing that drills the hole /

Ale je to tohle děvče, které dělá tu věc, co provrtá díru

that holds the spring that works the thing-ummy-bob /

⁹³ V polovině roku 1942 bylo v Británii žen ve věku 14-59 let 15 710 000 z toho 6 666 000 ve stejném rozmezí let pracovalo v průmyslu. FIELD, c. d., s. 228-30. HYAMS, c. d., s. 37-41. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 21; TNA, CAB 66/31, *Man-Power Survey*, 24. 11. 1942.

*co drží pružinu, že funguje ta věc
that makes the engines roar. /
co přinutí motory hučet.*

*And it's the girl that makes the thing that holds the oil /
A je to tahle dívka, co dělá věc, co drží olej
that oils the ring that works the thing-ummy-bob /
co naolejuje kruh, že pracuje ta věc
that's going to win the war. /
která vyhraje válku.*

*Girls – I thank you. /
Děvčata – Děkuji Vám.⁹⁴*

⁹⁴ Tamtéž.

3. Civil Defence

V roce 1924 vznikl Výbor pro obranu proti leteckým útokům (*Air Raid Precautions*, dále jen ARP), jehož cílem byla ochrana civilistů před leteckým bombardováním, ale také předejít panice, chaosu a lidským ztrátám na životech. Tento podvýbor spadl pod Výbor národní obrany a poprvé se představil v květnu 1924 pod vedením sira Johna Andersona. V roce 1931 byl zřízen jiný výbor pod vedením sira Warrena Fischera, aby lépe prozkoumal možnosti ARP. Závěry tohoto výboru vydané v roce 1934 byly nicméně poněkud zastíněny, když byl rozsah ARP na přelomu let 1934 a 1935 rozšířen tak, aby zahrnoval nejen Londýn, ale i celou zemi. Tento krok vyvrcholil vytvořením oddělení ARP v rámci ministerstva vnitra. V lednu 1937 vláda skrze rozhlas žádala veřejnost pro práci v rámci ARP a také místní úřady, aby posílily plánování civilní obrany, v němž ARP mělo hrát významnou roli. Co se týče žen, ARP předpokládalo, že mezi dobrovolníky bude více mužů, avšak nebyl žádný důvod, proč by ženy neměly plnit své občanské povinnosti. Jelikož reakce na tuto výzvu byla velice vlažná, na počátku roku 1938 vstoupil v platnost *Air Raid Precautions Act* neboli zákon, který měl přimět místní úřady podrobně plánovat civilní obranu včetně toho, jak ARP, první pomoc, ambulance a hasičské služby budou fungovat v případě války.⁹⁵

Sir Samuel Hoare, ministr vnitra, byl přesvědčen, že ARP oddělení musí fungovat pod ministerstvem vnitra, avšak mělo by být řízeno podobně jako vojenská služba. Vedoucím týmu ARP byl jmenován vojenský důstojník E. J. Hodsoll, který dále vykonával funkci generálního inspektora a radil místním úřadům ohledně plánování. V druhé polovině roku 1938 tak ARP mělo své kanceláře ve velkých městech po celé zemi. V čele každé kanceláře stáli inspektoři, kteří jako důstojníci ve výslužbě byli zvyklí velet a mnozí z nich měli zkušenosti s prací žen v první světové válce. Každá kancelář byla povinna pomáhat místním úřadům s přípravou ARP plánů a v případě problémů podat hlášení do Londýna. V červenci 1939 byl přijat Zákon civilní obrany (*Civil Defence Act*), nicméně jako o organizaci Služba civilní obrany (*Civil Defence Service*) lze hovořit až od roku 1941, kdy bylo ARP sloučeno s nově vytvořenou Národní hasičskou službou (*the National Fire Service*) a následně přejmenováno. V únoru 1939 bylo rozhodnuto, že pracovníci pod službou ARP na plný úvazek za války dostanou mzdu ve výši 3 liber týdně pro muže a 2 libry pro ženy. A samozřejmě ti, co pracovali pouze na částečný úvazek, byli také finančně ohodnoceni za čas strávený ve službě. Krize v oblasti pracovních sil, jak již bylo zmíněno, vedla vládu v roce

⁹⁵ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 32. ANDERSON, J., c. d., s. 42. BEAUMAN, B. K., *Green Sleeves. The Story of WVS/WRVS*. Londýn 1977, s. 3-5. DOUIE, c. d., s. 52-3. HARRIS, c. d., s. 13-5. WATSON, N., *WRVS in Scotland*. Edinburgh 2008, s. 1.

1941 k povinné mobilizaci žen. V dubnu 1942 bylo z civilní obrany uvolněno 80 tisíc pracujících na plný úvazek, a to buď na neurčito, na krátkou dobu nebo krátkou dobu, ale bez změnění statusu (stále člen civilní obrany). Na konci roku 1942 bylo přijato 100 tisíc mužů a žen na částečný úvazek. V roce 1944 pracovalo na částečný úvazek 350 tisíc žen. Zprvu uniforma pracovníků civilní obrany zahrnovala pouze kovovou helmu, pásku na rukávě, kovový odznak a píšťalku, avšak na konci roku 1939 ženy již nosily dlouhý tmavomodrý nepromokavý kabát z lehkého materiálu připomínajícího denim. V roce 1941 byl však přijat finální model ve stylu bojové uniformy skládající se z kalhot, svrchníku, baretu a samozřejmě odznaku. Ženy ale již od počátku také hrály značnou roli na vládní úrovni. Civilní obrana byla obecně pod kontrolou ministerstva vnitra a Ellen Wilkinson byla parlamentním tajemníkem tohoto ministerstva od října 1940 až do konce války. Některé aspekty jako například zdravotní služba pro oběti leteckých útoků nebo zdraví osob v bunkrech byly svěřeny ministerstvu zdravotnictví, kde úlohu parlamentní tajemnice během války vykonávala Florence Horsbrugh. Po celé zemi byly ženy součástí většiny komisí týkajících se války. V civilní obraně byly ženy zaměstnány kupříkladu jako dozor v protileteckých krytech či při náletech, řidičky ambulance, úřednice, telefonistky, kurýři, pracovnice na místech první pomoci a v opěrných centrech pro osoby zasažené bombardováním.⁹⁶

3. 1 Služba dohledu při náletech

Důležitou součástí Služby civilní obrany byla Služba dohledu při náletech (*Air Raid Wardens' Service*) založená v roce 1937. Podle ARP stanov byl „dozorce“ zodpovědný občan či občanka se znalostí okolí svého bydliště a svých sousedů. Svou funkci vykonával v malé oblasti, buď v jedné ulici, nebo ve skupině ulic. Kromě své povinnosti pomáhat a radit svým sousedům byli dozorcí zástupci policie, hasičů a dalších složek ARP v době před, při a po náletu a do příjezdu příslušných složek. Dozorcí dále pomáhali doprovázet sousedy do protileteckého krytu po varování o možném náletu a asistovali veřejnosti s následující situací po náletu. Představovali také prostředníky, díky nimž byly příslušné orgány upozorněny na nálety a škody jimi způsobené. Varovali veřejnost při přítomnosti plynu či jeho možném

⁹⁶ Plat zaměstnanců Civil Defence se rok od roku postupně zvyšoval. V roce 1940 ženy obdržely 2 libry 3 šilinky a 6 pencí a v srpnu 1944 plat dosáhl výše 2 liber 16 šilinků 6 pencí. Co se týče počtu žen v Civil Defence na plný úvazek, v roce 1941 byl počet žen 59 tisíc, 1942 80 tisíc, 1943 70 tisíc a v roce 1944 56 tisíc. Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 32. ANDERSON, J., c. d., s. 42-7. BARTLEY, P., *Ellen Wilkinson and Home Security 1940-1945*, in: ANDREWS, M. - LOMAS, J., *The Home Front in Britain*. Londýn 2014, s. 108. BEAUMAN, c. d., s. 5. DOUIE, c. d., s. 52-3. HARRIS, c. d., s. 13-6. MACKAY, c. d., s. 128, 132. NICHOLSON, V., c. d., s. 86. PRIESTLEY, c. d., s. 31-2. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 10; TNA, HO 186/612, *The Civil Defence (Employment) Order*, 17. 1. 1941. TNA, LAB 6/171, *Measures to enable whole-time Civil Defence Personnel to make a more active contribution to the general war effort*, 14. 4. 1942.

výskytu, ale především byli příkladem klidu, stabilnosti a spolehlivosti, čímž tak zabraňovali panice a ztrátě morálky. Organizačně byla služba dozorců rozdělena na hrabství a velká města a v čele každého celku stál hlavní dozorce (*Chief Warden*). Na druhém stupni organizačního stupně stáli buď vedoucí dozorcí (*Head Wardens*) nebo divizní dozorcí (*Divisional Wardens*) a to podle populační hustoty každého hrabství. Hrabství s vysokou populační denzitou bylo rozděleno na několik divizí, v čele každé stál divizní dozorce, který měl na starosti průměrně několik desítek tisíc osob. Pod ním působili vedoucí dozorcí pro skupiny jen několika tisíc osob. A na předposledním místě byli vyšší dozorcí (*Senior Wardens*), kteří řídili „obyčejné“ dozorce. Hrabství s menší populační hustotou byla pouze rozčleněna na sektory v čele s vedoucími dozorcí. Vyšší dozorcí měli na starosti řídicí místa (tzv. *post*). Hlavní, vedoucí a divizní dozorcí měli na starosti nábor, školení, přidělování dozorců k řídicím místům, organizování směn a nahrazování v případě nemoci atd. Jak již bylo řečeno, účinné plnění povinností dozorců záviselo spíše na osobnosti a postavení než na policejních složkách. Policejní síly nebyly zásadní, jelikož dozorcí byli považováni za samostatné sdružení, avšak spolupracovali s policií, dělili se s ní tedy o udržování veřejného pořádku a výkonná moc v případě incidentu byla svěřena vrchnímu strážmistroví. Avšak v některých oblastech služba dozorců byla organizována nezávisle na policii a v tomto případě výkonnou funkci zastával hlavní dozorce. Původně ARP uvažovala ještě o třetí možnosti, že by dozorcí byli organizováni jako součást policie s označením zvláštní útvar policie (*the special constabulary*).⁹⁷

Záchytným bodem a místem, na kterém se dozorcí hlásili ke službě, byly již zmíněná řídicí či strážní místa. Tyto *posts* byly založeny tak, aby obsáhly oblast zhruba o 500 obyvatelích či více. O umístění řídicích míst bylo rozhodnuto podle několika hledisek, aby mohly být snadno přístupny veřejnosti, ale také proto, aby z nich dozorcí měli dobrý přehled o tom, co se děje. Lokace řídicího místa také byla vhodně zvolena s ohledem na dozorce, aby v případě náletu strážní místo a jeho členové byli co nejméně ovlivněni případnými následky. V čele každého *post* stál vyšší dozorce a jeho zástupce. Na jedno řídicí středisko připadalo obecně 6 dozorců, v oblastech na venkově to byli pouze 3 dozorcí. Pokud se v oblasti strážního místa nacházely obytné domy s více jak 100 obyvateli, ARP doporučila, aby každému obytnému domu byl přidělen speciální dozorce, který by mohl pomoci dozorcům na ulici. Důležitým prvkem každého řídicího střediska byl telefon, skrze který pak dozorcí mohli upozornit příslušné autority o bombovém útoku. Pokud však příslušné autority sídlily blízko

⁹⁷ ANDERSON, B., c. d., s. 33. BEAUMAN, c. d., s. 4. DOUIE, c. d., s. 56-7; TNA, HO 45/185, *Organisation of the Air Raid Wardens' Service*, leden 1939. TNA, HO 186/480, *Organisation of Air Raid Wardens*, 1939.

řídícího střediska, bylo doporučeno k nim jednoduše zaběhnout. Hlášení se rozdělovalo na spěšné zprávy, hlavní zprávy a vzkazy. Cílem spěšných zpráv bylo zalarmovat co nejdříve po náletu důležité služby. Proto po okamžitém zjištění výskytu ohně, plynu či zraněných osob stanovy předepisovaly, aby dozorcí bez dalšího průzkumu vyslali spěšnou zprávu. Zatímco jeden dozorce odeslal spěšnou zprávu, další dozorce prozkoumal nastalou situaci, plnil své povinnosti a vyplnil hlavní zprávu. Pokud byla škoda rozsáhlá, bylo doporučeno, aby se zbytečně neztrácel čas a ve zprávě se nezacházelo do úplných detailů, nicméně zpráva měla obsahovat zhodnocení situace jako celku. Hlavní zpráva obsahovala všechny známé informace v době podávání spěšné zprávy, což znamenalo, že opakovala informace spěšné zprávy. Všechny ostatní zprávy, které nespádaly do sekce spěšných či hlavních, byly označeny jako vzkazy. Další součástí byl prostor, kde byly uloženy ochranné obleky a další příslušenství dozorců. Dozorcem se mohl stát muž či žena nad 30 let dobrého charakteru, duševně vyrovnaní a bez fyzických či psychických problémů. Dozorcí se museli prokázat při jednání se svými spoluobčany nejen odznakem, ale také průkazem. V případě nebezpečí náletu byli obyvatelé varováni sirénou a také dozorcem, který použil svou píšťalku. V případě použití řehtačky byli obyvatelé varováni před přítomností plynu. Použití ručního zvonu dozorcem znamenalo, že nebezpečí pominulo. Dozorcí samozřejmě museli podstoupit školení, které bylo rozděleno na dvě části, a to na individuální a kolektivní část. Individuální školení zahrnovalo: znalost lokality, ve které působili, znalost ARP stanov, navázání kontaktu s policií a veřejností, znalost varovného systému při náletu, znalost základní první pomoci, znalost práce s mapou, distribuce plynových masek veřejnosti, znalost vybavení řídicího místa. Kolektivní školení obsahovalo: práci na strážním místě, zpravodajství, umět zvládnout situaci při a po bombovém náletu. A samozřejmostí bylo absolvování protiplynového výcviku.⁹⁸

Dozorkyně vstupovaly do této služby s vědomím, že je nic hezkého nečeká: „*Jedna dozorkyně při odchodu z domu byla odhozena zpátky do kuchyně, když před jejím domem vybuchla bomba. Když se trochu vzpamatovala a znovu se ubírala k odchodu, byla opět odhozena, tentokrát na ulici, když bomba vybuchla za jejím domem. Přestože byla otřesená a po ulici se valila vodu následkem výbuchu, přebrodila se přes ni a zamířila k řídicímu středisku, aby splnila svou povinnost.*“⁹⁹ Další dozorkyně, žena věkem kolem šedesáti,

⁹⁸ Podle statistik jedním ze šesti dozorců byla vždy žena. ANDERSON, B., c. d., s. 33. DOUIE, c. d., s. 56-7. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 10; TNA, HO 45/185, *Organisation of the Air Raid Wardens' Service*, leden 1939. TNA, HO 186/480, *Organisation of Air Raid Wardens*, 1939. TNA, HO 186/449, *Air Raid Precautions – Note to Householders*, 1939. TNA, MH 79/166, *Training of Air Raid Wardens*, 1939. TNA, HO 186/1294, *General Instructions to Wardens*, duben 1942.

⁹⁹ COX, c. d., s. 37.

pracovala celou noc ve vodě až do pasu a pomáhala lidem ze zničeného a zaplaveného domu. Z tohoto důvodu dozorcí absolvovali i záchranné školení, jelikož buď sami zahájili záchrannou akci ještě před příjezdem záchranného oddílu (*rescue party*), ale také se z velké části účastnili záchranných akcí. Tedy nejenže dozorcí oznamovali bombový útok a jeho důsledky, ale logicky byli jako první na místě a pomáhali lidem zasaženým útokem, prováděli první pomoc, hasili oheň, pomáhali s dekontaminací plynu a únikem vody. Řádem britského impéria byla oceněna jedna dozorkyně, „*kteřá po zvláště těžkém leteckém náletu zachraňovala zmrzačené a zraněné osoby a povzbuzovala ty, kteří byli zavaleni v sutinách. K jedné skupině lidí uvězněných v zasaženém domě se mohlo dostat pouze skrze úzký otvor. Tato žena neváhala a zachránila tak dítě a tři dospělé osoby s tím, že jednoho muže musela vystříhat ze zapleteného drátu, než mu pomohla ven.*“¹⁰⁰

Služba, která úzce souvisela se Službou dohledu při náletech, byla služba dozorců protileteckých krytů. Tito dozorcí, povětšinou ženy, byli zodpovědní za pořádek a blaho komunit, které trávily své noci ve veřejných protileteckých krytech. I u těchto dozorců byla vyžadována silná osobnost, trpělivost a takt. Bylo jim poskytnuto školení v oblasti první pomoci, hašení požáru a řízení krytu. Jako management krytu byli zodpovědní také za čistotu, provádění dezinfekce, výměny zásob pitné vody, taktéž prověřovali nouzové osvětlení, ventilaci a všechny východy průchozí atd. Dozorcí museli být nejen důkladně obeznámeni se všemi obecnými a místními předpisy o krytech, ale také měli za úkol povzbuzovat ukryté spoluobčany. Noční nálety v zimě na přelomu let 1940/41 vedly k zavedení všech forem sociální péče v krytech, ve které ženy hrály důležitou roli. Dozorcí pořádali herní centra, skautské večery, kurzy ručních prací a rozhovory o možných nabídkách práce pro starší děti, zatímco přednášky o praktických tématech či rozhovory o aktuálních tématech a společné zpívání patřily k mnoha aktivitám, které příchozí zabavili během dlouhých chvil v krytech. Lze se domnívat, že uprchlíci před bombardováním našli bohatší komunální život, než který zažili kdy předtím. Vzhledem k tomu, že většina mužských dozorců byla povolána k armádní službě nebo museli nahradit dozorce při náletech, kteří byli mobilizováni, následně více žen bylo povoláno ke službě v protileteckých krytech. Dozorkyně také čelily nejvyšším zkouškám odvahy. Po velice tvrdých náletech bylo v jednom z londýnských krytů nalezeno tělo dozorkyně, která byla otočena zády k východu, když šla zkontrolovat své svěřence.¹⁰¹ I

¹⁰⁰ COX, c. d., s. 37; TNA, HO 186/1069, *Rescue Training and Equipment for Wardens*, 28. 11. 1942. TNA, HO 186/1113, *Notes on the Training of Wardens in Rescue Work*, 1942.

¹⁰¹ Větší protiletecké kryty byly schopny pojmut až osob, v tomto případě byli zaměstnáni dva dozorcí na plný úvazek. Pokud kryty byly menší, zhruba pro 200-250 lidí, dozorce vykonávající službu byl jeden na částečný úvazek. Protiletecké kryty se také rozlišovaly na soukromé, veřejné, Andersonovy a Morrisonovy. Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 33. BARTLEY, c. d., s. 110-1. COX, c. d., s. 41-2. DOUIE, c. d., s. 57-8. MACKAY,

v napjatých momentech byly dozorkyně schopny povzbudit své chráněnce. V jedné chvíli, když se důsledkem výbuchu voda valila do krytu a mezi přítomnými hrozila panika, dozorkyně zvolala: „*Hitler věděl, že nebudete mít letní dovolenou, a tak vám poslal něco, v čem si můžete zapádlvat.*“¹⁰²

3. 2 Zpravodajská a komunikační centra

Jak již bylo zmíněno, ženy v ARP organizaci měly řadu rolí a to například ve zpravodajských a komunikačních centrech. Základní funkcí těchto center byl příjem, shromáždění a přenos informací. Organizována byla tak, aby mohla kompletovat a třídit zprávy o škodách způsobenými leteckými nálety a předávat tyto zprávy příslušným orgánům (policie, hasiči atd.), které se o následné škody postaraly. Centra byla vybavena mapami, jelikož každý nálet musel být zaznamenán a rovněž byla zásobena telefony, které byly vyčleněny pro určité účely. Týmy zaměstnanců se skládaly z vedoucího pracovníka (*Officer in Charge*), který měl na starosti celé centrum, dále z pracovníka (*Plotting Officer*), který incident zaznamenal do mapy a rozhodl, zda nálet byl již znám ze spěšné zprávy či byl „nový“ a zaznamenal ho na tabuli, ze dvou úředníků (*Report Clerks*), kdy jeden měl na starosti zprávy týkající se policie, hasičů a zničení telefonních linek a druhý poškození plynového potrubí, vodního potrubí a elektrického vedení. Další úředníci (*Record Clerks*) byli zodpovědní za shromáždění zpráv od telefonistů a posledními členy týmů byli telefonisté a opisovači. Obecný postup v centrech probíhal takto: každý telefonista udělal 5 kopií každé zprávy přes kopírovací papír, následně každý z pracovníků centra obdržel kopii zprávy. Vedoucí pracovník poté rozhodl, jaké příslušné orgány povolat. Jakmile byl nálet oznámen příslušným autoritám, zmocněný pracovník incident zaznamenal do mapy a na tabuli. Opisovači pořídili dalších 5 kopií zpráv, ukázali vedoucímu pracovníkovi a dále byly tyto kopie předány úředníkům, kteří je zanesli do kontrolní místnosti, kde sídlili kontroloři, další telefonisté a vedoucí příslušných orgánů. Ti zaznamenávali pozici a dostupnost složek patřících k různým příslušným orgánům v oblasti zasažené náletem.¹⁰³ Bylo třeba, aby celý proces proběhl rychle a přesně. Jak je vidno, každý ze členů pracoval pod extrémním stresem, zvláště pokud byli sami vystaveni bombardování. „*Jedno zpravodajské centrum bylo zasaženo bombou těžkého kalibru, která úplně zničila budovu a okamžitě zabila tři z pěti*

c. d., s. 186-8; TNA, HO 186/1104, *Shelter Wardens*, 17. 6. 1941. TNA, HO 186/1104, *Public Air Raid Shelters*, 23. 9. 1939.

¹⁰² COX, c. d., s. 42.

¹⁰³ COX, c. d., s. 38. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 10; TNA, HO 186/1294, *Civil Defence Control and Report Centre - Operations and Duties of Personnel*, září 1942.

telefonistek. Jedna telefonistka byla uvězněná pod tunami zdiva, avšak byla schopná komunikovat se záchrannou jednotkou, čímž zachránila život nejen sobě, ale i zbylé přeživší telefonistce. V sousední místnosti, která byla také poničená, byla další zraněná telefonistka. Ačkoli také uvězněná pod troskami, dokázala se dostat k telefonu, aby přijala zprávu. Následně vyzkoušela ostatní telefony, a když zjistila, že některé z nich fungují, udělala si dostatečný prostor, aby mohla pokračovat ve své práci. Takto pokračovala celý večer a noc, dokud nebyla následující ráno vystřídána.¹⁰⁴

Jiné ženy absolvovaly školení v oblasti první pomoci a staly se personálem na stanovištích první pomoci. Řádem britského impéria byla vyznamenána teprve čerstvě vyškolená zdravotní sestra, když se plazila skrze trosky budovy ve velmi nebezpečném stavu a v přítomnosti poblíž padajících bomb, aby zraněným poskytla morfium a stimulanty. Bezpečnostní opatření bylo nutné přijmout i v případě poškození komunikačních prostředků během leteckého bombardování, proto byli chlapi a dívky organizováni do takzvaných cyklistických kurýrních skupin, aby udrželi různá místa ARP v kontaktu za všech podmínek.¹⁰⁵ Jedna z dívek, která se přihlásila jako kurýr, si jednou takto prošla opravdu hrůznými podmínkami. „Na počátku padla zápalná bomba, ona a její otec, vyšší dozorce, se snažili vypořádat s jednou, která uvízla na střeše obchodu. Když se jim ji podařilo uhasit, zmíněná dívka se propadla střechou do spodní místnosti a utrpěla drobná zranění. Poté co se vrátila na řídicí místo, bombardování se přiblížilo. Všichni dozorcí byli plně zaměstnáni, proto si zapůjčila jízdní kolo a opakovaně se pokoušela dostat se do zpravodajského centra. Za celou dobu bombardování takto dokázala doručit zprávu třikrát.“¹⁰⁶

3. 3 Protipožární složky

Další služba, která byla součástí Služby civilní obrany a ve které ženy hrály velkou roli, byla Pomocná hasičská služba (*the Auxiliary Fire Service*, dále jen AFS). Jednalo se o dobrovolnou organizaci založenou v roce 1938 a původně zaměřenou pouze na muže. AFS pomáhala londýnskému hasičskému sboru a místním hasičským organizacím, kterých bylo v roce 1939 1600. V době, kdy začala válka, se do AFS dobrovolně přihlásilo zhruba 23 tisíc mužů a žen (z toho 5 tisíc žen v Londýně). Ženám AFS byla představena v brožurě Národní služby, kde bylo vágně napsáno, že jsou hledány ženy ve věku od osmnácti do padesáti let pro vhodné služby. Zpočátku pro ženy v AFS vhodná práce znamenala především administrativní

¹⁰⁴ COX, c. d., s. 38-9.

¹⁰⁵ Srov. ANDERSON, c. d., s. 33. ANDERSON, J., c. d., s. 44. COX, c. d., s. 40. DOUIE, c. d., s. 59. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 10.

¹⁰⁶ COX, c. d., s. 40-1.

činnost v hasičských stanicích a kontrolních centrech, kde ženy pracovaly v telefonních ústřednách, v kancelářích, ale byly i řidičkami a ovládaly čerpadla a požární hadice. Ve městě Chatham v Kentu byla kupříkladu ženami provozována požární stanice Holcombe. Během leteckého bombardování v letech 1940 a 1941 hrála AFS v Londýně a dalších městech důležitou roli. Typickým příkladem bylo, když dvě mladé telefonistky v londýnské hasičské stanici zůstaly u svých telefonů, zatímco samotná budova byla v ohni. Teprve když linky byly přerušeny, doběhly k nejbližší telefonní budce, aby znovu navázaly kontakt se svým řídicím střediskem. Zatímco jedna telefonistka přijímala zprávy, druhá s nimi běhala na jinou požární stanici. Takto to trvalo celé tři hodiny, za plného bombardování.¹⁰⁷

Často však byly vztahy mezi AFS a hasičskými profesionály napjaté, a to nejen v případech požárních záležitostí, ale také ohledně otázek platu a pracovních podmínek. AFS měli členové nižší mzdy, žádné přesčasy (tedy žádné peníze navíc), žádné dovolené a často byli bez uniformy. Mnohem častěji se vyskytly problémy kvůli velmi různým velikostem vybavení používaným v různých místních požárních službách, takže posílání posil bylo často ztrátou lidské síly. V srpnu 1941 tak vznikla Národní hasičská služba (*National Fire Service*, dále jen NFS) vytvořená sloučením profesionálních protipožárních orgánů a AFS. Při sloučení se ženy staly plnoprávními členy hasičské služby a již nepředstavovaly pomocnou sílu. Byly pod dohledem svých vlastních ženských důstojnic, které byly zodpovědné za efektivitu práce, všeobecné školení a blaho svých podřízených a taktéž spolupracovaly se svými mužskými protějšky. Ženy dostaly svou vlastní hodnostní hierarchii v rámci hasičské služby. Nejvýše byla svým postavením hlavní požární důstojnice (*Chief Woman Fire Officer*), která sídlila v ústředí služby a zastupovala ženy v radě Národní hasičské služby. Pod ní sloužila regionální požární důstojnice (*Regional Woman Fire Officer*), oblastní důstojnice (*Area Officer*), pomocná oblastní důstojnice (*Assistant Area Officer*), skupinová důstojnice (*Group Officer*), pomocná skupinová důstojnice (*Assistant Group Officer*), vyšší vedoucí požárnice (*Senior Leading Firewoman*) a vedoucí požárnice (*Leading Firewoman*). Vzhledem k tomu, že potřeba pracovní síly v letech 1941-42 byla akutní, počet povinností svěřených ženám se rychle zvyšoval. K venkovní práci byla přidána jízda na motocyklech, kdy ženy fungovaly jako kurýři, dále bylo přiděleno řízení těžkých nákladních automobilů a připevňování hadic k hasičským autům, taktéž obsluha zásobovacích a lehkých dodávek. Hlavním úkolem však zůstala povinnost udržovat komunikaci a výjimečně ženy vedly řídicí místnosti, kdy současně

¹⁰⁷ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 38-9. ANDERSON, J., c. d., s. 51-2. COX, c. d., s. 45. OBE, D. C., *Our Girls*. Durham 1995, s. 1-4. DOUIE, c. d., s. 62-4. DRIFTE, C., *Women in the Second World War*. Barnsley 2011, s. 176. HARRIS, c. d., s. 20. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 13; TNA, CAB 24/280, *National Service. A Guide To The Ways In Which The People Of This Country May Give Service*, leden 1939.

fungovaly jako obsluha rozhlasu. Kromě toho bylo několik stovek žen jmenováno do důležitého postavení mobilizační důstojnice, čímž byly zodpovědné za povolání hasičských jednotek do akce, když byla přijata zpráva o vypuknutí požáru. Ženy také pracovaly v administrativě a působily jako kuchařky, mechanici, švadleny a opraváři hadic.¹⁰⁸

V dubnu 1942 na plný úvazek pracovalo 20 tisíc hasiček v porovnání s rokem 1944, kdy byl nárůst pouze o 9 tisíc. Avšak u žen sloužících na částečný úvazek, kdy v roce 1942 se číslo pohybovalo okolo 7 tisíc, tak v roce 1944 toto číslo činilo 47 tisíc žen. Standardní pracovní doba plného úvazku byla 48 hodin ve službě a 24 hodin volna. Během doby, kdy ženy byly ve službě, byly ubytovány buď na požárních stanicích, nebo v ubytovnách. Ženy pracující na částečný úvazek musely splnit výši nejméně 48 hodin za měsíc. Hasičky byly z většiny školeny na pěti regionálních a 32 místních školách po celé zemi. Instruktory těchto škol byly ženy, které absolvovaly akademii Národní hasičské služby pro důstojníky v Saltdeanu, blízko Brightonu, kde bylo v lednu 1942 otevřeno ženské křídlo s kapacitou 80 studentek. Od ledna 1942 do prosince 1944 bylo vyškoleny asi 2 tisíc důstojnic a instruktorek a více než 95 % úspěšně absolvovalo. Výcvik ve skupinách, fitness a hry hrály důležitou roli ve všech tréninkových kurzech pro ženy, stejně tak jako běžný každodenní život. Ačkoli hašení požárů nebylo součástí pracovních povinností žen, někdy nebylo vyhnutí. Například jedné zářijové noci roku 1940 se družstvo z jedné londýnské hasičské stanice vyznamenalo při hašení požáru budovy na jihovýchodě Londýna, kde byla spousta osob zasypána hořícími troskami. Požárnice i při nebezpečí padajícího zdiva a hořícího dřeva zachránily mnoho žen a dětí. Zmáčené a zašpiněné zachovaly tyto ženy klid a pomáhaly při poskytování první pomoci.¹⁰⁹

Během války však bylo i povinností veřejnosti likvidovat požár, zvláště při jednání se zápalnými bombami. Tento úkol, který byl součástí civilní obrany, Britové dělali vedle své každodenní práce či to i jejich prací bylo. Od září 1940, kdy bylo vydáno první tzv. Pozorovatelské požární nařízení (*Fire Watchers Order*), všechna pracoviště v ohrožených oblastech, banky a obchodní domy, obchody a továrny, kostely a kina připravily pořádky, aby jejich zaměstnanci a další pomocníci mohli v noci vykonávat pozorovatelskou službu. Pozorovatelům byly obvykle dány pokyny ohledně zvládání zápalných bomb a také ovládání třmenových čerpadel. Byli to tito pozorovatelé pracující v katedrále svatého Pavla v Londýně, kteří z většiny hasili zápalné bomby na střeše katedrály, čímž její kupole vydržela. Po velmi

¹⁰⁸ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 38-9. ANDERSON, J., c. d., s. 52-3. BARTLEY, c. d., s. 116. COX, c. d., s. 45. OBE, c. d., s. 100-1. DOUIE, c. d., s. 63. DRIFTE, c. d., s. 176. HARRIS, c. d., s. 20-1. SANDALL, G. A., *Are you 17?* Bath 1993, s. 118-9. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 13.

¹⁰⁹ Srov. BARTLEY, c. d., s. 116-7. OBE, c. d., s. 102. DOUIE, c. d., s. 64. DRIFTE, c. d., s. 178. HARRIS, c. d., s. 21-2. SANDALL, c. d., s. 120. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 13.

těžkém bombardování v listopadu a prosinci 1940, zejména v Londýně, ministr vnitra vyzval dobrovolníky, aby vytvořili Doplňkové protipožární skupiny. Kvůli nedostatku dobrovolníků, kteří se v cílových oblastech odstěhovali ze svých domovů, byly v lednu 1941 zavedeny nové předpisy, které vyžadovaly, aby se muži a ženy přihlásili k pozorovatelské službě. Tyto předpisy také daly místním orgánům nové pravomoci při vytváření a organizaci svých protipožárních plánů. Avšak i tyto nové předpisy byly mnohými považované za příliš komplikované. Při vzniku Národní hasičské služby tak byl přehodnocen celý systém a v srpnu 1941 vznikla Protipožární stráž.¹¹⁰

Britská protipožární stráž tzv. *Fire Guards* byla založena „jako obrana země proti pokusům nepřítele zničit britské domovy a průmysl a vyhrát válku ohněm. Letecké bombardování je hrozbou pro samotný život národa. Jak je známo, velmi malý počet bombardovacích letadel může za několik minut shodit několik tisíc malých zápalných bomb na město a jestliže o ně nebude postaráno, mohou způsobit více požárů, než by mohlo být zhašeno jakýmkoli hasičským sborem nebo úsilím neorganizovaných a netrénovaných jedinců. To je důvod, proč je povinností všech schopných mužů a žen poskytnout služby, aby se armáda milionů občanů vyškolila k boji se zápalnými bombami kdekoli a kdykoli.“¹¹¹ Povinností pozorovatelů bylo hlídat a střídat se ve sledování padajících bomb. Dále varovat své okolí zafoukáním na píšťalku v krátkých intervalech v oblasti, za kterou byli zodpovědní, aby bylo možné okamžitě zkontrolovat a zabránit rozšíření požáru. Byla to práce, která vyžadovala nejen odvahu, ale také vytrvalost. Pozorovatelská činnost vyžadovala obětování svého volného času a často zahrnovala spoustu únavného čekání a pozorování. Všechna pracoviště v ohrožených oblastech byla povinna udržovat svou vlastní *Fire Guard*, taktéž místní úřady, kterým musela být pozorovatelská činnost nejdříve schválena vládním úřadem. Místní úřady byly zodpovědné za organizaci ujednání v obytných oblastech a ve všech obchodních prostorech, které nemohly samy zařídit dostatečná opatření. Organizaci lokálních protipožárních opatření lze rozdělit na tři části: organizace oblasti, organizaci personálu a organizaci systému sledování a střídání. Organizace protipožární stráže byla z řady důvodů založená jako součást Služby dohledu při náletech. Bylo to částečně způsobeno tím, že tyto dvě organizace byly v mnoha ohledech navzájem závislé a fungovaly na stejném místě. Dalším důvodem bylo přivolání hasičského sboru. Pokud se oheň dostal mimo kontrolu protipožární stráže, bylo nejlogičtější zavolat pomoc z řídicího místa dozorců. Proto byla velmi důležitá kooperace těchto dvou služeb. V čele stál hlavní dozorce (*Chief Warden*), pod

¹¹⁰ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 33. ANDERSON, J., c. d., s. 53-4. COX, c. d., s. 45. DOUIE, c. d., s. 65. HARRIS, c. d., s. 25.

¹¹¹ TNA, HO 207/65, *The Fire Guards Handbook*, 1943.

ním sloužili tři důstojníci (*Fire Guards Staff Officers*), kdy jeden se staral o ženy, druhý o administrativu a třetí měl na starosti operační aspekt. Pod důstojníky, kteří se zabývali operační stránkou, stáli vedoucí protipožární strážci (*Head Fire Guards*), vyšší protipožární strážci (*Senior Fire Guards*), kapitáni (*Street Captains*) a vedoucí skupin (*Street Party Leaders*).¹¹²

V srpnu 1942 se musely ženy ve věku mezi 20 a 45 lety zaregistrovat ke strážní službě (od roku 1943 se ženy věku od 18 do 60 let mohly dobrovolně zaregistrovat). Osvobozeny od registrace byly ženy s dítětem mladším 14 let, které žilo doma, budoucí matky a ženy pracující dlouhé hodiny mimo domov. Ženy musely odpracovat až 48 měsíčně a měly povinnost sloužit tam, kde pracovaly, nebo v oblasti jejich domovů, ale nikoliv v obou. Ženy, které se zapsaly do strážní služby v místě svého bydliště, nemohly být vyslány tam, kde nepracovaly, a v praxi byly vyslány pouze do sousedství svých domovů. V září 1942 Nařízení o službách civilní obrany (Povinná registrace) nejenže přikazovalo povinnou konskripci žen, ale také učinilo povinností výcvik protipožární stráže. Školení zahrnovalo charakteristiky různých druhů zápalných bomb a způsoby jejich eliminace, používání a údržbu hasičského vybavení, znalost umístění vody a hydrantů, prostředky komunikace s NFS, dozorcí a policií a znalost oblasti, která má být střežená. V září 1943 byly předpisy pro ženy upraveny. Žádná žena neměla povinnost konat službu protipožárního strážce mimo pracovní dobu v místě povolání, dokud každý muž nesplnil svůj předepsaný počet hodin. Podle tohoto nového nařízení mohly být některé oblasti a prostory předepsány jako nevhodné pro ženy-strážce z důvodů zranitelnosti jejich osob. Také mnoho domácích povinností bylo důvodem výjimek pro ženy, které pracovaly mimo místo svého bydliště. Vzhledem k domácím podmínkám žen byl počet výjimek vysoký. Z 29 tisíc žen registrovaných v Salfordu bylo například zapsáno pouze 5 308 a z toho pouze 3 074 žen konalo službu jako strážce. Lze se tedy domnívat, že toto nové nařízení nebylo zcela populární. Protesty byly například slyšet v Liverpoolu, kde byla ženám udělena výjimka v prostorech doků a skladišť. Ženy byly ochotné plnit svou povinnost. Když byla zavedena povinná konskripce, nejvíce projevů nesouhlasu, bylo slyšet od mužů a mužských organizací. Avšak i když existoval jakýkoli protest proti ženám, vždy byl kladen důraz na jejich zabezpečení co se ubytování a sociálních podmínek týče. V každém regionu byla jmenována žena, která se zabývala touto problematikou. Také bylo místním úřadům řečeno, že při výběru vedoucích skupin (*Street Party Leaders*), kapitánů (*Street Captains*), vyšších protipožárních strážců (*Senior Fire Guards*) a vedoucích protipožárních

¹¹² DOUIE, c. d., s. 65; TNA, HO 207/65, *The Fire Guards Handbook*, 1943. TNA, HO 207/135, *Notes on Fire Guard in Local Authorities*, 9. 11. 1942.

strážců (*Head Fire Guards*) by mělo záležet na schopnosti vést bez ohledu na pohlaví. Později, když byla protipožární stráž reorganizována a oddělena od Služby dohledu při náletech, zůstal tento postup jmenování nedotčený.¹¹³

3. 4 Pomocný ženský policejní sbor

Další služba, která se stala součástí civilní obrany, byl v srpnu 1939 ministerstvem vnitra založený Pomocný ženský policejní sbor (*Women's Auxiliary Police Corps*, dále jen WAPC), jehož členky byly placeny na stejném základě jako ostatní pracovníci civilní obrany. Tyto ženy však nepracovaly jako regulérní policejní síla, ale byly přijaty, aby zbavily policejní složky takových povinností, jako bylo například řízení motorových vozidel či administrativní práce. Vedle těchto povinností pracovaly ženy jako telefonistky, v rozhlasu a v kantýnách. Policejním silám bylo povoleno zaměstnávat až 10 % své obvyklé kapacity a využití žen tak umožnilo uvolnění mnoha mužů do ozbrojených sil. Vzhledem k nedostatku a naléhavé potřebě žen pro regulérní policejní práci prošly některé ženy atestací a byly zaměstnány, aby pomáhaly stálým policistkám při běžných policejních pracích. V květnu 1941 ze 188 žen pracujících na plný úvazek a 387 na částečný úvazek prošlo atestací 64 žen. Vhodné ženy z řad WAPC, které si přály stát se regulérní policejní silou, dostaly příležitost a některé z nich byly přijaty do stálých policejních složek. Ženské organizace už mnoho let před začátkem války naléhaly na vládu a policejní autority, aby dovolily více ženám sloužit v policejních složkách. Od roku 1939 vzhledem k převládajícím podmínkám se tlak na vládu ještě zvýšil. Problémy, které vyvstaly jako důsledek válečného stavu země, potřebovaly zvýšený policejní dohled. V srpnu 1940 ministerstvo vnitra také požádalo policejní úřady, aby zvážily jmenování více policistek, aby se vypořádaly s problémy, které vyvolala válka. Neochota policejních úřadů, zajištění vhodných kandidátů a i když v březnu 1944 ministerstvo vnitra opět apelovalo na policejní orgány, sloužilo v květnu 1945 v Anglii a Walesu pouze 415 stálých policistek, oproti 226 na počátku září 1939, a z toho 146 v oblasti

¹¹³ V dubnu 1943 byla zřízena organizace protipožárních strážců jako samostatná služba. V čele organizace stál protipožární důstojník (*Fire Guard Officer*). Pod ním sloužili zástupce protipožárního důstojníka (*Deputy Fire Guard Officer*) a pomocný protipožární důstojník (*Assistant Fire Guard Officer*) v závislosti na velikosti oblasti místního úřadu. Následovali oblastní důstojníci (*Fire Guard Area Officers*), oblastní kapitáni (*Fire Guard Area Captains*), sektoroví kapitáni (*Fire Guard Sector Captains*), vedoucí skupin v oblasti ulic (*Fire Guard Block Leaders*), vedoucí skupin v ulicích (*Fire Guard Street Party Leaders*) a superintendanti (*Fire Guard Centre Superintendents*). BARTLEY, c. d., s. 116-7. DOUIE, c. d., s. 65-66; TNA, HO 207/65, *The Fire Guards Handbook*, 1943. TNA, AN 2/132, *Fire Guard (Business and Government Premises) Order*, září 1943. TNA, HO 186/913, *National Advisory Council for Fire Prevention. Compulsion for Women*, 30. 7. 1942. TNA, HO 186/816, *Amenities for Fire Guards at Business Premises consequent upon the Introduction of Compulsion for Women and other matters resulting therefrom*, 24. 9. 1942. TNA, HO 186/1779, *The organisation and administration of the Fire Guard as a separate Service*, 9. 4. 1943.

Metropolitní policie. Celkový počet žen zaměstnaných v WAPC na plný úvazek v květnu 1945 činil 3 649. V únoru 1945 byla jmenována štábní důstojnice, která pomáhala policejním inspektorům při řešení záležitostí týkajících se policistek.¹¹⁴

¹¹⁴ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 54. ANDERSON, J., c. d., s. 54. COX, c. d., s. 62. DOUIE, c. d., s. 66-7. *Imperial War Museum*, Londýn. *Women at War in Great Britain*. LBY K. 10317. HARRIS, c. d., s. 19-20. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 13-4.

4. Ženská dobrovolnická organizace

Tato organizace celým názvem Ženská dobrovolnická organizace pro civilní obranu (*Women's Voluntary Service for Civil Defence*, dále jen WVS), původně pro obranu proti leteckým útokům, byla největší ženskou organizací za druhé světové války a velice významnou součástí civilní obrany. Cílem vlády bylo podpořit iniciativu a konstruktivní činnost obyčejných občanů, což se tedy netýkalo jen WVS, ale civilní obrany jako takové. Byl to ministr vnitra sir Samuel Hoare, který na počátku roku 1938 navrhl, aby byla vytvořena tato organizace. Vyjádřil názor, že zodpovědnost vycházející z dobrovolnosti a svobody je mnohem lepší než ta vynucená zvenčí. Myšlenka založit novou ženskou organizaci, která by byla dostatečně schopná vyrovnat se s následky války, vzešla také z poznání, jak později ministr vnitra zmínil, že se dobrovolně hlásilo mnohem více žen než mužů. Za předsedkyni této nové organizace byla vládou vybrána markýza z Readingu, která měla bohaté zkušenosti s vedením v oblasti dobrovolnictví. Lady Reading vyjádřila názor, že ženy dostaly malý impuls něco dělat, což následně vyústilo v jejich nezájem, což však bylo logické vzhledem k tomu, že válka ještě nezačala. Ministr vnitra ji tedy požádal, aby vytvořila memorandum, které by sloužilo jako základ pro návrh nové ženské organizace pro ARP. Podle návrhu memoranda měla být vytvořena poradní rada, která měla být složena ze zástupců všech hlavních ženských organizací v zemi a při tom měl být vytvořen malý výkonný výbor. WVS měla jednat prostřednictvím regionálních kanceláří. Školení mělo být zodpovědností místních úřadů a místní pobočky, nové organizace by pomohly s administrativními a jinými úkoly. Základní náklady měly být hrazeny ministerstvem vnitra, nicméně většina pracovních pozic neměla být placena. Generální tajemnicí byla navržena Mary Smieton, která byla sekretářkou ministra práce.¹¹⁵

Lze říci, že WVS začala svou činnost „od píky“. Na počátku se scházelo šest osob, které nebyly placeny a spolupracovaly ve stísněných kancelářích. Jedním z cílů bylo kupříkladu shromažďování jmen žen, které se hlásily čistě dobrovolně bez nároku na mzdu a také zejména jako pomocnice na částečný úvazek. Tým lady Reading se skládal z těchto žen:

¹¹⁵ Stella Isaacs, markýza z Readingu předsedala Lize osobních služeb (*Personal Service League*), která byla založena na počátku 30. let během ekonomické krize, aby pomáhala nezaměstnaným mužům a jejich rodinám. Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 44. ANDERSON, J., c. d., s. 20. BEAUMAN, c. d., s. 1-7. COX, c. d., s. 47. DOUIE, c. d., s. 59-60. GRAHAM, V., *The Story of WVS*. Londýn 1959, s. 5. GRAVES, C., *Women in Green. The story of the WVS in wartime*. Kingswood 1948, s. 1-5. HARRIS, c. d., s. 31-2. HINTON, J., *Women, Social Leadership, and the Second World War*. Oxford 2002, s. 19-22. MALCOLMSON, P. a MALCOLMSON, R., *Women at the Ready. The remarkable story of the WVS on the Home Front*. Londýn 2014, s. 1-2. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 5. WATSON, c. d., s. 2-3; TNA, HO 186/103, *Memorandum for the Guidance of members of the regional and local staffs of WVS for Civil Defence*, květen 1940. TNA, HO 186/1804, *Women's Voluntary Service for Civil Defence*, únor 1944. TNA, HO 186/1804, *The place of WVS in Civil Defence*, duben 1942.

Priscilla Norman, která se stala místopředsedkyní WVS a měla zvláště na starosti oblast Londýna; Doreen Harris, která byla nejprve vedoucí pracovnící ohledně otázky oblečení v Londýně a později pro celou zemi; Catherine Benn, která pracovala na pozici jako vedoucí pracovnice v informační oblasti a byla to z velké části její zásluha ohledně navázání kontaktů v zahraničí; Sylvia Fletcher-Moulton, která komunikovala s americkou stranou a později se přestěhovala do Birminghamu, kde vedla WVS v těžce bombardovaném regionu *West Midlands*; a Lindsey Huxley, která měla na starosti všechny vedoucí WVS regionů. Každá z těchto žen měla již zkušenosti s dobrovolnickými organizacemi a byla to následně „metoda sněhové koule“, kdy osobní kontakty pomohly naplnit klíčová místa a další pozice, zatímco probíhaly neoficiální rozhovory s vedoucími osobnostmi britských organizací. Dne 30. května 1938 se uskutečnila neformální důvěrná schůzka zástupců ženských organizací, jíž předsedala lady Reading. Bylo zdůrazněno, že informace poskytnuté přítomným osobám nesmí být rozepisovány místním pobočkám a za žádných okolností nemělo být vydáno prohlášení novinám. Přítomné delegátky odsouhlasily jmenování zástupců do navrhované WVS poradní rady, čímž byla zajištěna podpora vlivných žen. Brzy poté se konala schůzka dobrovolnických organizací se stejným účelem ve Skotsku, kde byla jmenována lady Ruth Balfour předsedkyní pro region Skotska. V květnu také došlo k vytvoření Metropolitního výboru, kdy pět organizací nominovalo své zástupce. Po dokončení základních přípravných prací oznámil ministr vnitra v polovině června 1938 vznik a charakteristiku WVS.¹¹⁶

WVS od počátku fungovala na dvou hlavních principech. V první řadě žádná pobočka nebyla zřízena bez souhlasu místních úřadů, a za druhé každý zástupce WVS pobočky musel nejprve jednat na základě pokynů místní správy, které měly vždy přednost. V praxi to také znamenalo, že WVS nemohla nikde aktivně pracovat, pokud neměla k dispozici prostory, ve kterých mohla jednat, nábytek, vytápění, dostatečné osvětlení a telefonní linku, aby tak zajistila spojení s místními úřady, které kontrolovaly činnost pobočky WVS. Zároveň to však znamenalo obrovské zpomalení práce, i co se financování pobočky týče. Vztahy mezi WVS a místními úřady byly často obtížné, obzvláště v počátcích. Pohlaví bylo často základem těchto problémů, neboť místní politici považovali za obtížné přijmout ženy, které měly povinnosti, co se veřejného života týče, a taktéž se obávali zásahů do své práce. Cílem WVS však bylo motivovat ženy, aby se zapojily do služeb ARP a jejich počty nadále zvyšovat, a také

¹¹⁶ Do Metropolitního výboru byli jmenováni delegáti těchto organizací: Společnost pro charitativní organizace, Asociace skautek, Brigáda ambulance sv. Jana, britský Červený kříž a Výbor pro londýnské nemocniční sbírky. Srov. BEAUMAN, c. d., s. 8-11. COX, c. d., s. 47. DOUIE, c. d., s. 60. GRAHAM, c. d., s. 5. GRAVES, c. d., s. 4-13. HARRIS, c. d., s. 32. WATSON, c. d., s. 4-7; TNA, HO 186/103, *Memorandum for the guidance of members of the regional and local staffs of WVS for Civil Defence*, květen 1940. TNA, HO 186/1804, *Women's Voluntary Service for Civil Defence*, únor 1944. TNA, HO 186/1804, *The place of WVS in Civil Defence*, duben 1942.

instruovat všechny ženy, zejména ženy v domácnosti o tom, co letecké nálety znamenaly, jaké nebezpečí přinášely, jak ochránit sebe, svou rodinu a komunitu, ve které žily. Co se však celonárodní organizace týče, země byla rozdělena do 12 regionů na základě administrativního rámce Civil Defence, kdy v čele každého regionů stála regionální vedoucí (*Regional Administrator*). Regiony byly rozděleny na hrabství (*county*) a dále na menší samosprávné jednotky (*boroughs*). Aby se však urychlil proces zapsání žen, první výzva pro ženy vždy nejdříve přišla z ústředí WVS v Londýně a následně byla jména a adresy přihlášených žen zaslány regionálním vedoucím. Ústředí WVS pracovalo v úzké spolupráci a pod vedením oddělení zabývajících se civilní obranou, zatímco místní pobočky WVS spolupracovaly s místními úřady. Obecná politika WVS byla zodpovědností předsedkyně, místopředsedkyň a generální tajemnice. Londýnská centrála byla následně rozdělena do dvou částí – do specializovaných oddělení, která byla zodpovědná za plány, na jejichž základě WVS prováděla svou práci a to na žádost vlády (tato oddělení byla rozdělena do skupin, z nichž každá byla vedena buď předsedkyní nebo jednou z místopředsedkyň), a regionální a metropolitní oddělení odpovědné za provozní činnost. Tyto sekce dohlížely na převedení plánů specializovaných útvarů do praxe a žádaly je o radu v případě nastalých obtíží.¹¹⁷

WVS ve Skotsku byla spravována předsedkyní, místopředsedkyní, regionální vedoucí a specializovanými odděleními. Centrála v Edinburghu byla v přímém spojení se skotskými vládními útvary, stejně jako s ústředím WVS v Londýně. WVS v Severním Irsku byla podporována vládou pro Severní Irsko až mnohem později, když byla jmenována lady Stronge jako předsedkyně. Centrála v Londýně poskytovala poradenství v záležitostech spojených s organizací služby. V každém regionu Anglie a Walesu pracovala regionální vedoucí a byla zodpovědná centrále v Londýně za efektivní provoz všech činností WVS. Pod regionální kanceláře spadaly kanceláře hrabství a následně kanceláře menších samosprávných jednotek. V každém hrabství byla otevřena kancelář, jejíž organizátorka (*County Organiser*) měla k dispozici tým specialistek, z nichž každá byla zodpovědná za každý aspekt týkající se válečného stavu země. Dále měla v popisu práce dávat obecné pokyny všem centrům WVS založených v oblastech místních úřadů v jednotlivém konkrétním hrabství. Tato místní centra

¹¹⁷ Ústředí WVS se tedy skládalo z následujících sekcí: regionální oddělení (*Regional Department*), které se zabývalo WVS regionálními centry napříč zemí (kromě Londýna a ústí řeky Temže); oddělení pro oblast Londýna a ústí řeky Temže tedy metropolitní oddělení (*London and Thames Estuary Department*), tato sekce měla na starosti WVS centra v metropoli, Surrey, Middlesexu, Kentu a Essexu; specializační oddělení řešila otázky týkající se například oblečení, evakuace, potravin, sbírek, školení, dopravy, dětí pod pět let, dary ze zámoří. Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 44. COX, c. d., s. 47. GRAVES, c. d., s. 12, 23-4. HINTON, c. d., s. 91-3. MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 2. PRIESTLEY, c. d., s. 45. WATSON, c. d., s. 2-3; TNA, HO 186/103, *Memorandum for the guidance of members of the regional and local staffs of WVS for Civil Defence*, květen 1940. TNA, HO 186/1804, *Women's Voluntary Service for Civil Defence*, únor 1944. TNA, HO 186/1804, *The place of WVS in Civil Defence*, duben 1942.

se rovněž zaměřila na decentralizaci práce jmenováním specializovaných asistentů. Pod těmito organizátorkami pracovaly organizátorky menších samosprávných jednotek (*Borough Organisers*) a dále pod nimi organizátorky venkovských oblastí (*Rural District Organisers*). Zástupkyně obcí a sousedských oblastí (*village and neighbourhood representatives*) pracovaly nejnižší v hierarchii WVS. Vedení WVS považovalo za užitečné jmenovat zástupce obcí a sousedských oblastí, aby dohlíželi na všechny aspekty práce WVS prováděné ve svém okolí. Tento systém delegované odpovědnosti tak vytvořil kanál komunikace, pomocí něhož se pokyny od vlády mohly rychle dostat ke všem ženám a byly okamžitě uvedeny v praxi. Aby byly oficiální oběžníky srozumitelné pro širokou veřejnost, centrála WVS zjednodušila příslušné pasáže a tyto oběžníky v elementární podobě zaslala do všech center. Takže každá žena, která zaujímala nějakou pozici ve WVS, věděla přesně, co má dělat a jak poradit všem členům její komunity při nouzové situaci.¹¹⁸

Ačkoli WVS byla organizací, kde se kladl důraz na dobrovolnost a kde neměly existovat žádné pozice, je zcela zřejmé, že WVS fungovala na hierarchickém vedení. Hierarchie velení byla také založena na přidělených úkolech, což v praxi znamenalo, že například žena, které byla přidělena povinnost uspořádat záchranné sbírky ve své oblasti, měla pravomoc řídit další osoby z WVS za tímto účelem. Pokud však byla převelena někam jinam, předala tuto pravomoc spolu s povinnostmi jiné ženě. Dobrovolnice byly nabádány, aby si samy vybraly, kde chtějí pracovat a v jakém oboru. Bylo jim řečeno, jaká práce je třeba udělat, ale ne jakým způsobem, v tom také byla možnost volby. Dokud byla povinnost splněna, nebyl žádný problém. Dobrovolnost také spočívala v tom, že nebyly vypláceny žádné mzdy, pouze několika klíčovými osobám. Disciplína byla osobní záležitostí.¹¹⁹ Toto všechno vyjadřuje rčení lady Reading: „*Je to práce, co se počítá.*“¹²⁰ WVS zorganizovalo širokou škálu vzdělávacích kurzů ať už pro své členky nebo nečleny, kupříkladu řízení v době zatemnění, péče o děti s pomocí Národní rady pro mateřství a péči o děti, dále také byly poskytnuty kurzy, které měly zajistit instruktory pro místní úřady. V Londýně byly taktéž uspořádány kurzy v italštině, francouzštině, holandštině a jazyce jidiš pro obyvatele cizích národností. V roce 1942 byly členky WVS oficiálně uznány jako pomocná služba místním úřadům, proto musely být schopny reagovat, když byly vyzvány. Bez ohledu na jejich práci

¹¹⁸ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 44. COX, c. d., s. 47. DOUIE, c. d., s. 60. GRAVES, c. d., s. 24-5. HINTON, c. d., s. 31. LEWIS, J. D., *WVS in Kent*. Maidstone 1945, s. 10-7. MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 2-3. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 5. WATSON, c. d., s. 3; TNA, HO 186/103, *Memorandum for the guidance of members of the regional and local staffs of WVS for Civil Defence*, květen 1940. TNA, HO 186/1804, *Women's Voluntary Service for Civil Defence*, únor 1944. TNA, HO 186/1804, *The place of WVS in Civil Defence*, duben 1942.

¹¹⁹ BEAUMAN, c. d., s. 11. HARRIS, c. d., s. 34. HINTON, c. d., s. 31.

¹²⁰ BEAUMAN, c. d., s. 11.

ve WVS musely všechny ženy podstoupit základní výcvik civilní obrany. Základní školení bylo tvořeno pěti částmi: okamžitá první pomoc, rozpoznání a zamezení šíření plynu, hašení ohně, základní ARP stanovy, pozice WVS ve Službě civilní obraně. Členky WVS měly také své uniformy, které však nebyly povinné nosit. Uniformy byly v barvě zelené, doplněné šedozelenou šňůrou. Blůza stejně tak jako podšívka kabátu byly vyvedené v tmavě červené a celý komplet byl dokončen zeleným baretem či kloboukem. Mnoho členek WVS však nosilo pouze stříbrně červené odznaky, které původně obsahovaly písmena ARP pod královskou korunou a nápis WVS. Později byl tento odznak změněn, kdy pod písmeny WVS bylo červeně napsáno *civil defence*.¹²¹

Prvním velkým úkolem WVS a jejich nově jmenovaných evakuačních vedoucích pracovníků v hrabství byla evakuace dětí, a v některých případech i jejich matek z možných ohrožených oblastí v září 1938, kdy proběhla Mnichovská krize. WVS se vyznamenala svým rychlým nasazením a po odvolání evakuace byla pověřena národním průzkumem pro možnosti ubytování evakuovaných, čímž úzce spolupracovala s evakuačním oddělením zřízeným ministerstvem zdravotnictví. Druhá evakuace v srpnu 1939 byla také zdrojem zkušeností, jelikož se vyznačovala svou zmatečností. Mnoho místních úřadů delegovalo WVS své pravomoci, v důsledku toho bylo na ženách z WVS řešit nastalé problémy. Mnoho evakuačních vlaků bylo odkloněno nebo se opozdilo, aby umožnilo projet vlakům pravidelných linek. Osoby, které měly být evakuovány, se nedostavily na shromažďovací místa. Ti, kteří byli evakuováni, byli posazeni na první volný vlak, čímž však některé oblasti byly kapacitně přeplněné a jiné poloprázdné. Tam, kde bylo připraveno ubytování pro děti, museli ubytovat nastávající matky. Rutinní lékařské prohlídky nebyly součástí plánu, takže evakuovaní, kteří měli vši, blechy a svrab, nebyli identifikováni a léčeni. Členky WVS tak v příjmových oblastech trávily čas při zbavování parazitů evakuovaných, psaním brožur a přednáškami o správné hygieně. Stovky žen z WVS také pomáhaly vybavit a uklidit prázdné domy pro evakuované. Pro děti byly zřízeny jídelny, hrací centra a o ty nejmenší se ve školkách staraly právě také členky WVS. Evakuační plány také zahrnovaly staré a nemocné osoby. Pro ně byly připraveny hostely ve venkovských oblastech či pro ně WVS spolu s Národní radou pro sociální služby hledaly soukromé ubytování. WVS pomáhala starým lidem mnoha způsoby, vařily pro ně, četly jim a snažily se, aby se jim v nových domovech líbilo. Během prvních dnů evakuace se tak členkám podařilo obstarat 1 ½ milionu osob. Právě v této

¹²¹ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 44. ANDERSON, J., c. d., s. 20-2. BEAUMAN, c. d., s. 10-1. DOUIE, c. d., s. 60. HARRIS, c. d., s. 34-5. MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 258-9. PRIESTLEY, c. d., s. 45. WATSON, c. d., s. 14-5, 75-6; TNA, HO 186/1804, *WVS Basic Training*, duben 1942. TNA, HO 186/572, *WVS for Civil Defence. Code for instructions*, duben 1941.

době se tehdejší královna Alžběta (dnes již zesnulá královna matka) stala prezidentkou WVS.¹²²

Další palčivý problém, který ženy WVS musely řešit, bylo oblečení. Nejenže mnoho evakuovaných dětí přijelo nedostatečně oblečených, ale někteří rodiče si prostě nemohli dovolit koupit svým potomkům potřebné ošacení, nehledě na přibližující se zimu. V říjnu 1939 lady Readingová apelovala na USA skrze rozhlas, kdy hovořila o úloze WVS v evakuačním schématu a o potřebách evakuovaných. Odezva byla ohromující a prostřednictvím amerického Červeného kříže proudily do Velké Británie zásoby oblečení, příkrývek a dalších věcí. Původně byly tyto dary poslány do ústředí Ligy osobních služeb, kde panovaly obavy ohledně ohrožení americké neutrality, pokud by tyto dárky zaslány přímo do centrály WVS. Tyto balíčky pro Británii (*Bundles for Britain*) byly posléze posílány přímo do ústředí WVS, když se angažovanost na straně spojenců stala realitou. Během bleskových náletů ve druhé polovině roku 1940 obdržela WVS oblečení v hodnotě 1 ½ milionů liber, především z USA, Kanady a Commonwealthu, které pak bylo distribuováno potřebným. Problém týkající se ošacení později, se ale netýkal jen dětí. Dodávky oblečení se brzy staly urgentní potřebou. Během jednoho týdne leteckých náletů bylo v nejmenovaném městě vydáno ze skladu WVS až 42 tisíc kusů oděvů. Do Británie také proudili utečenci z kontinentu, kteří přišli bez ničeho. Z Normanských ostrovů byli někteří obyvatelé dokonce evakuováni jen v županech. Uprchlíci pak byli ubytováni prostřednictvím místních výborů pro válečné uprchlíky, které úzce spolupracovali s WVS. V červnu 1940 došlo k internaci cizinců z důvodu možné invaze a ženy z WVS pomáhaly s přesunem těch, kteří měli být internováni, nabízely jim čaj či sendvič pro občerstvení. Od roku 1940 WVS navazovala silné vztahy s agenturami, ale i s jednotlivci v zámoří. V důsledku toho bylo v roce 1940 založeno zámořské oddělení WVS (*Overseas Department*). V roce 1941 bylo odhadováno, že zhruba přes 500 tisíc WVS se i vedle svých povinností podílelo na distribuci oblečení. Během druhého roku války se WVS začala objevovat po celém světě. Největší zahraniční základna sídlila v Indii, kde měla více než 10 tisíc členek, zatímco například nigerijská WVS měla zhruba 3 tisíce členek.¹²³

¹²² WVS byla pak samozřejmě aktivní i v dalších evakuačních etapách a pomáhala i při následném evakuovaných domů. Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 46. ANDERSON, J., c. d., s. 22. BEAUMAN, c. d., s. 22-4. COX, c. d., s. 52-4. DOUIE, c. d., s. 60. GRAHAM, c. d., s. 7-8. GRAVES, c. d., s. 16-7, 32-4. HARRIS, c. d., s. 36. HINTON, c. d., s. 147-8. LEWIS, c. d., s. 18-9. MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 11-2, 21-3. NICHOLSON, M., c. d., s. 176-7; TNA, AST 11/99, *The WVS for Civil Defence. Memorandum from J. Mason, senior regional representative, No. 9 Midland Region*, 7. 11. 1939.

¹²³ Do distribuce oblečení bylo zapojeno ministerstvo lodní dopravy, ministerstvo dopravy, Výkonný železniční výbor, ministerstvo zdravotnictví a obchodní výbor (dnešní ministerstvo obchodu a průmyslu). Každý lodní náklad byl v přístavu rozdělen do čtyř kategorií: muži, ženy, děti a obecné použití. Z přístavu náklad putoval do regionálních skladů Anglie, Skotska, Severního Irska a Walesu na základě procentuálního rozdělení. Srov.

Další zkouškou, kterou si WVS prošla, byl Dunkirk. Od 26. května do 4. června 1940 bylo 338 682 členů britských a spojeneckých sil evakuováno z pláží Dunkirku v rámci operace Dynamo. Byly to ženy z WVS, které zdravily vojáky při příjezdu do přístavů po celém jižním pobřeží Anglie. Poskytovaly jim horký čaj, občerstvení, cigarety, teplé a suché oblečení, než muži nastoupili do vlaků. Vlakové stanice po celé zemi se staly občerstvovacími středisky pro stovky mužů, kteří přijížděli v intervalech kolem 20 minut. Jedna z nejušnějších stanic byla *Headcorn* v Kentu, kde se vlaky zastavovaly na přibližně osm minut. Každý den byly připraveny tisíce sendvičů, klobásek, vajec, rohlíků a koláčů. Ženy se tak střídaly za nepřetržitého provozu. Z celé země posílaly členky WVS oblečení a toaletní potřeby evakuovaným vojákům. Tvořily seznamy kurýrů, řidičů a ubytoven pro příbuzné zraněných či obětí. Když vojáci opustili jih Anglie, uprchlíci, kteří přijížděli z Gibraltaru a Normanských ostrovů, byli ubytováni v těchto ubytovnách. Dobrovolnice tak provozovaly mobilní jídelny a hledaly místa, kde uprchlíci mohli zůstat. V září 1940, když začalo letecké bombardování Británie, se tempo WVS žen ještě zvýšilo.¹²⁴

Jedním z problémů, které na počátku brzdily záchranáře ARP, byli úzkostliví příbuzní, kteří se domáhali zpráv o svých rodinách. V blízkosti zasažených oblastí tak byla zřízena informační stanoviště (*Incident Inquiry Points*, dále jen IIP). Zprvu byly IIP označeny pouze plakátem navrženým WVS a zřízeny v domech, obchodech či jednoduše na ulici. Členky WVS postupně přebíraly všechny IIP a když byla v lednu 1943 bombardována škola na Sandhurst Road v jižním Londýně, WVS ženy doprovázely rodiče, společně procházeli troskami budov a identifikovali děti, které byly zabity a zraněny. Následně byla WVS požádána, aby se ujala tohoto hroživého aspektu leteckých náletů. Na podzim 1943 tak bylo otevřeno první WVS IIP a následující rok WVS již vedla všechny IIP v zemi. Následkem leteckého bombardování se několik desítek tisíc osob stalo bezdomovci během jedné noci. Ačkoli někteří byli schopni zařídit si náhradní ubytování a postarat se sami o sebe, zbytek zůstal bez prostředků, proto byla zřízena tzv. opěrná centra (*Rest Centres*), kde se WVS ženy staraly o osoby, jejichž domovy byly poškozené nebo zničené. Hlavním problémem byl

ANDERSON, B., c. d., s. 46. ANDERSON, J., c. d., s. 24. BEAUMAN, c. d., s. 28-9, 37. COX, c. d., s. 48, 50, 52, 54. DOUIE, c. d., s. 61. GRAHAM, c. d., s. 15. GRAVES, c. d., s. 63-4, 69-82. HARRIS, c. d., s. 36-7, 46. LEWIS, c. d., s. 57. MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 48, 98. PRIESTLEY, c. d., s. 46. WATSON, c. d., s. 41, 65-6; TNA, AST 11/99, *Provision of clothing and footwear for approved refugees*, 10. 1. 1940. TNA, AST 11/100, *Boots and Clothing for Evacuated Children*, 2. 10. 1940. TNA, AST 11/100, *The WVS for Civil Defence. Allocation and Distribution Gifts from Overseas*, říjen 1941. TNA, AST 11/181, *Co-operation with WVS in the distribution of clothing*, 1. 8. 1941. TNA, HO 186/572, *WVS for Civil Defence. Code for instructions*, duben 1941.

¹²⁴ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 46. ANDERSON, J., c. d., s. 22. BEAUMAN, c. d., s. 30-1. GRAHAM, c. d., s. 16-7. GRAVES, c. d., s. 64-9. HARRIS, c. d., s. 37. MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 58-9. PRIESTLEY, c. d., s. 46. WATSON, c. d., s. 35-6.

předpoklad, že obyvatelé zasažení bombardováním zůstanou v těchto centrech pouze několik hodin. Tato vize se však ukázala být lichou. V praxi lidé zůstávali v centrech několik týdnů. Tato střediska byla organizována v rámci programů veřejné pomoci, což znamená, že fungovala podle zastaralých stanov chudinských zákonů. Místní úřady tak neměly moc možností jak se s tímto problémem vypořádat. V Londýně po šesti týdnech leteckých náletů zůstalo 250 tisíc lidí bez domova, v opěrných centrech bylo ubytováno 25 tisíc. Místní úřady pomalu organizovaly přemístění a pouze 7 tisíc osob našlo bydliště někde jinde. Opěrná střediska byla zřízena v kostelích, školách a podobných institucích, a také často ve spěchu a bez potřebného vybavení. Hygienické potřeby, potraviny a další základní věci chyběly. WVS však byla natolik flexibilní, že dokázala rychle reagovat a s ohledem na její celonárodní organizaci a distribuci zásob mohlo být vše efektivně zorganizováno. WVS rozdělovala oblečení, potraviny, přikrývky a další potřebné, dále pořádala přednášky a psala brožury, které členkám i široké veřejnosti poskytovaly poradenství při řešení krizí.¹²⁵

Významným rysem Služby civilní obrany a zvláště WVS byla schopnost rychlé realizace úspěšné místní iniciativy a její uplatnění na celonárodní úrovni. Mnoho žen bylo ochotných stát se dobrovolníky, avšak nemohlo opustit své domovy za mimořádných okolností. Sekce WVS v Barnes v západním Londýně vytvořila v reakci na tento problém Službu žen v domácnosti (*Housewives Service*). Ačkoli původně byl úmysl odsunout WVS členky daleko od problémů bombardování, tak jak to měl v úmyslu mužský příslušník ARP, který navrhl místní pobožce WVS tuto službu zřídit, stal se naprostý opak. Vedoucí pracovnice technického oddělení ústředí WVS v Londýně tak brzy řídila tisíce dobrovolnic v domácnosti, když byla Služba žen v domácnosti zřízena po celé zemi. Dobrovolnice ze Služby žen v domácnosti pracovaly z domova, proto každá z nich dostala kartu, kterou si daly za okno, aby daly svým sousedům vědět, že by se na ně mohli obrátit v případě krize. Mnoho z nich také nosilo odznak WVS. Jejich povinnosti se soustředily na pomoc místním dozorcům před, během a po leteckém náletu. Obvykle zajišťovaly občerstvení osobám zasaženým bombardováním a pracovníkům likvidujícím následky náletů, také se staraly o starší lidi a poskytovaly dočasné útočiště lidem, jejichž domy byly vybombardovány. Další jejich povinností byla pomoc s doplňováním informací do registru domácností, který obsahoval údaje o každé domácnosti a jejích obyvatelích. Počínaje rokem 1943 bylo mnoho žen ze

¹²⁵ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 50. BEAUMAN, c. d., s. 32-6. BRULEY, c. d., s. 106. COX, c. d., s. 48. DOUIE, c. d., s. 62. GRAHAM, c. d., s. 13-5. GRAVES, c. d., s. 92-4, 210-1. HARRIS, c. d., s. 38-9, 41. *Imperial War Museum*, Londýn. *Women at War in Great Britain*. LBY K. 10317. LEWIS, c. d., s. 49-50. MACKAY, c. d., s. 133. MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 77-8, 196. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 8; TNA, HO 186/1805, *Incident Inquiry Points*, 14. 7. 1944. TNA, 186/2328, *Work and activities of the WVS for Civil Defence*, 1944. TNA, HO 186/572, *WVS for Civil Defence. Code for instructions*, duben 1941.

Služby žen v domácnosti školeny i v protipožární ochraně. Zvláště v době leteckých náletů na Británii se rozvíjela Služba žen v domácnosti. V roce 1942 byla přejmenována na Oddělení žen v domácnosti (*Housewives Section*) a pojímala tak 23 % osob celé služby. Většina „čajových dam“ (*tea ladies*) se nedostala na titulní strany novin, nicméně jedné ženě se to povedlo. Eveline Cardwell, manželka yorkshirského farmáře, se stala slavnou, když zajala německého letce, který spadl na jejich pole. Oslovila ho, přikázala mu, aby dal ruce nad hlavu a odevzdal jí svou pistoli (což dobrovolně udělal) a až poté ho předala dobrovolníkům místní obrany.¹²⁶

Jídelny a opěrná střediska obsluhované výhradně členkami WVS byly plně obsazené. Ke konci roku 1940 londýnská rada hrabství (*London County Council*, dále LCC) požádala WVS, aby provedla průzkum opěrných center druhého a třetího řádu. Střediska byla rozlišována jako prvního, druhého nebo třetího řádu podle jejich blízkosti k bombardované oblasti, přičemž ta prvního řádu byla nejbližší. LCC převzala zhruba sto středisek druhého a třetího řádu a přeměnila je tak, aby byla v souladu se standardem center prvního řádu. WVS byly posléze požádány, aby převzaly zbývající střediska s příslibem dodání zásob. Dále byly založeny komunální jídelny tzv. britské restaurace (*British Restaurants*) a byly i případy, kdy byly pro vaření použity i daleko menší prostory. V Barnes v Londýně nakrmila jedna členka WVS zhruba 1 200 lidí po nočním bombardování použitím své vlastní kuchyně. V těchto těžkých časech se tak ujal název „kuchyňská fronta“ (*the Kitchen Front*), kdy ženy byly nuceny vařit za každých podmínek za pomoci členek WVS, které jim ukázaly, jak postavit na ulici či na zahradě cihlovou pec. Doplnění energie bylo také důležité během náročných nocí, mobilní kantýny a komunální jídelny tak poskytovaly občerstvení lidem v protileteckých krytech a pracovníkům ARP, kteří likvidovali následky leteckého bombardování či se starali o zraněné. Menší část mobilních jídelen také sloužila jako vzpruha protileteckých jednotek, které někdy na odlehlých místech potřebovaly doplnit zásoby či se nějak obveselit. Pro menší plavidla Královského námořnictva byla zřízena Zeleninová košíková služba (*Vegetable Hamper Service*), kdy byly námořníkům rozdány tuny ovoce a zeleniny ze soukromých zahrad. Dalším problémem, kterým se ženy z WVS zabývaly, byl nedostatek potravin bezprostředně po leteckém bombardování. Řešením se staly Královniny potravinové konvoje (*Queen's Messenger Food Convoys*) pojmenované po tehdejší královně Alžbětě (již zesnulé

¹²⁶ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 50. ANDERSON, J., c. d., s. 20, 24. BEAUMAN, c. d., s. 40-2. COX, c. d., s. 50-2. DOUIE, c. d., s. 61. GRAVES, c. d., s. 61. HARRIS, c. d., s. 37-8, 42. HINTON, c. d., s. 80-1. *Imperial War Museum*, Londýn. *Women at War in Great Britain*. LBY K. 10317. LANG, c. d., s. 37. MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 65-8, 195-6. NICHOLSON, V., c. d., s. 85. PRIESTLEY, c. d., s. 46. WATSON, c. d., s. 13, 44-5, 71-2. TNA, HLG 7/649, *WVS for Civil Defence. Housewives' Service*, listopad 1941. TNA, HLG 7/649, *WVS for Civil Defence. Note on the Housewives' Service. Organisation and training*, listopad, 1941. TNA, HO 186/1655, *WVS for Civil Defence. Allocation of Members*, 30. 12. 1942.

královně matce), která darovala první konvoj (zbytek byl poskytnut především USA). Jakmile byla nějaká oblast těžce zasažena bombardováním, všechna vozidla, která byla k dispozici, byla naplněna potravinami a vodou a následně celý konvoj odcestoval do co možno nejbližšího bezpečného města oblasti zasažené náletem. Konvoje zde pak zůstaly několik dní a živily několik tisíc lidí. Ačkoli muži řídili těžká vozidla, konvoje byly zcela obsluhovány ženami. První konvoj byl vyslán se záměrem pomoci lidem z Coventry v listopadu 1940. Osm nákladních automobilů doprovázených 27 ženami z WVS a 4 motocyklisty urazili 100 mil (161 km) za méně než 5 hodin. O dva dny později konvoj opustil zpustošené Coventry a obsloužil 14 tisíc osob. Stejně vítané byly i jednotky mobilních prádelen (*mobile laundry service*), které WVS ženy provozovaly v oblastech zasažených bombardováním, čímž udržovaly obyvatelstvo v čistotě. Později, když byly těžké letecké nálety nahrazeny raketami V1 a V2, byly potravinové konvoje vyměněny za dodávky již připraveného teplého jídla (*Food Flying Squads*). V roce 1944 byl zaveden program pro vedoucí pracovníky v otázce potravin, kdy následující rok bylo těchto pracovníků jmenováno 15 tisíc a mezi nimi převažovaly WVS ženy v domácnosti. Jejich úkolem bylo veřejné vzdělání a poradenství o tom, jak nejlépe využívat potraviny z důvodu rozšíření přidělového systému.¹²⁷

Po skončení období bleskového bombardování se vyskytl dlouhotrvající a rozsáhlý problém, ve kterém WVS hrála velkou roli, a to nedostatek v podstatě všeho, když začala bitva o Atlantik. Ministerstvo vnitra tak vyhlásilo sbírky, do kterých se zapojila celá země. WVS koordinovala sběr papíru, vlny, jídla pro prasata, ale především kovů. Každé centrum WVS mělo svou vedoucí pracovníci, která měla na starosti sbírky a jejímž úkolem bylo také podporovat zapojení obyvatel. V ulicích byly sběrová místa, kde byly umístěny bedny označené, podle toho, pro jaký druh předmětů byly přistaveny. Británie se řídila heslem „udělej a oprav“ (*Make Do and Mend*), kdy v době přidělového systému muselo být oblečení maximálně využito. Ženy tak byly instruovány, jak ze starého oblečení udělat nové a jak použít po vzoru Scarlett O’Harové i domácí vybavení.¹²⁸ Roger Champion vzpomínal takto: „*Má matka pomohla zorganizovat místní pletací kruh, který se skládal z deseti dam. Tyto*

¹²⁷ Srov. ANDERSON, J., c. d., s. 22-4. BEAUMAN, c. d., s. 37-8. COX, c. d., s. 48, 54-5. DOUIE, c. d., s. 61. GRAHAM, c. d., s. 15-6, 19. GRAVES, c. d., s. 96, 122-3, 129-33. HARRIS, c. d., s. 40-2, 46. *Imperial War Museum, Londýn. Women at War in Great Britain*. LBY K. 10317. LEWIS, c. d., s. 41. MACKAY, c. d., s. 133. MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 53-4, 82-3, 92-3, 148-9, 201. NICHOLSON, V., c. d., s. 85. PRIESTLEY, c. d., s. 45-6. WATSON, c. d., s. 30, 55-6, 64; TNA, 186/2328, *Work and activities of the WVS for Civil Defence*, 1944. TNA, HO 186/1804, *WVS for Civil Defence. Emergency Cooking Stove No. 1*. TNA, HO 186/572, *WVS for Civil Defence. Code for instructions*, duben 1941.

¹²⁸ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 46-8. ANDERSON, J., c. d., s. 24. BEAUMAN, c. d., s. 40, 44. COX, c. d., s. 55. GRAHAM, c. d., s. 10-1, 17-9. GRAVES, c. d., s. 204-6. HARRIS, c. d., s. 42-3. LEWIS, c. d., s. 45. MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 63-5. PRIESTLEY, c. d., s. 46. WATSON, c. d., s. 39; TNA, 186/2328, *Work and activities of the WVS for Civil Defence*, 1944. TNA, HO 186/572, *WVS for Civil Defence. Code for instructions*, duben 1941.

dámy se ujaly pletení šál, kukel, rukavic a ponožek pro armádu nebo letectvo. Jednou za týden přišly do našeho domu, aby přinesly věci, které dokončily od poslední návštěvy, daly si šálek čaje, pletly a hovořily. Moje matka obdržela standardní certifikát, který uznával její úsilí a vyjadřoval poděkování vlády.“¹²⁹ Rozptýlení WVS po celé zemi zamaskovalo, jaký obrovský rozsah práce udělaly. Když bylo v roce 1941 zavedeno oblečení na přiděl, členky WVS musely na místech určených pro výměnu oblečení rozbalit, změřit a udělit kuponové ohodnocení na celé skladové zboží v hodnotě více jak 5 milionů liber. Když vláda nařídila přidělový systém potravin, služba zorganizovala distribuci 45 milionů kupónových knížek a také pořádala přednášky a psala brožury o tom, jak využít co nejvíce dostupných zdrojů. Byly jmenovány vedoucí pracovnice pro otázku potravin, aby dohlížely na mnoho místních schémat a služeb. WVS provozovala téměř sto informačních kanceláří (*Information Bureaux*), mezi nimiž vynikaly ty v Edinburghu, Bedfordu a v přístavních městech u kanálu La Manche. Edinburská kancelář začala svou činnost po evakuaci z Dunkirku, když se začali objevovat zahraniční vojáci, z nichž většina uměla anglicky velice málo či vůbec. WVS tak nabírala osoby mluvící francouzsky, polsky, norský, holandsky, česky a do konce války tak bylo možné díky WVS domluvit se až v 21 jazycích. Další funkcí bylo poskytnout obecné informace osobám, jejichž domovy byly zničeny, ale také informace týkající válečného stavu země. WVS také vykonávalo cennou práci v tzv. účastných táborech (*Compassionate Leave camps*), kde řešilo problémy, které přivolaly sloužící muže zpět domů. Ať už to byli nemocní rodiče či očekávané narození potomka, muž vracující se zpět ke své jednotce si byl jist, že ženy z WVS pomohou. Členky z WVS si také hrály na Amorka, pokud bylo třeba poslat květiny přítelkyním vojáků v zámoří či půjčit svatební šaty.¹³⁰

Získávání finančních prostředků pro válečné účely byl další důležitý rys práce WVS. Kampaně, jako například Pozdravte vojáka (*Salute the Soldier*), Fondy Spitfire (*Spitfire Funds*) a Křídla pro vítězství (*Wings for Victory*) se konaly, když města koupila vlastní bitevní loď nebo Spitfire. Peter Good si pamatoval sbírku uskutečněnou v Derby: „Sbírka se týkala postavení vesnice, ve které by ti, kteří byli zraněni, mohli žít v pohodlí. Zní to neuvěřitelně, ale dobrovolníci byli zapsáni, aby navštívili určitou ulici každý týden, sbírali penny v každé domácnosti, aby získali potřebnou hotovost. Ve čtvrtek po dobu několika let byla moje matka takovým sběratelem, měli k dispozici záznamové karty a každý týden museli

¹²⁹ HARRIS, c. d., s. 43.

¹³⁰ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 48. BEAUMAN, c. d., s. 44. COX, c. d., s. 55. DOUIE, c. d., s. 61. GRAHAM, c. d., s. 15, 20. GRAVES, c. d., s. 102-6. HARRIS, c. d., s. 43. LEWIS, c. d., s. 39-41. WATSON, c. d., s. 36-7; TNA, 186/2328, *Work and activities of the WVS for Civil Defence*, 1944.

*předat svou sbírku centrálnímu sběrateli.*¹³¹ Jak bylo zvykem, kdykoli bylo třeba, bylo připraveno schéma, které by řešilo nějaký místní problém a následně bylo toto schéma převzato po celé zemi, jako kupříkladu schéma nazvané Venkovský koláč (*Rural Pie*, podle anglického zvyku masový koláč). V druhé polovině roku 1941 pracovnice cambridžské WVS občerstvovaly každý den pracovníky při sklizni na polích horkými masovými koláči. Bylo upečeno a distribuováno více než 70 tisíc koláčů a do konce roku ministerstvo potravin dalo pokyn místním úřadům k zavedení podobných programů poskytovaných komerčními cateringovými firmami. Příklad benzínu zase znamenal, že osoby, které se dobrovolně přihlásily a také nabídly své vozy, již nemohly tvořit dopravní služby WVS. Místo toho ministerstvo pro domácí bezpečnost (pod záštitou ministerstva vnitra) zavedlo systém dobrovolné spolujízdy (*Volunteer Car Pool*) založený na systému WVS. Co se týče práce WVS v oblasti průmyslové péče, její členky nikdy nesměly vykonávat práci, která byla zákonnou odpovědností zaměstnavatelů, což znamená, že WVS nesměla pracovat uvnitř továren, ať už v jídelnách, v sociální práci nebo v ARP. Mimo továrny pomáhaly příslušnice WVS ženám, které byly poslány za prací do jiné části země.¹³²

Vzhledem k tomu, že stovky tisíc britských a spojeneckých sil se začaly hromadit v roce 1943 v přípravě na invazi do Francie, před WVS ležel další obrovský úkol. Mobilní jídelny a další zařízení byly pro vojáky připraveny v přístavech a okolo železničních stanic po celé zemi stejně jako během evakuace z Dunkirku. Tisíce členek WVS byly umístěny do nemocnic. Byly zřízeny uvítací kluby pro příchozí vojáky, kdy pro americké vojáky, kteří byli segregováni, byly založeny kluby dva v Londýně na Piccadilly. Když se přibližoval den vyloďení, členky WVS na jižním a východním pobřeží Anglie rozdávaly občerstvení a snažily se, aby se britští a spojenečtí vojáci cítili komfortně, a to často za světla pochodní a vždy pod přísahou mlčenlivosti o tom, co kde viděly. V docích ženy z WVS pokračovaly v provozování jídelen pro přístavní dělníky, kteří pracovali v tom nejvyšším tempu při vykládání lodí. Řidičům nákladních vozidel byla zase k dispozici opěrná centra při jejich cestách. Po vyloďení spojeneckých sil 4 členky WVS následovaly vojáky, aby jim v Cherbourg servírovaly čaj a sendviče. Další ženy z WVS následovaly vojáky až do Itálie, Řecka a Alžíru. V roce 1945 WVS SEAC (jihovýchodní asijské velení neboli *South East Asia Command*) podalo ministerstvu války zprávu o přesunu mobilních jednotek těsně za postupující armádou.

¹³¹ HARRIS, c. d., s. 43.

¹³² Srov. BEAUMAN, c. d., s. 45-7. DOUIE, c. d., s. 61. GRAHAM, c. d., s. 8. GRAVES, c. d., s. 147-9, 173, 180-2. HARRIS, c. d., s. 45-6. LEWIS, c. d., s. 41, 73-4. WATSON, c. d., s. 81; TNA, HO 186/1813, *Volunteer Car Pool Scheme*, listopad 1942. TNA, 186/2328, *Work and activities of the WVS for Civil Defence*, 1944. TNA, HO 186/572, *WVS for Civil Defence. Code for instructions*, duben 1941.

V plánu bylo založit jídelny a uvítací kluby pro vojáky jako součást úřadů pro blaho armády. Následně přišly požadavky na podobné služby z celého světa.¹³³

Jak je vidno, WVS se realizovala v mnoha aspektech válečného stavu, ve kterém se Británie nacházela. Lze se domnívat, že při vzniku samotné organizace se neusuzovalo jakého vlivu a zapojení se jí dostane. Ačkoli začala jako organizace zaměřená na pomoc ARP, bylo jí přidáváno více a více povinností, protože smyslem WVS bylo dělat vše, o co požádaly civilní orgány, některé místní, jiné na národní úrovni. Nepočítaje práci pro ministerstvo domácí bezpečnosti a ministerstvo zdravotnictví poskytla WVS také služby velkému množství dalších orgánů státní správy: ministerstvu námořnictví, ministerstvu války, ministerstvu letectví, vzdělávacímu výboru, ministerstvu práce a národní služby, obchodnímu výboru, asistenčnímu výboru, ministerstvu pro leteckou výrobu, ministerstvu potravin, ministerstvu informací, ministerstvu zásobování, ministerstvu zemědělství a rybolovu, úřadu pro kolonie a dominia, ministerstvu válečné dopravy, ministerstvu paliv, ministerstvu pro zaměstnanost a úřadu pro národní úspory. Členství ve WVS se výrazně rozšířilo, stejně jako seznam povinností, které převzaly. Před samotným počátkem války měla WVS 335 924 členek a svého početního vrcholu dosáhla v roce 1942, kdy se mohla pyšnit 1 018 339 žen. Ačkoli tohoto čísla za války již nedosáhla, stále se počet žen pohyboval lehce pod milionem, kdy na konci roku 1944 měla WVS 981 222 příslušnic. Práce WVS byla charakterizována flexibilitou, přizpůsobivostí, absencí byrokracie, schopností inovovat a improvizovat, tím jak se měnily okolnosti a objevovaly se nové požadavky. Místní pobočky byly značně nezávislé. Pokud místní organizátor trpěl nedostatkem kompetencí, bylo stejně pravděpodobné, že členky WVS, které byly vyzvány jednat, znaly dobře místní situaci. Věděly o osobách nebo ony samy mohly dosáhnout změny. Byly dobře obeznámeny s plánem města a okolí, znaly detaily o materiálních zdrojích a dostupném personálu a byly si vědomy jakýchkoliv omezení, která měla být brána v úvahu. V důsledku toho WVS mohla reagovat včas a často v krátkém čase. Ženy v zeleném prokázaly svou hodnotu a účinnost za všech okolností, proto se stále objevovaly nové požadavky.¹³⁴

¹³³ Srov. BEAUMAN, c. d., s. 48-9. DOUIE, c. d., s. 62. GRAHAM, c. d., s. 21-7. GRAVES, c. d., s. 216-8. HARRIS, c. d., s. 46-7.

¹³⁴ MALCOLMSON, P. a R., c. d., s. 68-9; TNA, HO 186/2236, *Work done by WVS for government departments*, 1944. TNA, MH 130/577, *WVS for Civil Defence. Statistics. Total WVS Enrolments*, 27. 9. 1939. TNA, HO 186/1655, *WVS for Civil Defence. Statistics. Total WVS Enrolments*, 30. 12. 1942. TNA, HO 186/1655, *WVS Enrolled Membership for Great Britain*, březen 1945.

5. Land Girls a Lumber Jills

Na rozdíl od ostatních organizací a služeb Ženská síla v zemědělství (*Women's Land Army*, dále jen WLA či *Land Girls*) nebyla za druhé světové války novinkou. Ženy pracovaly na farmách již před první světovou válkou především jako dojičky, vyráběly máslo, staraly se o drůbež a pomáhaly v době sklizně. Když byla v srpnu 1914 vyhlášena válka, tisíce mužů narukovalo, včetně několika tisíců zemědělských pracovníků. Nedostatek pracovní síly se projevil až v zimě na přelomu let 1914/15, kdy farmy začaly zaostávat a také německé námořnictvo úspěšně blokovalo britské přístavy. Zemědělci nicméně neměli zájem o zapojení většího počtu žen z důvodu fyzické výkonnosti, taktéž samotné ženy vyjádřily pochyby. Prvním krokem směřujícím k zastavení poklesu zemědělské produkce bylo vytvoření Komise pro válečné zemědělství v hrabstvích (*County War Agricultural Committees*, CWACs), předseda výboru pro zemědělství a rybolov požádal rady jednotlivých hrabství o vytvoření komisí, které měly zjistit potřeby farmářů a to, jak jim nejlépe pomoci s obhospodařováním půdy, a také musely školit ženy pro práci na farmách. O podporu zaměstnání žen v zemědělství se také zasazovala Ženská zemědělská a zahradní unie (*Women's Farm and Garden Union*, WFGU). Na její popud a ve spolupráci s výborem pro zemědělství a rybolov byl v únoru 1916 zformován Ženský národní zemědělský sbor (*Women's National Land Service Corps*, WNLSC známé také jako *Women's Land Corps*) jako odnož WFGU, kde bylo zapojeno 1 321 žen. Rok 1916 nebyl dobrý na úrodu a zima trvala až do dubna 1917. Velké množství nákladu potravin a jiného zboží bylo potopeno německým námořnictvem. Oddělení pro produkci potravin (*Food Production Department*, FPD) disponovalo širokou řadou oprávnění v případě nutnosti a snažilo se je co nejvíce využít. Avšak ani toto oddělení spolu s nově vytvořenými Výkonnými výbory pro zemědělství (*Agricultural Food Executive Committees*) a WNLSC nedokázaly splnit požadovanou produkci potravin. Zpětně v prosinci 1916 WNLSC odhadoval, že by bylo třeba několik tisíc žen k práci v zemědělství, proto výbor pro zemědělství a rybolov založil ženskou sekci, která se stala součástí FPD. V témže měsíci březnu 1917 byla také založena WLA a byly také vytvořeny Ženské lesnické sbory (*Women's Forestry Corps*, WFS), kdy obě tyto organizace spadaly pod FPD. První ředitelkou WLA se stala Meriel Talbot a čestnou asistentkou byla jmenována lady Gertruda Denman, která stála u znovuzrození WLA za druhé světové války. WLA byla rozpuštěna na konci listopadu 1919, kdy dokázala svou hodnotu a pracovitost žen, jichž bylo dohromady zhruba 23 tisíc.¹³⁵

¹³⁵ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 78. DRIFTE, c. d., s. 141. HARRIS, c. d., s. 48. JOYCE, K., *Land Army Days. Cinderellas of the Soil*. Manchester 1994, s. viii. POWELL, B. a WESTACOTT, N., *Women's Land Army*

Znovuobnovení WLA se začalo rýsovat v první polovině roku 1938, konkrétně 9. dubna, kdy se konala schůzka stálého sekretáře se čtyřmi vyššími úředníky ministerstva zemědělství a rybolovu a projednávaným tématem bylo využití žen na vyplnění mezer v řadách zemědělských pracovníků v případě války. Již od počátku bylo zřejmé, že WLA bude vedena a složena jen a pouze z žen, kdy většina z nich se stane mobilní jednotkou připravenou dělat všechny druhy zemědělské práce v jakékoli části země stejně tak jako její předchůdkyně z první světové války. Nejvhodnější osobou s pověřením vytvořit novou WLA byla lady Denman, která měla bohaté zkušenosti s rekrutováním žen v letech 1917-18 a jejíž jméno bylo spojeno s Ženskými instituty a s venkovskými záležitostmi obecně. Lady Denman byla vyzvána, aby zorganizovala ženské výbory v každém hrabství, přičemž výchozím bodem bylo použití její sítě kontaktů, které získala při práci s Ženskými instituty. Za své pracovní sídlo si vybrala ústředí Ženských institutů v londýnské Belgravii, kde spolu se skupinou prověřených asistentek vypracovávala podrobné plány pro správu WLA. V květnu 1938 lady Denman vybrala vedoucí komisi WLA v hrabstvích. Mnichovskou krizí na podzim roku 1938 byla hrozba války čím dál tím blíže a lady Denman požádala ministra zemědělství o schůzku, kde chtěla prezentovat své plány a požádat o vytvoření komisi WLA v hrabstvích, nicméně ministerstvo zemědělství se zatím bránilo jakékoli akci. Ministr zemědělství a taktéž vláda si byli vědomi postoje lady Denman, avšak rozhodli se vyčkat, dokud nebude vydána již zmíněná brožura Národní služba (*National Service*) a také jaká na ni bude odezva. Ministr zemědělství se také rozhodl počkat na rozhodnutí vlády ohledně požadavků konskripce mužů do armády. Dokud nebylo jasné, kolik mužů pracujících v zemědělství mělo být povoláno, následně tak se mohly vést pouze dohady o rozsahu použití ženské síly. Dalším důvodem bylo vyhnout se jakékoli neshodě s Ženskou zemědělskou a zahradní asociací (*Women's Farm and Garden Association*, WFGA tedy dřívější WFGU), která si nárokovala školení žen. Lady Denman v únoru 1939 nabídla ministerstvu zemědělství použití svého vlastního domu v Balcombe, ve kterém chtěla vytvořit centrum nové WLA. Nabídka byla však přijatá až koncem července a nové ústředí se nastěhovalo až 29. srpna, tedy pět dní před začátkem války. V březnu 1939 mohla konečně prezentovat své plány a naléhala na ministra, aby instruoval předsedy hrabství k získání údajů, kteří zemědělci by byli ochotni přijmout dívky z WLA, zda se někdo zabývá otázkou ubytování a také otázkou mezd. Na konci dubna se lady Denman dostala na hranici svých možností a své trpělivosti, podala ultimátum a hrozila, že

1939-1950. Stroud 1997, s. 5-7. SHEWELL-COOPER E. W., *Land Girl. A Manual for Volunteers in the Women's Land Army 1941*. Stroud 2011, s. 7-12. STOREY, R. N. a HOUSEGO, M., *The Women's Land Army*. Oxford 2012, s. 5-8, 21. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 25. TWINCH, C., *Women on the Land. Their Story During Two World Wars*. Cambridge 1990, s. 1-18. TYRER, N., *They Fought in the Fields*. Londýn 1996, s. 1-2.

odstoupí ze své pozice, pokud nebude oprávněna jmenovat personál nové WLA. Chtěla tak zabránit panice a také si byla vědoma díky své zkušenosti, jaký problém může nastat, pokud by chyběla pracovní síla v zemědělství. Jak je vidno, její hrozba zapůsobila a plány pro zřízení WLA byly ministrem schváleny a lady Denman tak mohla okamžitě začít s organizováním. Jejím prvním krokem bylo jmenování Inez Jenkins, která byla generální tajemnicí Národní federace ženských institutů (*National Federation of Women's Institutes*), svou osobní asistentkou. Od tohoto momentu se věci začaly odvíjet rychle. Místní autority pro věc vzdělávání a zemědělci byli požádáni, aby byli připraveni na školení žen v kvalifikovaných zemědělských pracích. Komise WLA v hrabstvích byly oficiálně uznány a byla zahájena národní náborová kampaň. Po roce a několika měsících byla nová WLA 1. června 1939 zformována.¹³⁶

Organizace WLA byla kontrolována ministerstvem zemědělství a rybolovu, zatímco zápis, výcvik a umísťování žen realizovaly WLA výbory v hrabství (*County Committees*), které pracovaly v těsném kontaktu s Výkonnými výbory pro válečné zemědělství v hrabstvích (*County War Agricultural Executive Committees* neboli také *War Ags*). WLA taktéž spolupracovala s válečným kabinetem, ministerstvem práce, ministerstvem pro zaměstnanost, ministerstvem financí, Národním svazem zemědělců (*National Farmers Union*), Národní unií zemědělských pracovníků (*National Union of Agricultural Workers*) a Radou pro mzdy v zemědělství (*Agricultural Wages Board*). Lady Denman byla jmenována čestnou ředitelkou, Inez Jenkins náměstkyní a Margaret Pyke, která byla velice dobrou přítelkyní lady Denman a jež měla zkušenosti z pozice generální tajemnice Asociace pro rodinné plánování, doplnila tento správní triumvirát. Ústředna WLA sídlila v Balcombe a zaměstnanci se skládali ze čtrnácti vedoucích pracovníků a třiceti pět úřednic a písařek, které v centrále nejen pracovaly, ale také bydlely. Hlavní správní úřednice (*Chief Administrative Officer*) a některé z písařek byly z ministerstva v Londýně a jejich úkolem bylo udržovat korespondenci s jinými vládními úřady a místními orgány. V Londýně byla také zaměstnána náborová vedoucí pracovnice. Sedm z vedoucích pracovníků bylo regionálními vedoucími (*Regional Officers*), jejichž povinností bylo udržovat kontakt s centrálou a s padesáti třemi organizátorkami v hrabstvích a pomáhat vyřešit všechny problémy, které by mohly nastat. Každá regionální vedoucí byla taktéž povinna pravidelně navštěvovat hrabství ve svém regionu a následně referovat o

¹³⁶ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 78. DRIFTE, c. d., s. 141. POWELL, WESTACOTT, c. d., s. 7. STEELE, P., *My War. Land Girl*. Leintwardine 2003, s. 6-7. STOREY, HOUSEGO, *The Women's...*, s. 23. TWINCH, c. d., s. 65-7. TYRER, c. d., s. 4-5, 14-6; TNA, CAB 24/280, National Service. A Guide To The Ways In Which The People Of This Country May Give Service, leden 1939. TNA, MAF 33/78, *Minute Sheet T. E. 17950*, 31. 10. 1938. TNA, MAF 33/78, *Minute Sheet S. L. 55418*, 7. 2. 1939. TNA, MAF 33/78, *Minute Sheet*, 5. 4. 1939. TNA, MAF 33/78, *National Farmers' Union News Sheet, T. E. 20134*, 15. 6. 1939.

výsledcích a možných problémech svým nadřízeným a spolupracovnicím na pravidelných setkáních. V každém hrabství sídlil výbor, předsedkyně výboru, organizační tajemnice, a pokud bylo, i podvýbor. Jejich úkolem byl pohovor a umístění žen, v čemž jim velice pomohly zástupkyně obcí (*Village Representative*). Každé hrabství také mělo tajemnici (*Salaries Secretary*), která byla zodpovědná za sociální zabezpečení a podmínky zaměstnání.¹³⁷

Nábor pro WLA začal v lednu 1939 a v březnu bylo zaznamenáno více než 4 700 žádostí o registraci, počátkem války bylo zaregistrováno již 17 tisíc žen. Ženy a dívky hlásící se do WLA pocházely z různých poměrů a se zavedením povinné konskripce v prosinci 1941 se tato rozmanitost ještě rozšířila. Mezi zaregistrovanými se nacházely ženy jak z měst, tak i z venkova a z různých sociálních vrstev. Většina z nich byla mladá, a přestože byly povinny se někam přihlásit, většina z nich uváděla jako důvod připojení se k WLA vlastenecké důvody. Lze se domnívat, že práce v zemědělství bylo pro ně lepší volbou než přičlenit se k pomocným armádním službám nebo pracovat v továrnách. Dalším důvodem mohla být lákavá představa svobody být tak daleko od domova. Řada z nich byla také zlákána nerealistickou propagandou, kdy práce v zemědělství vypadala jako nenáročná a personál v přijímacích kancelářích se tak snažil dívky připravit na to, co je čekalo, a dopad do reality proto nemusel být tak tvrdý. Po odeslání písemné žádosti spolu s dvěma doporučeními o dobrém charakteru byly dívky pozvány k pohovoru, kde byly dotazovány alespoň dvěma členy místního zemědělského výboru. Minimální věk pro zařazení do WLA byl sedmnáct a půl, nicméně přijaty byly dívky i ve věku sedmnácti či dokonce šestnácti let, pokud byly shledány natolik silné, aby zvládly často nelehkou práci v zemědělství. Dalšími podmínkami přijetí byla mobilnost (ve smyslu pracovat, tam kde bylo třeba) a do WLA se nemohly hlásit ženy, které již byly klasifikovány jako zemědělské pracovnice. Nutností byla také lékařská prohlídka, která ale měla většinou podobu rychlého rozhovoru s lékařem vyptávajícího se na dýchavičnost, ploché nohy či křečové žíly. Úspěšné žadatelky se pak zavázaly sloužit ve WLA po dobu trvání války a slíbily, že se budou řídit stanovami WLA. Dívky mohly podat svou rezignaci, pokud se vdaly či byly poslány do jiného typu práce důležitého pro válečný stav země. Horní věková kategorie byla padesát let, avšak mnoho starších žen s odpovídajícími zkušenostmi nebo společenským postavením zastávalo vedoucí pozice.¹³⁸

¹³⁷ Srov. COX, c. d., s. 57. HARRIS, c. d., s. 48-51. JOYCE, c. d., s. viii. SACKVILLE-WEST, V., *The Women's Land Army*. Londýn 1993, s. 14-7. TILLET, I., *The Cinderella Army. The Women's Land Army in Norfolk*. Dumfries 1988, s. 5. TWINCH, c. d., s. 67. TYRER, c. d., s. 16-7; TNA MAF 59/9, *Women's Land Army. Memorandum to Chairmen and Organising Secretaries of County Committees*, 25. 5. 1939.

¹³⁸ Ve Skotsku byla registrace žen vedena oddělením pro zemědělství pro Skotsko a skotská WLA fungovala tak jako ta anglická. Srov. HARRIS, c. d., s. 50-1. POWELL, WESTACOTT, c. d., s. 7. SACKVILLE-WEST, c. d.,

Rada pro mzdy v zemědělství se zabývala mzdami obecně. Roční odhady nákladů WLA musely být předloženy ministerstvu financí i včetně nákladů na školení. Nicméně ženy z WLA nebyly státními zaměstnanci, neboť sama WLA nikdy nezaměstnávala své členky a vykonávala výhradně funkci zprostředkovatele. Největšími zaměstnavateli *Land Girls* byly War Aps a každá z těchto komisí organizovala skupiny žen a vyplácela je z vlastních přidělených prostředků. WLA tak pracovala jako „doplňovatelka“ zemědělské síly. Ženy nebyly zaměstnány ministerstvem či vedoucími organizace, nýbrž jejich zaměstnání bylo závislé na soukromých smlouvách mezi zemědělci nebo jinými zaměstnavateli a samotnými *Land Girls*. Funkcí WLA bylo stanovit základní pracovní podmínky, které byly obě strany povinny přijmout, a dohlížela na jejich realizaci. Na počátku války byla pro dívky nad 18 let stanovena mzda 28 šilinků za 48 hodinový týden, kdy v roce 1940 bylo nařízeno vyplácet dívkám pod 18 let mzdu ve výši 22 šilinků a 6 pencí. Počínaje rokem 1942 se minimální mzdová sazba zvýšila na 38 šilinků pro ženy nad 18 let a 32 šilinků dívkám mladším 18 let, pokud jim však byl při vyplácení odečten poplatek za stravu a ubytování, mzda tak činila 18 a 14 šilinků. Dne 20. června 1943 vstoupilo v platnost nové ustanovení Rady pro mzdy v zemědělství ohledně minimální mzdové sazby pro *Land Girls*. Garantovaná týdenní minimální mzda tak stoupla na 45 šilinků pro ženy 18 a více let a 38 šilinků pro dívky mezi 17 a 18 lety, kdy v letních měsících měl pracovní týden 50 hodin, zatímco v zimě 48 hodin. Nicméně jak již bylo zmíněno, po odečtení poplatku za stravu a ubytování činila minimální mzda 22 šilinků a 6 pencí pro ženy starší 18 let a 18 pro dívky mezi 17 a 18 lety. Obecně bylo ženám vypláceno 9 pencí a půlpence za každou hodinu přesčas a taktéž různé příspěvky kupříkladu na dopravu, pokud bylo jejich povinností zúčastnit se konference či musely předstoupit před své vedoucí, pokud musely být krávy dojeny několikrát denně nebo kvůli práci musely ženy zůstat přes noc na farmě. Ženy bydlící 20 mil (32 km) od domova při jeho návštěvě mohly bezplatně využít železnice každých 6 měsíců. Někteří farmáři taky někdy dali děvčatům spropitné jako ocenění jejich práce buď v podobě peněz nebo vajíček či mléčných výrobků, což bylo skvělým obohacením jídelníčku v době, kdy vše bylo na příděl. V roce 1942 byl založen tzv. Dobročinný fond (*Women's Land Army Benevolent Fund*), který sloužil členkám i ex-členkám WLA jako podpora v těžkých situacích. Ačkoli *Land Girls* spadaly pod působnost Národního systému zdravotního pojištění a pojištění v případě nezaměstnanosti (*National Health and Unemployment Insurance Scheme*) a Zákona o odškodnění pracovníků

s. 21-6. SHEWELL-COOPER, c. d., s. 18-26. STOREY, HOUSEGO, *The Women's...*, s. 23-7. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 25-6. TILLET, c. d., s. 6. TYRER, c. d., s. 22-5. TURNER, N., *In baggy brown breeches and a cowboy hat*. Londýn 1992, s. 10-1; TNA, LAB 8/495, *Ministry of Labour and National Service. Women's Land Army*, 17. 3. 1942. TNA, LAB 8/495, *Enrolment in the Women's Land Army*, 10. 2. 1942.

(*Workmen's Compensation Act*), nebylo ojedinělým případem, kdy ženám nebylo vyplaceno pojistné nebo pojistné nestačilo v případě, pokud se žena starala nejen o sebe, ale i o rodinu. Dobročinný fond tak nefungoval pouze jako poskytovatel peněz, ale i jako zprostředkovatel lékařských a léčebných služeb.¹³⁹

Složení uniform *Land Girls* bylo celkem obsáhlé. Bylo tvořeno dvěma košilemi s krátkým rukávem, jedním zeleným svetrem, jedním párem hnědých manšestrových krátkých jezdeckých kalhot, dvěma páry podkolenek, jedním párem bot, pracovním pláštěm, jedním kloboukem, párem gumových bot, krátkým přišpláštěm, kabátem a nárameníkem. Později ve válce byl také přidán tříčtvrtinový svrchník. Uniformy byly obvykle posílány domů v balíčku z hnědého papíru, nicméně některé dívky byly povolány k práci dříve, než jim byla uniforma doručena. Na počátku druhé světové války byly *Land Girls* posílány na farmu bez předchozího školení, avšak školení zajišťovalo postup jak se vyhnout nepříjemnostem na obou stranách, jak na straně farmáře, tak i na straně žen. *Land Girls* dělaly veškeré možné práce v zemědělství a zahradnictví za každého počasí: jemnou ruční práci vyžadovanou v zacházení se sazenicemi, ve skleníku, v ovocných sadech, orání buď s traktorem, nebo se dvěma velkými tažnými koni, v mlékárenství, staraly se o dobytek, prasata, slepice, ovce, ničily škůdce (zvláště krysy) a v době sušení a sklizení sena a sklizně všech možných plodin pracovaly od úsvitu až do soumraku. Na modelových farmách a zemědělských vysokých školách byly zřízeny vzdělávací programy trvající čtyři až šest týdnů. Standardní školení zahrnovalo ruční a strojové dojení, chov zvířat, řízení traktorů a ručních prací. Následovaly ústní, praktické a písemné zkoušky. V pozdějších školicích zařízeních byly vytvořeny programy, které byly přizpůsobeny regionálním požadavkům, stejně jako odborné kurzy kupříkladu v oblasti sázení živých plotů či hubení škůdců. Pokud se však vyskytla velká poptávka po pomoci a to velice často při sklizni, dívky byly stále vysílány bez školení. Jakmile si odpracovaly dvanáct měsíců a prokázaly se jako schopné, bylo jim nabídnuto účastnit se krátkých rezidenčních kurzů, které souvisely s jejich prací, nebo absolvování korespondenčního kurzu v rámci vysoké zemědělské školy. Od roku 1943 mohly také získat certifikát odborné způsobilosti a odznak skrze ústní nebo písemný test a praktickou zkoušku v

¹³⁹ Srov. HARRIS, c. d., s. 48. JOYCE, c. d., s. viii. STOREY, HOUSEGO, *The Women's...*, s. 24. TILLET, c. d., s. 18. TWINCH, c. d., s. 69. TNA, MAF 59/17, *Memorandum from Lady Denman on the position of the Women's Land Army as regards seasonal work*, 15. 11. 1939. TNA, MAF 59/17, *Circular letter to County War Agricultural Executive Committees in England and Wales*, 1. 4. 1940. TNA, MAF 59/17, *Women's Land Army Auxiliary Force*, 28. 4. 1942. TNA, MAF 59/17, *Information for Women's Land Army Representatives*, srpen 1943. TNA, JV 7/78, *Ministry of Agriculture and Fisheries. Standard conditions of employment for members of the Women's Land Army*, 11. 1. 1943. TNA, JV 7/78, *Women's Land Army. Conditions of Employment*, 21. 3. 1944. TNA, PIN 15/2782, *Extract from parliamentary debates*, 3. 12. 1942. TNA, MAF 59/172, *Report on the work of the Women's Land Army Benevolent Fund*.

následujících oborech: ovocné práce, zahradní a terénní práce, dojení a mlékárenství, obecná zemědělská práce, drůbež, řízení traktorů, venkovní zahradničení a práce ve skleníku, hubení škůdců. U zkoušky z dojení a mlékárenství se praktická část skládala z těchto položek: osobní čistota a vhodnost oblečení, ovládání a péče o krávu, dovednost v dojení. U strojního dojení se místo dovednosti v dojení sledovala rychlost a péče při manipulaci se strojem. Ústní zkouška se skládala z otázek týkajících se krmení a chovu krav, chovu telat a mlékařské práce. Školení a samotný charakter WLA se stal důvodem rozchodu s WFGA. Během roku 1938 si byla WFGA dostatečně vědoma blížící se války, proto vytvořila Systém pozemkových služeb (*Land Service Scheme*) jako nástupce WNLSC. WFGA předpokládala, že Systém pozemkových služeb bude pracovat stejně jako WNLSC, tedy po boku WLA. Avšak elitní postoj mezi ženami WFGA vycvičenými pro práci v zemědělství viděl ve WLA zhoršení své pozice, za který tak tvrdě bojoval. Výroční zpráva z roku 1940 dala jasně najevo, že WFGA se zavázala chránit postavení vyškolených a zkušených žen, které by mohly být vážně postiženy jakýmkoli přílivem dočasných dobrovolníků. Asociaci tak nebyla nabídnuta účast v WLA. Lady Denman byla přesvědčena, že úkolem poskytnout ženám práci na farmách by se měla zabývat pouze jedna organizace, a to WLA, což se nakonec stalo.¹⁴⁰

Mnoho *Land Girls* bydlelo s rodinami kolegů z farmy, v ubytovnách nebo přímo v místě či poblíž své práce, což mohly být domky v sousední vesnici, nebo bydleli na farmách s farmářem a jeho rodinou. Některá ubytování bylo v pořádku, ale některá byla nevhodná. Dívky si musely zvyknout na to, že udržovat osobní hygienu bylo někdy těžké. Jenom několik domků se mohlo chlubit vanou či horkou vodou na omytí a poskytované lůžkoviny také někdy nebyly kvalitní. Paní domácí se k děvčatům mohla chovat jako vlastním dcerám nebo také mohla vzít děvčatům jejich přidělové knížky za účelem zlepšení rodinné kuchyně.¹⁴¹ Občas se také vyskytl případ, kdy dívka žijící přímo na farmě mohla fungovat nejen jako zemědělský pracovník, ale také jako domácí zaměstnanec, což bylo v rozporu s pravidly WLA. To byl například případ Anne Hall: „*Bylo mi řečeno, že mě potřebují v domě, abych pomohla paní Daleové. Když jsem protestovala, že jsem venkovním pracovníkem, byla jsem poslána na dvůr naštipat dříví a přinést uhlí. Když jsme byly po obědě požádány umýt nádobí*

¹⁴⁰ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 78-81. COX, c. d., s. 57-60. HALL, A., *Land Girl*. Bradford on Avon 1993, s. 9-14, 30. HARRIS, c. d., s. 51. JOYCE, c. d., s. vi. MINNS, c. d., s. 77. PENNY, S., *A Land Girl's Life: An Autobiography*. Southampton 2014, s. 26-7, 58. POWELL, WESTACOTT, c. d., s. 9, 21, 29, 34, 41, 57, 67, 73, 83. SHEWELL-COOPER, c. d., s. 27-9, 47, 65-71. STEELE, c. d., s. 12-3, 16. STOREY, HOUSEGO, *Women...*, s. 26-7. STOREY, HOUSEGO, *The Women's...*, s. 29-34. TILLET, c. d., s. 19. TURNER, c. d., s. 13, 24. TWINCH, c. d., s. 66, 70; TNA MAF 59/9, *Women's Land Army. Memorandum to Chairmen and Organising Secretaries of County Committees*, 25. 5. 1939. TNA, MAF 59/17, *Women's Land Army. Proficiency Tests*, leden 1945.

¹⁴¹ Srov. ANDERSON, B., c. d., s. 78. MINNS, c. d., s. 81-3. PENNY, c. d., s. 49. POWELL, WESTACOTT, c. d., s. 21. STEELE, c. d., s. 10-1, 22. TURNER, c. d., s. 15.

a odmítly jsme a vysvětlovaly, že *Land Girls* nemají dovoleno přijímat domácí práci, to však nebylo dobře přijato.¹⁴² Všechny tyto problémy měl pak na starosti místní zástupce WLA, který tyto potíže vyřešil slovně nebo děvče jednoduše přesunul někam jinam. Vzhledem k tomu, že se počet *Land Girls* zvýšil, vznikly tak mobilní skupiny děvčat, které byly ubytovány v hostelech buď ve volně dostupných, nebo také ministerstvem pro zaměstnanost zabavených venkovských domech, školách, farách a sportovních pavilonech. Počet ubytovaných dívek mohl být kolem šesti, ale také kolem stovky. Komfort v ubytovnách závisel na dozorcích a jejich zaměstnancích. Každá ubytovna měla svého vlastního dozorce, kuchařku, uklízečku a údržbáře. Počínaje rokem 1944 bylo v Británii 696 ubytoven, z nichž 475 bylo vedeno WLA, 146 vedených Křesťanskou asociací mladých žen (*Young Women's Christian Association*) a 75 jich bylo vedených War Ags. Dívky měly zaručenou dovolenou a většina z nich pracovala pět a půl dní v týdnu, kdy měla sobotní odpoledne a neděle volné. Ačkoli mnoho dívek bydlelo ve vesnicích nebo farmách daleko od sebe, schopná a přátelská místní zástupkyně však udělala vše, co bylo v jejích silách, aby se dívky necítily osamělé, a pořádala čajové dýchánky nebo večere často u sebe doma. Dívky se však také mohly zapojit do místních organizací, jako byl kupříkladu Klub mladých zemědělců (*Young Farmers Club*), děvčata také organizovala fotbalové nebo kriketové týmy a soupeřila tak s mužskými. Dívky v ubytovnách na tom byly lépe. Jelikož byly ve skupinách, mohly si tak zorganizovat dopravu (často nákladní auta) a vyrazit v sobotu večer do města nebo si třeba mohly zahrát karty. Děvčata si také mohla přečíst Venkovskou dívku (*Land Girl*), časopis WLA poprvé vydaný na počátku dubna 1940 a podle lady Denman měl spojit všechny členky WLA. Každé číslo obsahovalo příspěvky čtenářek, tipy a rady, novinky a zprávy týkající zemědělské tematiky. Časopis měl takový úspěch, že se jej v roce 1942 ministerstvo zemědělství rozhodlo financovat.¹⁴³

Tak jako v jiných odvětvích i v zemědělství ženy musely prokázat svou hodnotu. Pracovníci v zemědělství trvali na tom, že pouhá myšlenka žen pokoušejících se o práci mužů byla směšná. V zemědělském tisku se strhla lavina negativní publicity ohledně ženské práce v zemědělství. Vláda selhala, když nedokázala vhodně reagovat, což způsobilo mezi členkami WLA rozhořčení a rozčarování. Nedůvěra k *Land Girls* se projevila i tím, že jim minimální mzda byla garantována až v roce 1942. Postupné přijetí *Land Girls* zpočátku skeptickou

¹⁴² HALL, c. d., s. 16.

¹⁴³ MINNS, c. d., s. 81-3. POWELL, WESTACOTT, c. d., s. 21. STEELE, c. d., s. 10-1, 22. STOREY, HOUSEGO, *The Women's...*, s. 36-41. TILLET, c. d., s. 12-4. TWINCH, c. d., s. 80. TYRER, c. d., s. 102-13; TNA, MAF 47/143, *Memorandum to executive Officem of County War Agricultural Executive Committees in England and Wales. Billets and Hostels for Farm Workers*, 19. 5. 1943. TNA, MAF 186/14, *The Land Girl*, duben 1940.

zemědělskou komunitou bylo způsobeno zjištěním, že ačkoli dívky postrádaly zkušenosti a sílu, vynahradily to oddaností, pracovitostí a otevřeností. Ženy svědomitě vykonaly svou práci, zatímco kupříkladu sezónní námezdní dělníci často neudělali, o co je farmář požádal. V roce 1944 čítala WLA 80 tisíc žen. V roce 1943 bylo 70 % potravin domácího původu v porovnání s 40 % na počátku války. Několik tisíc žen se zabývalo zahradnictvím, kdy jejich úroveň produkce převyšovala tu mužskou. Studie univerzity z Walesu ukázala, že například v chování drůbeže ženy převýšily výkonem muže, zatímco v některých pracích, zejména při rozvážení a nakládání hnoje, zaostávaly ženy o 50 % za muži. Při výsadbě, vybírání hrachu, fazolí, sbírání ovoce apod. byl ženský výkon pouze o 11 % nižší než výkon mužů. WLA nebyla zrovna příjemná forma služby a celkově se jednalo spíše o těžkou a špinavou práci, tedy zcela odlišný způsob života a práce, na jaký byly dívky zvyklé. Nicméně jejich práce měla nevyčísitelnou hodnotu při udržování domácí produkce potravin. Některé dívky se do měst nevrátily a pro některé to byla životní zkušenost.¹⁴⁴ Peggy Grayson vzpomínala takto: „*Moje práce se zvířaty a můj čas v zemědělství nejen splnil moje přání pracovat na farmě. Také mi to dalo mnoho dovedností, kterých jsem mohla v pozdějších letech enormně využít.*“¹⁴⁵

Ženský dřevařský sbor (*Women's Timber Corps*, dále jen WTC) pokračoval ve stopách Ženského lesního sboru (*Women's Forestry Corps*) z první světové války. WTC jako samostatná organizace vznikla až v dubnu 1942, kdy předtím ženy pracující v lesním hospodářství fungovaly v rámci WLA. Byla to také další organizace, ke které muži chovali despekt. Práce se dřevem byla údajně příliš těžkou prací pro ženy a nedalo se proto očekávat, že by byly užitečné. Nicméně ženy opět prokázaly, že toto počáteční smýšlení bylo zcela neopodstatněné. Ženy musely nejen nahradit muže sloužící v ozbrojených silách, ale také se musely vypořádat s mimořádnou potřebou dřeva pro válečné potřeby, jako kupříkladu zpracování dřevěných opěrných pilířů pro uhelné doly, příprava dřeva pro tzv. *Mosquito* bojový letoun, jehož konstrukce byla primárně dřevěná, a dokonce zpracování olšového dřeva používaného při výrobě speciálního dřevěného uhlí pro výbušniny. WTC bylo zaměstnáno ministerstvem zásobování a jejich mzda, ubytování, zdravotní a sociální péče byly zodpovědností Oddělení pro produkci dřeva (*Home Timber Production Department*, HTPD). Pro oblast Skotska a zvláště pro oblast Anglie a Walesu byly jmenovány hlavní vedoucí pracovnice a vedoucí pracovnice v oblasti sociální péče fungovaly v čele každé oblasti země,

¹⁴⁴ ANDERSON, B., c. d., s. 78, 83. HARRIS, c. d., s. 52. LANG, c. d., s. 32. STEELE, c. d., s. 8. TWINCH, c. d., s. 66. TURNER, c. d., s. 24. TYRER, c. d., s. 18, 118-22; TNA, MAF 33/78, *Women's Land Army and peace time training*, 28. 10. 1938.

¹⁴⁵ GRAYSON, P., *Buttercup Jill*. Ipswich 1994, 153.

kdy Anglie a Wales byly rozděleny do 9 divizí, zatímco celé Skotsko tvořilo jednu divizi. Ženy pracovaly 47 hodin týdně s platem 50 šilinků pro dívky nad 19 let, 38 šilinků mezi 18 a 19 lety a 32 šilinků mezi 17 a 18 lety. Po odečtení poplatků za stravu a ubytování jejich mzda činila 18 šilinků nad 18 let a 14 šilinků pro dívky mezi 17 a 18 lety. Po přihlášení do WTC dívky podstoupily přísnější lékařskou prohlídku než u WLA před přijetím do sboru a poté byly vyslány na čtyřtýdenní školení, které zahrnovalo obecné lesnické práce, práce na pile, měření dřeva a také kurzy řízení a nakládání traktorů a péče o ně. Během této doby byly posuzovány a následně jim byla nabídnuta práce v pěti hlavních odvětvích dřevařské výroby. Výběr a zisk dřeva, kdy ženy navštívily lesy a vybíraly vhodné stromy pro válečné potřeby, a jednaly s majitelem a vytvořily potřebné smlouvy. Dalším polem působnosti byl výběr stromů pro telegrafní a telefonní sloupy, pro silniční blokaci či pro žebříky. Práce v oblasti měření dřeva se týkala odhadu stromů, stojících, poražených a řezaných. Povinností ženy bylo taktéž navštívit všechny střední a velké porosty v zemi, aby posoudily zásoby jednotlivých druhů stromů v zemi. Bylo také častým jevem v oblasti této práce, že dívky převzaly povinnosti předáků týkající se výnosů z výroby, výplatních pásek zaměstnanců a záznamy daní z příjmů. Další oblastí kde byly ženy využity, byly pily, kde převzaly téměř všechnu mužskou práci. Do konce války se mnoho žen z WTC stalo předáky a vedoucími pilařských závodů, kde měly na starosti všechny ostatní zaměstnance. Poslední sféra dřevařství, kde ženy pracovaly, byly obecné lesnické práce, jako bylo kácení stromů a jejich následné ořezávání, řezání na požadovanou délku a přeprava dřeva, kdy ženy nakládaly a řídily traktory a nákladní automobily. Ve Skotsku dívky nejčastěji k dopravě dřeva používaly velké tažné koně. Ženy z WTC obdržely také uniformu v podobné skladbě jako Land Girls, avšak odlišností byl zelený baret a plastový odznak WTC. Jejich úbor byl dále doplněn párem kožených legín, koženými rukavicemi, voděodolným klobouk s chráničem krku a pásky. Většina žen žila v táborech, pracovala ve skupinách v lesích nebo na pilách. Před válkou bylo v lesnické práci zaměstnáno velmi málo žen, pravděpodobně ne více než 200 nebo 300, a to jen v těch nejněžších pracích. V době, kdy WTC zahájil svoji nezávislou funkci v roce 1942, pracovalo se dřevem více než tisíc tzv. *Lumber Jills* (zjednodušeně ženy pracující se dřevem) a v roce 1943 jich v Anglii a Walesu bylo téměř 4 tisíce a další tisíc ve Skotsku. V tomto roce také skončil nábor do WTC.¹⁴⁶

¹⁴⁶ ANDERSON, B., c. d., s. 88-9. POWELL, WESTACOTT, c. d., s. 99-100. STOREY, HOUSEGO, *The Women's...*, s. 43-5. TWINCH, c. d., s. 107-14. TNA, MAF 900/164, *Home Timber Production Department. Welfare Officers*. TNA, MAF 900/164, *Women's Land Army Timber Corps*. TNA, MAF 900/164, *Women's Timber Corps*, 11. 11. 1942. TNA, MAF 900/162, *Women's Timber Corps*, 2. 4. 1942.

Závěr

To vše a mnohem více zaměstnávalo britské ženy za druhé světové války. Mým cílem bylo zjistit, jak dalece byly ženy a společnost ovlivněny druhou světovou válkou a kde všude byl využit ženský potenciál. Podle mého mínění Velká Británie zapojila své ženy s maximální účinností. V roce 1943, kdy zaměstnanost žen dosáhla svého vrcholu, bylo žen přispívajících své zemi nějakou válečnou prací skoro osm milionů, tedy téměř o milion více než v předešlé válce, nehledě na to, že tato diplomová práce zpracovává pouze civilní sektor. Lze se domnívat, že v té době neměly ženy pocit, že dělají něco velkolepého a rozhodně se nepovažovaly za hrdinky, vědomy si toho, že za jejich svobodu bojují muži, kteří by měli být považováni za hrdiny. Muži byli povoláni do ozbrojených sil, a těmi, kdo je měl nahradit, nemohl být nikdo jiný než ženy. Často pracovaly dlouhé hodiny, musely se potýkat s přidělem jídla i oblečení, řídit domácnost a samy vychovávat děti či se o ně strachovat, pokud byly evakuované. Miliony z nich zažily letecké bombardování a pocítily jeho účinky na vlastní kůži. Mnohé z nich ztratily své domovy a byly nuceny tento problém řešit. Proto lze předpokládat, že Ženská dobrovolnická organizace sloužila britské společnosti jako morální vzpruha a podpůrný prostředek v době krize.

WVS jako součást Služby civilní obrany, organizace vytvořená s přímým požehnáním ministra vnitra, pomáhala britskému obyvatelstvu vyrovnat se s nebezpečím a následky bombardování a taktéž s celkovou situací vyvolanou druhou světovou válkou. Ačkoli WVS začínala pouze s pěti ženami, dosáhla nebývalého počtu přes jeden milion členek. Její propracovaná organizace měla podpořit iniciativu a konstruktivní činnost i na lokální úrovni, a to jak svých členek, tak i společnosti. Za nejvýznamnější lze považovat Službu žen v domácnosti, která prokázala svou hodnotu při leteckých náletech. Bombardování bylo momentem, kdy britská rodina mohla přijít o všechno. Z tohoto důvodu byla zřízena opěrná centra, která sloužila buď jako dočasná ubytovna nebo pouze přechodné stanoviště a zprávy o svých bližních mohla získat na informačních stanovištích. WVS vypomáhala potravinovými konvoji a poskytovala oblečení zaslané zahraničními agenturami, s nimiž navázala kontakty. Toto se však nehodilo jen osobám poškozeným bombardováním nebo válečným uprchlíkům, ale také evakuovaným civilistům, převážně dětem. Evakuace dětí v průběhu celé války byla dalším válečným aspektem, při němž se WVS vyznamenala. Tak jak aktivita WVS byla rozsáhlá, tak funkce Ženské síly v zemědělství se soustředila pouze na jedno, a to zajištění potravin britskému obyvatelstvu.

Nicméně za tímto zabezpečením se skrývá také mnoho práce. Ačkoli dívky z WLA neměly tak lehký start a drahnou chvíli trvalo, než byly zorganizovány, nelze pochybovat také

o jejich přínosu. *Land Girls* dělaly veškeré možné práce v zemědělství a zahradnictví za každého počasí. Prošly si také školením, které je mělo na tyto práce připravit. Tak jako WVS měly danou organizační strukturu a uniformu, rozdíl však spočíval v tom, že ženy z WVS se nemusely za svou prací nikam stěhovat, pro dívky z WLA to znamenalo zbavení se pout domova a nabytí nových zkušeností a zažití si úplně jiného života. Podobně jako děvčata z WLA na tom byly i ženy z Ženského dřevařského sboru, které nejenže sdílely stejnou minulost, tedy svou předchůdkyni z první světové války, ale také podobnou zkušenost s rozdílem, že ženy z WTC pracovaly se dřevem.

O bezpečnost civilního obyvatelstva, ale také o zabránění propuknutí paniky a chaosu se staral Výbor pro obranu proti leteckým útokům, od roku 1941 přejmenován na Službu civilní obrany. Tato služba v sobě zahrnovala několik organizací či služeb s propracovanou organizační strukturou, jejichž cílem byly co nejmenší ztráty na životech, ale také zničení majetku. Služba dohledu při náletech pracovala jako poradní a asistenční instituce při leteckém bombardování. Jejím dalším posláním bylo fungovat jako zástupce policie, hasičů a dalších složek ARP v době před, při a po náletu a do příjezdu příslušných složek. Služba, která úzce souvisela se Službou dohledu při náletech, byla služba dozorců protileteckých krytů. Tito dozorcí, povětšinou ženy, byli zodpovědní za pořádek a blaho komunit, které trávily své noci ve veřejných protileteckých krytech. Složkou, která zprostředkovávala kontakt mezi Službou dohledu při náletech a protipožárních složek, byla komunikační a zpravodajská centra, jejichž funkcí byl příjem, shromáždění a přenos informací. Protipožární složky tvořila Pomocná hasičská služba, později Národní hasičská služba, a protipožární stráž. Poslední službou ARP, kde ženy pracovaly, byl Pomocný ženský policejní sbor.

V podstatě všechny organizace, kde ženy působily, byly terčem nelibosti společnosti, a to zejména mužů. Je třeba poznamenat, že Služba civilní obrany se obešla bez této „pozornosti“ (kromě WVS). Lze se domnívat, že ženy sloužící pod touto službou byly povoláním písařky, telefonistky, atd., tedy povoláními, která byla vhodná před válkou pro ženy. Ačkoli byly ženy součástí Služby při náletech, kdy pouze z 6 dozorců byla jedna žena, či pracovaly jako dozorkyně v krytech, nekřížilo se to s jejich přirozenou rolí matky a přisuzovanou rolí ženy v domácnosti, čímž nebyl patriarchální model narušen. U WVS byla situace odlišná v tom, že ženy byly obtížně přijatelné pro úředníky místních úřadů jako činitelky s veřejnými povinnostmi, čímž tak zasahovaly do jejich působnosti a lze se domnívat, že možným důvodem bylo i mužské ego. Nicméně jejich zařazení nebylo tak kontroverzní, protože opět působily v místech svého bydliště. U dívek z WLA byla problémem pouze kondice, a to pouze u prací která po staletí zaměstnávala muže.

Markantním důvodem pro to, jak byly vnímány muži, byl ten, zda byla žena svobodná či vdaná a s dětmi. Mladé svobodné ženy byly v podstatě prezentovány „neženským“ postavením. Ačkoli vstupovaly do mužského světa, do kterého by normálně neměly přístup, bylo jejich postavení vnímáno kladně, že prozatím nebyly ženami v domácnosti. I když mobilizace žen byla cílená především na svobodné ženy, nedostatek pracovních sil donutil vládu vyzvat manželky a matky, aby jako dobrovolnice přispěly k válečnému úsilí. V důsledku toho byly svobodné ženy označeny jako mobilní a zákon vyžadoval, aby byly poslány tam, kde bylo třeba. Nicméně jejich služba nebyla poskytnuta národu za stejných podmínek jako služba mužů. Jelikož muži byli povoláni do armády, ženy musely dělat práci dříve vyhrazenou pro muže, ale protože tyto nové role mužů byly mnohem cennější než ty, které získaly ženy, dynamika sexuální podřízenosti nebyla navzdory těmto změnám výrazně změněna. Mladé svobodné ženy musely nahradit muže v rolích, které byly definovány jako podpůrné a doplňující.

Manželky a matky tak byly ve střetu dvou zájmů, kapitalistického a patriarchálního. Za válečného stavu tak logicky došlo k rozšíření kapitalistického tlaku na instituci domova, čímž lze dojít k závěru, že ač za mobilizace a při zkoumání absentérství se soukromý prostor stal veřejným, tímto procesem byl navrácen zpět. Problém mateřských škol a nakupování tak zůstal v podstatě břemenem žen, které musely zapojit své přátele, příbuzné či sousedy. Pokud však válka něco změnila, bylo to myšlení a vytváření plánů, jak vdanou ženu zaměstnat, ale nepřijít o zisk a snížení produkce a ještě ušetřit peníze na bonusech a peněz za přesčasy. Práce na částečný úvazek a práce na směny tak nepodkopala teorii, že domov je na prvním místě. Nicméně je třeba říci, že ženy tak měly možnost živit svou rodinu a přitom se starat o domácnost. Ačkoli se zdá, že toto byla výhra pro obě strany, ženy však byly pořád vnímány jako méněcenné pracovnice tak jako v případě smluv o uvolňování praktik ohledně zaměstnanosti žen, kdy nadále docházelo k rozdělování práce podle pohlaví namísto integrace. Ženy nebyly v podstatě považovány za živitele rodiny, ale jako byla funkce svobodných žena považována za doplňující a podpůrnou, tak to bylo i v případě žen vdaných. Mzdový rozdíl mezi muži a ženami tak utvrzoval zaměstnavatele, ale i ministerstvo ohledně školení a vyšší ocenění žen se zdálo být zbytečné. Tím tak došlo k posílení a ospravedlnění nerovného postavení žen.

To však nemění nic na tom, že většina žen byla v té době ráda za možnost pracovat a tak uživit svou rodinu. A také to nemění nic na tom, jak významně přispěly svému národu v tak krizové době, čímž tak musím částečně dát za pravdu Priestleyho citátu uvedeného v úvodu. Podle svých vlastní zkušeností musím říci, že jsem se s přístupem opěvujícím

válečnou zkušenost z druhé světové války setkala, ale i s názorem více střízlivým. Nicméně musím uznat, že britské heslo *Keep Calm and Carry On* tedy Zachovej klid a pokračuj má něco do sebe a vystihuje práci žen a britské společnosti obecně nejvíce.

Seznam použitých pramenů a literatury

Nevydané prameny

The National Archives, London – Kew

AN 2 - War of 1939-1945: Railway Executive Committee: Files

AST 11 - Unemployment Assistance Board and Assistance Board: Second World War Assistance, Registered Files

AVIA 22 - Ministry of Supply: Registered Files

CAB 24 - War Cabinet and Cabinet: Memoranda (GT,CP and G War Series)

CAB 65 - War Cabinet and Cabinet: Minutes (WM and CM Series)

CAB 66 - War Cabinet and Cabinet: Memoranda (WP and CP Series)

CAB 75 - War Cabinet: Home Policy Committee, later Legislation Committee, and Sub-Committees: Minutes and Papers (HPC and Other Series)

ED 102 - Board of Education and successors: Medical Branch and Special Services Branch: Nursery Education, General Files

FD 3 - Medical Research Committee and Medical Research Council: Industrial Fatigue Board and Industrial Health Board: Reports and Correspondence

HLG 7 - Ministry of Health: Second World War Special Wartime Functions, Registered Files (LN and other series) and Papers

HO 45 - Home Office: Registered Papers

HO 186 - Ministry of Home Security: Air Raid Precautions (ARP GEN) Registered files

HO 207 - Home Office and Ministry of Home Security: Civil Defence Regions, Headquarters and Regional Files

JV 7 - Milk Marketing Board: Milk Marketing Files

LAB 6 - Ministry of Labour and National Service and Ministry of Labour: Military Recruitment: Registered Files

LAB 8 - Ministry of Labour and successors: Employment Policy, Registered Files (EM series and other series)

LAB 12 - Department of Employment and predecessors: Establishment Division and predecessors: Registered Files (OE Series and other series)

LAB 26 - Ministry of Labour and National Service and successors: Welfare Department

MAF 33 - National Agricultural Advisory Service and predecessors: Education and Research Correspondence and Papers

MAF 47 - Ministry of Agriculture and Fisheries and Ministry of Agriculture, Fisheries and Food: Labour and Wages Correspondence and Papers

MAF 59 - Board of Agriculture and successors: Women's Land Army

MAF 186 - Ministry of Agriculture and Fisheries and Ministry of Agriculture, Fisheries and Food: Manpower Division and successors: Registered Files, Agricultural Labour Supply (MPB Series)

MAF 900 - Ministry of Agriculture, Fisheries and Food and predecessors: Specimens of Series of Documents Destroyed

MH 79 - Ministry of Health: Confidential Registered Files (100,000 Series)

MH 130 - Ministry of Health: Social Welfare Services, Registered Files (99063 Series)

PIN 7 - Ministry of National Insurance, predecessors and successors: Unemployment Insurance Division, predecessors and successors: Labour Exchanges and Unemployment Insurance, files

PIN 15 - Ministry of Pensions and successors: War Pensions, Registered Files (GEN Series) and other records

RAIL 1172 - Railways Staff Conference: Correspondence and Papers

RG 23 - Government Social Survey Department: Social Survey: Reports and Papers

Imperial War Museum

Imperial War Museum, Londýn. Women at War in Great Britain. LBY K. 10317.

Paměti

GRAYSON, Peggy, *Buttercup Jill*. Ipswich 1994.

HALL, Anne, *Land Girl*. Bradford on Avon 1993.

PENNY, Sabina, *A Land Girl's Life: An Autobiography*. Southampton 2014.

TURNER, Norah, *In baggy brown breeches and a cowboy hat*. Londýn 1992.

Internetové zdroje

Factories Act 1937, dostupné z <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1937/67/enacted> [cit. 8. 5. 2018].

Odborná literatura

ANDERSON, Janice. *Women of the War Years. Women in Britain During 1939 to 1945*. Londýn 2009.

ANDERSON, Bette. *We Just Got On With It. British Women In World War II*. Chippenham 1994.

BARTLEY, Paula. *Ellen Wilkinson and Home Security 1940-1945*, in: ANDREWS, Maggie - LOMAS, Janis. *The Home Front in Britain*. Londýn 2014.

BEAUMAN, K. B. *Green Sleeves. The Story of WVS/WRVS*. Londýn 1977.

BRAYBON, Gail a SUMMERFIELD, Penny. *Out of Cage. Women's Experience in Two World Wars*. Londýn 1987.

BRULEY, Sue. *Women in Britain Since 1900*. Londýn 1999.

BURTON, Elaine. *What of the Women. A Study of Women in Wartime*. Londýn 1941.

COURCY, de Anne. *Debs at War*. Londýn 2005.

COX, Mary. *British Women at War*. Londýn 1941.

- CROALL, Jonathan. *Don't You Know There's a War On? The People's Voice 1939-45*. Londýn 1988.
- DOUIE, Vera. *Daughters of Britain. An Account of the Work of British Women during the Second World War*. Oxford 1950.
- DRIFTE, Collette. *Women in the Second World War*. Barnsley 2011.
- FIELD, G. G. *Blood, Sweat, and Toil. Remaking the British Working Class, 1939-1945*. Oxford 2011.
- GARDINER, Juliet. *Wartime Britain 1939-1945*. Londýn 2004.
- GRAHAM, Virginia. *The Story of WVS*. Londýn 1959.
- GRAVES, Charles. *Women in Green. The story of the WVS in wartime*. Kingswood 1948.
- HARRIS, Carol. *Women at War 1939-1945. The Home Front*. Stroud 2000.
- HINTON, James. *Women, Social Leadership, and the Second World War*. Oxford 2002.
- HILTON, L., MOSS, J. a SCHWEITZER, P. *What Did You Do In The War, Mum?* Londýn 1985.
- HYAMS, Jacky. *Bomb Girls*. Londýn 2014.
- INMAN, Peggy. *Labour in the Munition Industries*. Londýn 1957.
- JOYCE, Knighton. *Land Army Days. Cinderellas of the Soil*. Manchester 1994.
- LANG, Caroline. *Keep Smiling Through. Women in the Second World War*. Cambridge 1989.
- LEWIS, J. D., *WVS in Kent*. Maidstone 1945.
- MASS-OBSERVATION. *People in Production: An Enquiry Into British War Production : a Report*. Londýn 1942.
- MASS-OBSERVATION. *War Factory. A Report*. Londýn 1943.
- MACKAY, Robert. *Half the Battle, Civilian Morale in Britain during the Second World War*. New York 2002.

- MALCOLMSON, Patricia a MALCOLMSON, Robert. *Women at the Ready. The remarkable story of the WVS on the Home Front.* Londýn 2014.
- MINNS, Raynes. *Bombers and Mash. The Domestic Front 1939-45.* Londýn 1980.
- NICHOLSON, Virginia. *Millions Like Us. Women's Lives in War and Peace 1939-1949.* Londýn 2011.
- NICHOLSON, Mavis. *What Did You Do In The War, Mummy?* Londýn 1995.
- OBE, D. C. *Our Girls.* Durham 1995.
- POWELL, Bob a WESTACOTT, Nigel. *Women's Land Army 1939-1950.* Stroud 1997.
- PRIESTLEY, J. B. *British Women Go To War.* Londýn 1943.
- PUGH, Martin. *Women and the Women's Movement in Britain since 1914.* Londýn 2015.
- SACKVILLE-WEST, Vita. *The Women's Land Army.* Londýn 1993.
- SANDALL, G. A., *Are you 17?* Bath 1993.
- SHERIDAN, Dorothy. *Wartime Women. A Mass-Observation Anthology 1937-1945.* Londýn 2000.
- SHEWELL-COOPER E. W., *Land Girl. A Manual for Volunteers in the Women's Land Army 1941.* Stroud 2011.
- STEELE, Philip. *My War. Land Girl.* Leintwardine 2003.
- STOREY, N. R. a HOUSEGO, Molly. *Women in the Second World War.* Oxford 2011.
- STOREY, N. R. a HOUSEGO, Molly. *The Women's Land Army.* Oxford 2012.
- SUMMERFIELD, Penny. *Women Workers in the Second World War. Production and Patriarchy in Conflict.* Beckenham 1984.
- SUMMERFIELD, Penny. *Reconstructing Women's Wartime Lives.* New York 1998.
- WATSON, Norman. *WRVS in Scotland.* Edinburgh 2008.
- TILLET, Iris. *The Cinderella Army. The Women's Land Army in Norfolk.* Dumfries 1988.

TWINCH, Carol. *Women on the Land. Their Story During Two World Wars*. Cambridge 1990.

TYRER, Nicola. *They Fought in the Fields*. Londýn 1996.